

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra pedagogickej a školskej psychológie

Michal ČEREŠNÍK

O MUŽOCH A O ŽENÁCH
Psychologický pohľad na problematiku rodu

NITRA 2011

Názov: O mužoch a o ženách. Psychologický pohľad na problematiku rodu
Autor: © PhDr. Michal ČEREŠNÍK, PhD.
Recenzentky: doc. PhDr. Eva POLIAKOVÁ, CSc.
PhDr. Dagmar MARKOVÁ, PhD.
Jazyková korektúra: PhDr. Miroslava ČEREŠNÍKOVÁ
Cover design: © Jozef DOBIŠ, akademický maliar
Motív na obálke: © Ray Scott
Technická úprava: Bc. Branislav ZIMAN

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať bez súhlasu majiteľov práv.

ISBN 978-80-8094-874-0
EAN 9788080948740

OBSAH

ZOZNAM TABULIEK, GRAFOV, OBRÁZKOV	4
ÚVOD.....	6
1 MUŽ A ŽENA – POHLAVNOSŤ ČLOVEKA.....	8
2 MUŽSKOSŤ A ŽENSKOSŤ – RODOVOSŤ ČLOVEKA	11
3 ROD AKO SOCIÁLNO-PSYCHOLOGICKÁ KATEGÓRIA	15
3.1 PSYCHOANALYTICKÉ TEÓRIE UTVÁRANIA RODU.....	18
3.2 TEÓRIE SOCIÁLNEHO UČENIA UTVÁRANIA RODU.....	21
3.3 KOGNITÍVNO-VÝVINOVÉ TEÓRIE UTVÁRANIA RODU.....	23
3.4 TEÓRIA GENDER SCHÉMY UTVÁRANIA RODU.....	25
4 ROD AKO SOCIÁLNO-KULTÚRNA KATEGÓRIA	28
5 ANDROGÝNIA A PSYCHOLÓGIA RODU.....	36
5.1 HISTORICKÝ POHLAD NA PSYCHOLÓGIU RODU	38
5.2 NOVŠIE VÝSKUMY V OBLASTI PSYCHOLÓGIE RODU.....	43
5.2.1 <i>Mužskosť, ženskosť a „Veľká päťka“</i>	43
5.2.2 <i>Spoločenstvo a individualita</i>	46
5.2.3 <i>Emócie a rozum</i>	47
5.2.4 <i>Dynamizmus a statickosť</i>	50
5.2.5 <i>Pohlavno-rodové rozdiely a škola</i>	52
5.3 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY K PSYCHOLÓGII RODU	56
5.4 ANDROGÝNIA AKO SALUTOR ZDRAVIA.....	61
6 FEMINIZMY A ROD	67
7 ŠTÚDIE K PSYCHOLÓGII RODU	73
7.1 ORTOGONÁLNE USPORIADANIE MASKULINITY A FEMININITY	73
7.2 KOGNITÍVNE ŠTRUKTUROVANIE A NEISTOTA Z HĽADISKA RODU.....	82
7.3 VNÍMANIE RODU V RÓMSKEJ POPULÁCIÍ	98
7.4 ZNEVÝHODŇOVANIE ŽIEN PROSTREDNÍCTVOM JAZYKA.....	104
LITERATÚRA	112

ZOZNAM TABULIEK, GRAFOV, OBRÁZKOV

OBRÁZOK 1: ČINITELE PSYCHOSEXUÁLNEHO VÝVINU POĎĽA RABOCHA	17
GRAF 1: ORTOGONÁLNE USPORIADANIE MASKULINITY A FEMININITY (ŠMŽ)	78
GRAF 2: ORTOGONÁLNE USPORIADANIE MASKULINITY A FEMININITY (SAI)	79
GRAF 3: ORTOGONÁLNE USPORIADANIE MASKULINITY A FEMININITY (PAQ)	79
TABUĽKA 1: USPORIADANIE RODOVÝCH TYPOV VZHLADOM NA POHLAVIE	80
TABUĽKA 2: RODOVÁ ŠPECIFICKOSŤ/NEŠPECIFICKOSŤ POĎĽA POHLAVIA	80
TABUĽKA 3: KOMBINÁCIE POTREBY KOGNITÍVNEJ ŠTRUKTÚRY A SCHOPNOSTI VYTVÁRAŤ SI KOGNITÍVNU ŠTRUKTÚRU	87
OBRÁZOK 2: VZŤAHY MEDZI RODOVOSŤOU, KOGNITÍVNÝM ŠTRUKTUROVANÍM A ISTOTOU/NEISTOTOU	92
TABUĽKA 4: POROVNANIE TYPOV KOGNITÍVNEHO ŠTRUKTUROVANIA (SIGNIFIKANTNÉ ROZDIELY)	96
TABUĽKA 5: RODOVÉ ROZDIELY V DIMENZIÁCH NEISTOTY – ISTOTY	97
TABUĽKA 6: POROVNANIE VÝSKUMNÝCH SKUPÍN VZHLADOM NA NÁRODNOSŤ	100
TABUĽKA 7: POROVNANIE MUŽOV VÝSKUMNÝCH SKUPÍN VZHLADOM NA NÁRODNOSŤ	100
TABUĽKA 8: POROVNANIE ŽIEN VÝSKUMNÝCH SKUPÍN VZHLADOM NA NÁRODNOSŤ	101
TABUĽKA 9: INTERSEXUÁLNE ROZDIELY RODOVEJ ŠPECIFICKOSTI V RÓMSKEJ SKUPINE	101
TABUĽKA 10: INTERSEXUÁLNE ROZDIELY RODOVEJ ŠPECIFICKOSTI V SLOVENSKEJ SKUPINE	101

TABUĽKA 11: ROZDIELY V RODOVEJ ŠPECIFICKOSTI VZHĽADOM NA NÁRODNOSŤ	101
GRAF 4: RODOVÁ ŠPECIFICKOSŤ – RÓMOVIA/RÓMKY	102
GRAF 5: RODOVÁ ŠPECIFICKOSŤ – SLOVÁCI/SLOVENKY (ČEREŠNÍK, 2006)	103

ÚVOD

Tento text je jednou z mnohých snáh o integráciu človeka a jej akceptáciu v psychologickom diskurze, špeciálne v diskurze o mužoch a ženách. Našou snahou nie je ani tak poukázanie na to, ako sa ženy v našej spoločnosti majú zle, na to, ako maskulínne poňatie sveta deformuje hodnoty alebo na nejaký iný motív, ktorý by mohol byť označený ako feministický a teda (pre niekoho) bezcenný.

Chceme sa, pokiaľ možno reálne, pozrieť na rozdiely medzi ženami a mužmi a na to, čo ich spája. A to bez toho, aby sme podľahli naivnej predstave o tom, že rozdiely neexistujú a bez toho, aby sme ich preexponovali do absurdnej podoby.

Perspektíva, ktorá nás zaujíma, je predovšetkým psychologická i keď pripúšťame, že na niektorých miestach textu silne premiešaná s perspektívou sociologickou, kulturologickou, antropologickou či pedagogickou. Problém pohlavno-rodovej roly je totiž priveľmi komplexný na to, aby sme mohli ignorovať myšlienkové odkazy iných vedných odborov.

Prečo sme ale začali integráciou? Preto lebo chceme upozorniť na pozitíva, ktoré so sebou nesie prepojenie psychologickej mužskosti a ženskosti. Bežne sa v našej spoločnosti môžeme stretnúť s predstavou, že pre muža je normálne, ak sa správa mužne a pre ženu je normálne, ak sa správa žensky. Vytvárame si dichotómiu, ktorá nás ochudobňuje a pripravuje nás o dojem celistvosti. A pritom je len reakciou na spoločensko-hospodársku diferenciaciu a z psychologického hľadiska nás vrhá na okraj priepasti existenciálnej krízy, ktorá pramení z dojmu neúplnosti.

Príliš veľa múdrych ľudí – mužov i žien¹ – hovorí o človeku ako o rozmanitostiach, akceptáciou a integráciou ktorých môžeme dosiahnuť ľudskú úplnosť. Myslíme si, že veľa z vás bude súhlasiť, že je nerozumné ignorovať prírodu na úkor kultúry, nevedomie na úkor vedomia, emócie na úkor racionality. Rovnako si myslíme, že je nerozumné ignorovať

¹ Napr. Jung, Szondi, Bem, Rogers, May atď.

ženskosť muža a mužskosť ženy v zmysle sociálno-kultúrnych odkazov individuálne redefinovaných v každom človeku.

Ak pripustíme, že osobnosť je integrovaná jednota psychických vlastností a funkcií, ak si všimneme spoločenskú objednávku rodovej nejednoznačnosti reprezentovanú emancipačným procesom žien a metrosexualizáciou mužov, vývinovo podmienenú rodovú komplementaritu vo vyššom veku, či existenciu kultúrnych spoločenstiev s nízkym indexom maskulinity, ktoré sa vyvíjajú smerom k osobnej a sociálnej blízkosti, potom môžeme akceptovať aj myšlienku zmeny a zmiešavania rodovo typického správania.

Lebo človek, muž i žena, je jednota, jednota v dvoch rodoch.

1 MUŽ A ŽENA – POHLAVNOSŤ ČLOVEKA

Rozdiely medzi mužmi a ženami môžeme pozorovať už pri biologickej diferenciacii, ktorá je nevyhnutnou z hľadiska evolúcie a zachovania druhu. Je potrebné poznamenať, že biológia sa nesústreďuje len na rozdielnosti medzi pohlaviami, ale aj na ich podobnosti. Oakley (2000) o tom píše:

„Biológia však nedokladá len rozdielnosť, ale tiež jednotu mužského a ženského – základné podobnosti medzi nimi a kontinuitu ich vývoja. Muž a žena zďaleka netvorí dve oddelené kategórie. Naopak, majú rovnakú základnú stavbu tela a tiež anatomické rozdiely medzi nimi sú viac zdanlivé ako skutočné.“ (tamže, str. 22)

Rozdielnosť mužov a žien, ktorú je nutné a potrebné spomenúť, môžeme rozdeliť do niekoľkých kategórií. Prvou je genetická výbava človeka. Pohlavie človeka určuje genetický materiál, ktorý do procesu rozmnožovania prináša muž. O pohlaví rozhoduje jeden z dvadsiatich troch chromozómov genetickej výbavy. Ak má podobu X, pohlavie je ženské, ak má podobu Y, pohlavie je mužské. (Oakley, 2000)

Ďalšou kategóriou je pohlavie. U mužov penis a semenníky, u žien vagína a vaječníky. Pohlavie sa vymedzuje ako biologická, fyzická a telesná dimenzia maskulinity a femininity spojená s reprodukciou (Lukšik, Supeková, 2003). Pohlavie ako sémantická kategória nám pomáha zachytiť dva významné rozdiely medzi jednotlivcami. Delí ich do dvoch kategórií – muži a ženy a vzťahuje sa na spôsob správania (ale to už zasahujeme do socio-kultúrnej roviny).

Tretou kategóriou sú vonkajšie fyziologické znaky, morfológia. Nepatria sem len sekundárne pohlavné znaky, ale charakteristiky pohlaví ako výška, hmotnosť alebo množstvo svalovej hmoty. Samozrejme, tieto ukazovatele sú ovplyvňované socio-ekonomickými ukazovateľmi a kultúrnymi normami. (Oakley, 2000)

A napokon poslednú kategóriu predstavuje sekrécia hormónov. Produkcia hormónov prostredníctvom žliaz s vnútornou sekréciou prebieha u oboch pohlaví v približne rovnakej skladbe a rovnakom množstve. Výnimku tvoria pohlavné hormóny. Pre normálnu ženu je

prirodzená vyššia produkcia estrogénov a progesterónu. Pre normálneho muža je prirodzená vyššia produkcia testosterónu. (Oakley, 2000)

Badinter (1999) hovorí o troch úrovniach pohlavného odlíšenia, vďaka ktorému vieme identifikovať muža a ženu. Prvú úroveň predstavuje genetické pohlavie, čiže kombinácia pohlavných chromozómov na 23. mieste chromozómovej rodičovskej dvojice. Autorka tvrdí, že na tejto úrovni ešte nevieme (aspoň bežnou vizuálnou percepciou) určiť stav pohlavia. Druhou úrovňou je gonadické pohlavie, na základe ktorého sa formujú semenníky alebo vaječníky vyvíjajúceho sa človeka. Tretiu úroveň predstavuje telesné pohlavie, t.j. vnútorné a vonkajšie pohlavné orgány a druhotné pohlavné charakteristiky.

Renzetti a Curran (2003) popisujú proces pohlavnej diferenciacie podrobnejšie, pričom kladú dôraz aj na časové charakterizovanie v priebehu prenatalného vývinu. Píšu:

„Proces pohlavnej diferenciacie začína v šiestom týždni vývoja embrya. To znamená, že od momentu počatia až do šiesteho týždňa vývoja sú všetky embryá, či už s usporiadaním XX (potencionálne ženy) alebo XY (potencionálni muži), pohlavne bipotenciálne, tzn. že sú anatomicky identické a vyvíjajú sa v nich ústroje potrebné pre budúci vývoj tak muža, ako aj ženy. Behom prvých šiestich týždňov dochádza v tele plodu k vývoju gonády (ktorú vedci nazývajú „indiferentná gonáda“, pretože vyzerá rovnako u embryí s chromozómovým párom XX aj XY) a dvoch sád trubíc, jednej ženskej (Müllerov vývod) a jednej mužskej (Wolffov vývod). Čo sa stane v priebehu šiesteho týždňa? Vedci si zatiaľ nie sú úplne istí, podarilo sa im však v chromozóme Y izolovať gén, ktorý údajne v šiestom týždni odštartuje sériu udalostí, ktoré vedú k vývoju jednoznačne identifikovateľného mužského plodu. Zdá sa, že tento gén, označovaný ako maskulínny gén SRY (oblasť chromozómu Y určujúca pohlavie, sex-determining region Y), stimuluje transformáciu indiferentnej gonády na mužské semenníky. Je stále ešte nejasné, ako SRY funguje. Je možné, že v rámci chromozómu Y dochádza k spolupráci s inými génmi, ktoré ešte neboli izolované. Zdá sa však, že v SRY je kľúčovým komponentom pohlavnej diferenciacie embrya na mužský plod.“ (tamže, str. 62-63)

Predpokladá sa, že existuje ženská genetická paralela k mužskej gonádovej diferenciacii, ktorá vedie k vytváraniu vaječníc. Treba ale spomenúť, že existuje viacero vysvetlení toho, ako prebieha gonádová diferenciacia u žien. Príkladom môže byť neprítomnosť chromozómu Y u ženských embryí a následná absencia produkcie testosterónu.² (podľa Renzetti, Curran, 2003)

Pohlavnosť je teda pojem viažuci sa na biologické rozdiely medzi mužom a ženou. Má viaczožkový charakter, ktorý Janošová (2008) klasifikuje nasledovne:

- Chromozomálne pohlavie,
- Gonadálne pohlavie,
- Pohlavie vonkajších genitálií,
- Pohlavie vnútorných genitálií,
- Hormonálne pohlavie,
- Psychosexuálne mozgové centrá predisponované pohlavnou identitou,
- Fenotypické pohlavie.

Aj napriek tomu, že ľudia priemernej populácie majú viac ako 97% svojej genetickej druho- podobnej, nás vyššie uvedené rozdielnosti vedú k úvahe o dvoch veľkých skupinách, ženách a mužoch, a o ich (možno špecifických) prejavoch správania.

² Biologická determinácia pohlavných je rozdielov je na tomto mieste popísaná stručne. Pre bližšie poznámenie sa s podrobnosťami napr. o chromozomálnej, gonádovej diferenciacii, prípadne ich poruchách pozri napr. Janošová (2008).

2 MUŽSKOŠŤ A ŽENSKOŠŤ – RODOVOŠŤ ČLOVEKA

Rodovosť je sociálna, kultúrna a psychologická dimenzia mužskosti (maskulinity) a ženskosti (femininity).

Rod (gender)³ je sociálny a kultúrny konštrukt, súbor ideí, presvedčení a pod. o tom ako sa majú správať, prezentovať, aké roly majú mať, akými majú byť muži a ženy. (Lukšík, Supeková, 2003)

Rod však môžeme chápať tiež ako vonkajšie vyjadrenie rodovej identity, prostredníctvom ktorého človek vyjadruje, kým sa cíti byť a ako chce byť vnímaný inými ľuďmi (Costin, Draguns, 1989 in Janošová, 2008).

Rod teda predstavuje sociálnu rolu, ktorá môže zodpovedať biologickému pohlaviu, t.z. že muži sa správajú mužne a ženy žensky, ale môže byť s ním aj v rozpore. Ak je rod v rozpore s pohlavím, chlapcov/mužov správajúcich sa žensky označujeme ako „sissyboys“ a dievčatá/ženy označujeme ako „tomboys“, pričom obe označenia so sebou nesú určitý pejoratívny náboj. (Janošová, 2008)

Rod sa, ako naučený a kultúrne akceptovaný spôsob správania, vystupovania a vôbec všetkých prejavov žien a mužov, historicky mení. Má rôzne prejavy – tak v rámci jednotlivých kultúr, ako aj medzi kultúrami. Je to spoločensky utváraná kategória, ktorá vzniká v kontexte určitej spoločenskej, kultúrnej a ekonomickej štruktúry. Odovzdáva sa a reprodukuje procesom sociálneho učenia. Označuje odlišné postavenie žien a mužov v sociálnych a mocenských vzťahoch, ktoré nie sú dôsledkom biologických, fyziologicko-anatomických odlišností. Rod je sociálnou konštrukciou, ku ktorej sa viažu pripisované alebo očakávané sociálne roly, správanie, ale aj predsudky, stereotypy, hodnotenia a sebahodnotenia, predstavy o tom, čo je a čo nie je pre ženu alebo muža správne a vhodné. (<http://glosar.aspekt.sk/>)

Pojem rodovosť môžeme vymedziť z dvoch hľadísk:

³ Aktuálne je na Slovensku populárny pojem rod, v Českej republike je populárny pojem gender. Ide však zameniteľné termíny.

1. Užšie vymedzenie: ponímanie mužskosti a ženskosti nadväzuje na tradičné mužské a ženské roly, v rámci ktorých je muž chápaný ako agresívny, emočne chladný, nezávislý, dominantný, súťaživý a rozhodný a žena je chápaná ako pasívna, citová, závislá, submisívna a nerozhodná. Užšie vymedzenie charakterizuje maskulinitu a femininitu ako esencie, ktoré sú mužom a ženám prirodzene dané a samozrejme. (Lukšík, Supeková, 2003)

2. Širšie vymedzenie: ponímanie mužskosti a ženskosti je otvorené a presne nevymedzuje ich charakteristiky a roly, ktoré by mali byť vlastné (Lukšík, Supeková, 2003).

Maskulinita a femininita sú konštruktami, ktoré sa v priebehu histórie menili a v rôznych kultúrach nadobúdali rôzne podoby. Ako uvádza Lukšík a Supeková (2003), do 18. storočia prevládal model, ktorý za meradlo človeka považoval muža („one sex model“). Koncom 19. storočia platil model, ktorý muža a ženu považoval za dopĺňajúce sa bytosti. V súčasnosti fungujú v spoločnosti dva modely. Prvým modelom je prestupovania do druhého pohlavia (pomuzštené ženy, požensteli muži), neučitosť, rozplývavosť a prechodné formy pohlaví, resp. oslobodenie sa od pohlavia (androgýnia). Druhým modelom je približovanie sa ideálu žena ako modelka a muž ako športovec alebo hrdina.

Chápanie genderu sa vyvíja z teoreticko-filozofického pohľadu aj z pohľadu metodologického prístupu. Treba však konštatovať, že v súvislosti s genderom sa ešte stále môžeme stretnúť s konfliktom stabilita versus progresivita. Príkladom by mohlo byť MacKinnonovej poňatie genderu „ako binárnej kategórie, ktorá platí univerzálne a naprieč dejinami“ a tak sa z nej stáva naturalizovaná, nemenná kategória (MacKinnon, 1987 in Lišková, 2004, str. 2). Pri tomto chápaní sa dostávame až na úroveň dogmatizmu vylučujúceho dynamiku a zmenu (ktorá má svoju historickú podporu). Opakom MacKinnonovej poňatia je Beckov názor, že „spoločnosť už nemá o jednoznačné bipolárne genderové identity záujem a rozpúšťa štruktúry, na ktoré sa individua dosiaľ mohli normatívne orientovať“ (Beck, 1986 in Šmausová, 2004, str. 1). Obdobne sa k danému problému vyjadruje aj Benjamin (1995 in Woodward, 2002), ktorá tvrdí, že ak pohlavie a rod vnímame ako orientované na

opozitné polarity, potom týmito polaritami nie sú maskulinita a femininita. Rodový dimorfizmus reprezentuje len jednu zo spomínaných polarít, druhou je polymorfizmus psychiky. Autorky týmito vyjadreniami zachytili uvoľňovanie sociálneho tlaku na produkciu „gender typed“ ľudí (v zmysle jednoznačnej maskulinity muža a femininity ženy) a relatívnu voľnosť pri kreovaní vlastného gender konceptu alebo identity.

Napriek spomínanému uvoľňovaniu spoločenského tlaku (najmä v západných spoločnostiach) sa ľudom orientuje v socio-kultúrnom prostredí ľahšie, ak môžu využívať zjednodušujúce kategórie (spojené s očakávaniami) na hodnotenie iných. Priestorom na využívanie týchto kategórií sú rodové stereotypy ako paušalizujúce všeobecné popisy maskulinity a femininity (Renzetti, Curran, 2003).

Rodové stereotypy sú zjednodušené, nerealistické obrazy „mužskosti“ a „ženskosti“, idealizované a očakávané vzory, ktoré nás sprevádzajú vo všetkých oblastiach života. Svojou reprodukciou utvárajú zdanie prirodzenosti a samozrejmosti.

Štruktúra rodových stereotypov je vytvorená ostrou bipolarizáciou vlastností charakterizujúcich ženskosť a mužskosť, ktoré majú ženy a muži stelesňovať. Hranice medzi týmito súbormi vlastností sú nepriechodné a udržiavajú sa prostredníctvom negácie (napr. racionálne a ne-racionálne), alebo logickou úvahou „buď – alebo“ (napr. buď je niečo racionálne, alebo emocionálne), resp. nerovnocennými, asymetrickými a hierarchickými vzťahmi medzi polaritami⁴.

Ak sú mužské a ženské vlastnosti, činnosti, správanie, roly i očakávania príliš rigidné a jednoznačné, muži a ženy nemajú možnosť sa variabilnejšie a pružnejšie rozhodovať a rozvíjať svoju osobnosť. Stereotypy mužskosti a ženskosti nás zaväzujú, strážia a prikazujú nám. Predstavy, čo robí „pravého“ muža pravým mužom a „pravú“ ženu

⁴ Bačová, Mikulášková (2000 in Marková, 2006) píšú o rodových roliach ako o relatívne nemenných asymetrických kategóriách, v ktorých všetko, čo je spájané s maskulinitou je vnímané ako hodnotnejšie a nadradené tomu, čo je feminínne.

pravou ženou, pociťujeme ako dané. Vstupujeme do týchto spoločensky, historicky, jazykovo sformovaných stereotypov. Prispôsobenie sa tomu, čo od nás požadujú hierarchicky utvorené hodnoty a vzorce správania, znamená v konečnom dôsledku ich reprodukciu. (<http://glosar.aspekt.sk/>)

Uplatňovanie gender stereotypov nie je teda opodstatnené, ale má svoje prerokvivity, na základe ktorých sa s nimi budeme pravdepodobne ešte dlho stretávať. Týmito prerokvivitami sú rodová polarizácia (Renzetti, Curran, 2003) zdôrazňujúca pohlavné odlišnosti a ich kľúčovú úlohu pri usporiadaní spoločnosti, a pohlavne-genderový systém (Renzetti, Curran, 2003) inštitucionalizovaných vlastností, spôsobov správania a vzorcov spoločenskej interakcie, ktorý sa skladá z troch navzájom previazaných častí. Sú nimi sociálna konštrukcia dichotómnych rodov založená na biologickom pohlaví, deľba práce na základe pohlavia a spoločenská kontrola nad sexualitou.

Rodovosť je teda fenomén, ktorý je súčasťou každodenného života a presakuje všetkými oblasťami spoločenskej činnosti. Má svoje korene v rovine biologickej, sociologickej (alebo sociálnej) a kultúrnej, ale aj psychologickej. Každé z týchto rovín by sme v tomto texte chceli venovať pozornosť.

3 ROD AKO SOCIÁLNO-PSYCHOLOGICKÁ KATEGÓRIA

Ako uvádza Bačová (2000a, str. 15), rodové presvedčenia a normy, ako predstavy o správaní sa muža a ženy, a očakávania týkajúce sa ich správania ovplyvňujú spôsob, ktorým sú dievčatá (ženy) a chlapci (muži) vnímané/í inými a ako je s nimi zaobchádzané. Na základe rodových presvedčení sú chlapci a dievčatá v našej spoločnosti socializovaní/é odlišným spôsobom. Sú pripravovaní/é k tomu, že budú patriť do dvoch svetov – sveta mužov a sveta žien. Oni a ony samotní/é zvnútorňujú rodové očakávania – spoločensky a kultúrne zdieľané. Sú „materiálom“, z ktorého si vytvárajú a neustále pretvárajú svoju osobnú identitu ženy a muža aj v dospelosti. Rodové identity sú odrazom v spoločnosti prevládajúcich predstáv (stereotypov), noriem a očakávaní o úlohách a správaní sa ženy a muža.

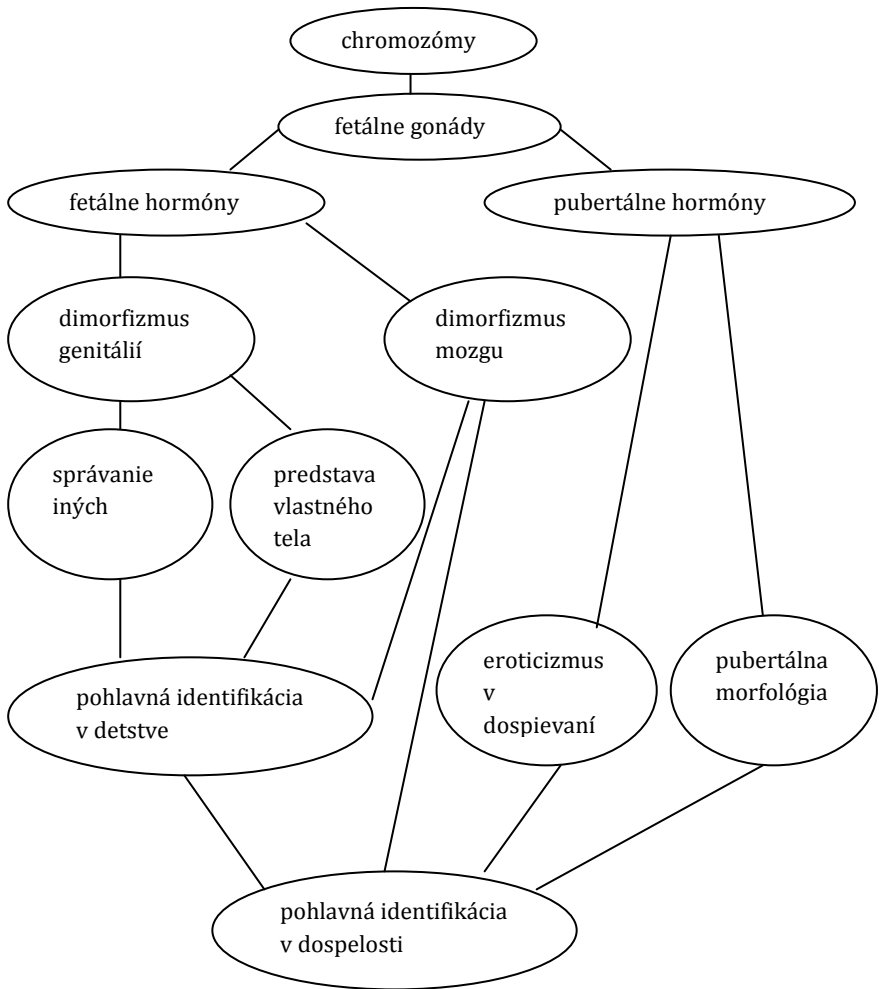
Zdá sa, že diferencujúce znaky biologickej podstaty, pomocou ktorých vieme bezpečne rozpoznať muža a ženu, sú zvýrazňované vplyvom exogénnych faktorov, t.j. spoločenskými a kultúrnymi očakávaniami a normatívmi. Je zrejme úlohou sociálnych a kultúrnych tlakov formovať typizovaných ľudí, ktorí sa budú správať podľa očakávaní a bude možné nad nimi uplatňovať moc a kontrolu. Platí to najmä v prípade dichotomických delení, čierno-bieleho rozlišovania, v tomto konkrétnom prípade delenia členov/členiek spoločnosti na mužov a ženy.

Otázkou však je, ako je možné, že napriek silnému spoločenskému pôsobeniu na ľudskú psychiku sa čoraz častejšie stretávame s ľuďmi, ktorých by sme mohli označiť ako crossgender alebo transgender, alebo ako psychologicky androgýnnych/e mužov a ženy?

Vráťme sa ale k teóriám osvojovania si genderu alebo rodu (tak ako sme ho vymedzili v kapitole 2), poznanie ktorých nám umožní orientovať sa v organizácii sociálnej reality prostredníctvom optiky genderu. Gender v procese socializácie opisuje mnoho biologických (napr. Trivers, 1972; Buss, Schmitt, 1993; Archer, 1996), sociologických (napr. Eagly, 1987; Epstein, 1990; Geis, 1993) aj psychologických teórií. V našej práci sa sústredíme na vybrané reprezentatívne psychologické teórie.

Predtým však pripomenie, že osvojovanie rodovej role je komplexný proces, ktorý je nutné vnímať ako výsledok pôsobenia viacerých činiteľov. Janošová (2008) citujúc Rabocha (1984, str.17-18) o tom píše: *„Charakter a významnosť biologických faktorov a vplyvov zo sociálneho prostredia, ktoré formujú sexuálny vývin, sa v jeho priebehu tak prelínajú, že nie je možné, tak ako bývalo bežné, oddeľovať vývin somatosexuálny od psychosexuálneho. Existujú len obdobia s prevahou determinizujúcich faktorov biologického rázu a obdobia s prevahou vplyvov psychosociálneho charakteru. Možno povedať, že štafetový kolík si striedavo odovzdávajú faktory z vnútorného a vonkajšieho prostredia vyvíjajúceho sa človeka.“* (Obrázok 1)

Obrázok 1: Činitele psychosexuálneho vývinu podľa Rabocha

3.1 PSYCHOANALYTICKÉ TEÓRIE UTVÁRANIA RODU

Freud ako predstaviteľ psychoanalýzy predpokladal, že deti sa rodia ako úplne biologické tvory silne motivované erotickými a agresívnymi pudmi. Za hlavnú úlohu vývinu považoval využitie energie ich libida a jej transformáciu na kultúrne prijateľné vzorce správania. Vo svojej teórii identifikácie definoval viacero štádií psychosexuálneho vývinu – orálne, análne, falické, latentné a genitálne.

V orálnom štádiu, ktoré trvá do prvého roka života, vzniká konflikt medzi potrebou prsníka a matkou, ktorá kontroluje dojčenie.

V análnom štádiu, ktoré trvá od prvého do tretieho roka, je dieťa zamerané na slasť z vylučovania, konflikt je spojený s kontrolou vylučovania.

Počas prvých dvoch štádií sa chlapci a dievčatá svojím správaním a vnútorným prežívaním príliš nelíšia. Deti oboch pohlaví sústredujú svoje city na matku, ktorá sa z väčšej časti stará o dieťa a uspokojuje jeho potreby (Renzetti, Curran, 2003). Až po treťom roku života sa vývin dievčat a chlapcov začína odlišovať. Deti si začínajú uvedomovať vlastné genitálie a ich odlišnosť od genitálií opačného pohlavia. Týmto poznaním začína ďalšie štádium.

Falické štádium trvá od tretieho do šiesteho roka. Je spojené s erotickým pripútaním sa na rodiča opačného pohlavia a žiarlivosťou voči rodičovi rovnakého pohlavia. Deti si takto osvojujú charakteristiky a vlastnosti rodiča rovnakého pohlavia a stávajú sa tak „typom daného pohlavia“ (sex typed) (Benard, Schlawfer, 1997). Práve v priebehu falického štádia dochádza k identifikácii, faktu, ktorý je ústrednou témou Freudovej teórie. Dieťa si nevedomky utvára vlastné správanie podľa vzoru rodičov rovnakého pohlavia. Identifikácia však prebieha u chlapcov odlišne ako u dievčat.

Identifikácia u chlapcov prebieha na základe kastročnej úzkosti. Chlapcova láska k matke nadobúda v tomto veku viac sexuálnu povahu a chlapec začína mať sklon nazerať na otca ako na soka (Oidipovský komplex). Žiarlivosť chlapca sa však rýchlo vytráca, keď zazrie ženské pohlavné orgány. Nadobudne dojem, že všetky dievčatá boli z nejakého

dôvodu kastrované a že rovnaký osud ho môže stretnúť, ak neprestane so svojím otcom bojovať. Aby sa chlapec vyhol kastrácii otcom, snaží sa podobať otcovi a je úspešný hneď dvakrát. Udrží si svoj penis a svoj sexuálny vzťah k matke realizuje zástupne, skrz otca. Chlapec si tak osvojuje vlastnosti a spôsoby správania sa otca a zaraďuje ich do vlastného spoločenského repertoáru (Renzetti, Curran, 2003).

Podľa Freuda je dievča v procese identifikácie motivované závisťou penisu. U dievčata sa závisť vytvára po uzretí penisu, kedy dochádza k záveru, že bolo kastrované. Zachvacuje ju pocit nedokonalosti a žiarlivosti voči chlap(c)om a opovrhnutia voči matke a ženám všeobecne. Svoju lásku prenáša na otca – vlastníka penisu a v snahe získať ho pre seba sa stotožňuje s matkou. Domnieva sa, že penis môže získať dvoma spôsobmi – pohlavným stykom a symbolicky tiež porodením dieťaťa, najmä mužského pohlavia. Túžba po penise v nej prebúdza lásku k mužom a žiadostivosť voči nim (Renzetti, Curran, 2003).

Poslednými dvoma štádiami sú latentné, trvajúce od šiesteho roku do puberty, kedy je libido dieťaťa menej aktívne, a genitálne, trvajúce od puberty do dospelosti (Lukšík, Supeková, 2003).

Ako uvádza Hetherington (1967 in Bandura, Bussey, 1999), napriek silnému počiatočnému vplyvu tejto teórie v ontogenetickej psychológii, nebol nikdy empiricky overený vzťah medzi rolou rodiča rovnakého pohlavia a gender rolou dieťaťa.

Teória identifikácie bola vystavená mohutnej kritike vo viacerých bodoch:

- Subjektívny charakter psychoanalytických metód – interpretácia prežitkov skúmaných osôb nemusí zodpovedať skutočnosti a môže byť len napĺňaním očakávaní v súlade teóriou identifikácie.
- Nereálnosť spomienok vzťahujúcich sa detstvu.
- Nemennosť genderových vzorcov – Freud predpokladal, že špecifické vzorce správania získané v detstve sú nemenné. Neuvažoval o možnosti zmeny, či už na individuálnej alebo

spoločenskej úrovni a ignoroval fakt, že učenie sa rodu prebieha po celý život na základe nových situácií a spoločenských modelov.

- Protizenské ladenie Freudovej teórie – ženy sú v rámci tejto koncepcie popisované ako menejcenné, žiarlivé, pasívne, masochistické, ako menejcenné odchýlky od mužskej normy (Bem, 1993), čím Freud legitimizuje rodovú nerovnosť. (Renzetti, Curran, 2003)

Pod vplyvom kritiky bol tento model revidovaný a reformulovaný Freudovými nasledovníkmi a nasledovníčkami. Horney (2002) odmieta predstavu závisť penisu ako kľúčového faktora v psychosociálnom vývoji dievčat. Naopak, identifikuje rovnako provokatívny jav - závisť maternice, ktorú definovala ako závisť mužov k ženám a ich schopnosti rodiť deti.

Erikson (2002) zasa tvrdí, že reprodukčná schopnosť ženy, fakt, že jej telo má vnútorný priestor, v ktorom nosí a pestuje nový život, ju predurčuje k duševnej angažovanosti v starostlivosti o druhých. Naopak, mužské pohlavné orgány sú vonkajšie a činné, čo vyjadruje zameranie mužov na vonkajší svet a aktívny prístup k nemu. (pozri aj kapitolu 5.1)

Klein (1975 in Renzetti, Curran, 2003) napokon tvrdí, že primárnym vzťahom v priebehu vývinu rodovej identity je vzťah matky a dieťaťa a ústredným motívom je ženský prsník, a to najmä z hľadiska emócií a vnútorných konfliktov, ktoré prsník v deťoch vyvoláva.

Iní/é psychoanalyticky orientovaní autori a autorky (Thompson, 1964; Lacan, 1977; Mitchell, 1977 in Renzetti, Curran, 2003) vnímajú koncept závisť penisu v spoločenskom kontexte a penis chápu ako symbol mužskej moci a privilégií. Podľa nich je skutočným predmetom závisť vyšší spoločenský status mužov a vyššia miera slobody mužov.

Za zmienku stojí aj model teoreticky feminizmu Chodorow, pôvodne z roku 1978. Chodorow (1989 in Renzetti, Curran, 2003) sa pokúša svojou teóriou odpovedať na otázku prečo ženy vrastajú do role opatrovateliek a prečo si k deťom vytvárajú silnejšie puto ako muži. Podľa Chodorowovej (1978 in Lukšík, Supeková, 2003) je najdôležitejším objektom malého dieťaťa matka, ktorá je zdrojom všetkého komfortu.

Chlapci aj dievčatá sa identifikujú s matkou, pričom identifikácia je silnejšia vo vzťahu matka – dcéra ako vo vzťahu matka – syn. Tento fakt má za následok rozvíjanie vzťahu matka – dcéra a orientáciu dievčaťa na interpersonálne vzťahy ako trvalú črtu jej správania v dospelosti. Na druhej strane, u chlapcov vedie k separácii a individuácii (Bandura, Bussey, 1999; King, 2000).

Aj Chodorowovej model bol vystavený kritike vo viacerých bodoch:

- Sporná reliabilita klinických dát – možnosť odlišných interpretácií výpovedí pacientov/iek.
- Krízová intervencia – Chodorow získala dáta od pacientov/iek, ktorí/é vyhľadali jej pomoc pri riešení svojich problémov, kríz, konfliktov a teda nemusia tvoriť reprezentatívny obraz populácie.
- Etnocentrické zameranie – vývinový model najlepšie vystihuje proces získavania gender identity v beloškých rodinách strednej spoločenskej vrstvy. (Renzetti, Curran, 2003)

Napriek tomu, že táto teória nebola empiricky overená, súčasné modely gender stereotypov popisujú spomínané črty správania (zameranie na seba verzus zameranie na vzťahy) ako opozičné charakteristiky pohlaví.

3.2 TEÓRIE SOCIÁLNEHO UČENIA UTVÁRANIA RODU

Teórie sociálneho učenia sa zameriavajú na empiricky pozorovateľné udalosti a ich dôsledky. Svoje východiská čerpajú z behaviorizmu a stavajú na dvoch základných princípoch - posilňovaní a modelovaní.

Princíp posilňovania (vychádzajúci z inštrumentálneho podmieňovania) vysvetľuje získavanie genderu nasledovne. Deti sú odmeňované za správanie zodpovedajúce ich genderu a sú trestané, ak sú s ním v rozpore. Niekedy nadobúdajú odmeny a tresty priamu podobu pochvaly alebo napomenutia. Deti sa však učia aj vďaka nepriamemu posilňovaniu. Môžu spoznať dôsledky určitého správania napríklad

pozorovaním správania iných (Bronstein, 1988 in Renzetti, Curran, 2003).

Modelovanie, alebo nápodoba, je druhým mechanizmom, ktorý pôsobí v súčinnosti s posilňovaním. Podobne ako pri posilňovaní, kardinálnu úlohu zohrávajú odmeny a tresty. Deti sú odmeňované za nápodobu určitých druhov správania a trestané za nápodobu iných. Najčastejšie pritom napodobňujú práve tie osoby, ktoré ich správanie posilňujú odmenami (Renzetti, Curran, 2003). Teórie sociálneho učenia predpokladajú, že deti si za vzor svojho správania vyberajú vlúdne a priateľské, ale zároveň mocné dospelé osoby. Deti najčastejšie napodobňujú osoby, ktoré sa im podobajú, t.j. rodiča rovnakého pohlavia, starších súrodencov a rovesníkov/čky, ale tiež pedagógov/ičky a mediálne osobnosti (Bandura, Bussey, 1999).

Podľa teórie sociálneho učenia učenie sa rodovej role zahŕňa behaviorálne, sociálne a odborné aspekty. Bandura (1986) tvrdí, že pochopenie gender roly je problematické z dvoch dôvodov. Prvým je to, že deti musia dosiahnuť rodovú diferenciáciu predtým, ako sú schopné organizovať poznatky o rolách vhodných pre mužov a ženy. Druhým je to, že rolové správanie, ktoré tradične predstavuje mužskú a ženskú orientáciu, nie je uniformne spojené s pohlavím.

Podstatou sociálneho učenia je celoživotné kultúrne modelovanie stereotypných pohlavných rol. Je založené na formovaní správania primeraného vo vzťahu k vlastnému pohlaviu (Bandura, 1986). Je pozoruhodné, že autor vo svojom diele neustále zvyrazňuje primeranosť, resp. vhodnosť správania vzhľadom na pohlavie a na druhej strane upozorňuje na neprečeňovanie biologických vplyvov na formovanie rodu a na silný psychosociálny charakter učenia sa rodovej role.

Samozrejme, že ani táto teória nemá všeobecnú platnosť a sú jej vytýkané mnohé problémové body:

- Pri modelovaní neprevažujú vzory rovnakého pohlavia nad vzormi opačného pohlavia (Raskin, Israel, 1981 in Renzetti, Curran, 2003)

- Pri modelovaní zohráva dôležitejšiu úlohu ako pohlavie moc, ktorá je napodobňovanej osobe pripisovaná (Jacklin, 1989 in Renzetti, Curran, 2003)
- Dievčatá častejšie napodobňujú mužské vzory než naopak (Golombok, Fivush, 1994 in Renzetti, Curran, 2003)
- Deti majú určité vedomie rodu nezávislé od toho, ktoré získavajú napodobňovaním (Jacklin, 1989; Perry, Bussey, 1979 in Renzetti, Curran, 2003)
- Deti sú popisované ako pasívni/e príjemcovia/kyne socializačných signálov (Corsaro, Eder, 1990 in Renzetti, Curran, 2003)

Kritických a problémových okruhov je, zdá sa, mnoho. Snahou reagovať na nej a vysporiadať sa s nimi je tretí výklad získavania genderu, kognitívno-vývinové teórie.

3.3 KOGNITÍVNO-VÝVINOVÉ TEÓRIE UTVÁRANIA RODU

Podľa kognitívno-vývinových teórií je gender identita základnou organizačnou a regulačnou jednotkou učenia sa genderu (Bandura, Bussey, 1999). Kognitívno-vývinové teórie vychádzajú z diel Piageta a Kohlberga, ktorí sa venovali štúdiu mentálnych procesov. Deti tieto procesy využívajú pri učení sa genderu a to tak, že v hmotnom a sociálnom svete, ktorý ich obklopuje, objavujú vzorce. Vytvárajú si organizačné kategórie nazývané schémy. Jednou z najdôležitejších schém je pohlavie. Pohlavie je totiž pomerne stabilná a ľahko rozpoznateľná kategória prejavujúca sa v mnohých jasne viditeľných fyzických príznakoch. Deti túto kategóriu najprv vzťahujú na seba, vymedzujú sa podľa nej a usporadúvajú podľa nej svoju identitu. Potom ju začínajú vzťahovať aj na iné osoby, v snahe roztriediť ľudské vlastnosti a typy správania do dvoch skupín – mužské a ženské – a následne hodnotiť pozorované správanie ľudí ako rodovo primerané alebo neprimerané (Renzetti, Curran, 2003).

Kohlberg (1966 in Bandura, Bussey, 1999) tvrdí, že deti si vytvárajú stereotypné koncepcie genderu na základe toho, čo vidia a počujú. Svoj

vlastný gender považujú za fixný a ireverzibilný a pozitívne hodnotia správanie, ktoré je v súlade s ich vlastným gender-konceptom. Pozorované vzorce správania inkorporujú do self-konceptu. To znamená, že dochádza k recipročnej súhre medzi správaním (konám ako dievča) a myšlienkami (som dievča), čo vedie k stabilizovaniu gender identity, resp. hovoríme, že dieťa dosiahlo „stálosť genderu“.

Stálosť genderu Kohlberg (1966 in Bandura, Bussey, 1999) definoval ako *„permanentný atribút zvyrazňujúci biologický podklad nezávislý na povrchných charakteristikách ako dĺžka vlasov alebo štýl obliekania“*.

Pre lepšie pochopenie termínu „stálosť genderu“ je možné definovať jeho tri oddelené sekvenčné úrovne.

Prvú úroveň nazývame gender identita, o ktorej hovoríme okolo druhého roku života. V tomto období začína kategorizácia mužov a žien na základe fyzických charakteristík. Deti sú schopné označiť seba alebo iných ako chlapca a dievča, muža a ženu.

Druhou úrovňou je gender stabilita vyskytujúca sa medzi tretím a štvrtým rokom. Deti si uvedomujú, že chlapec bude neskôr mužom a dievča ženou a sú schopné rozpoznať, že rod ostáva v čase konštantný.

Poslednou úrovňou je gender konzistencia, ktorá sa objavuje okolo piateho roku života. K časovej stabilite sa pridáva stabilita v hodnotení podľa situácie. Deti sú schopné pochopiť invariabilitu genderu napriek zmenám vo vzhľade, oblečení a aktivitách. (Kohlberg, 1966 in Lukšík, Supeková, 2003).

Tieto konštrukty však niektorí výskumníci (Huston, 1983; Carter, Levy, 1988; Martin, Little, 1990 in Bandura, Bussey, 1999) považujú len za teoretické a empiricky nepotvrditeľné alebo ich považujú za spojené a nie za sebou nasledujúce.

Piagetov názor na vývin rodových schém je podobne ako u Kohlberga v intenciách štádiálnosti. Jeho popis tohto procesu sa vzťahuje už k známym štádiám kognitívneho vývinu. Podľa Piageta (Piaget, Inhelder, 1997) je senzitívnym štádiom pre vývin genderu štádium predoperačných operácií, čiže raná fáza vývinu ohraničená

vekom dva až šesť rokov. V tejto fáze majú deti sklon nazerat' na všetky pravidelnosti, ktoré v okolitom svete pozorujú, ako na nemenné mravné zákony a nemajú schopnosť vnímať jednotu v rôznorodosti. Nedokážu teda pochopiť, že totožnosť zostáva rovnaká aj v prípade, že sa zmenia povrchové vlastnosti určitého objektu. Výskumy ukazujú (napr.: Bem, 1993; Golombok, Fivush, 1994 in Renzetti, Curran, 2003), že s pribúdajúcim vekom a rozvojom kognitívnych schopností sa postoj detí k aktivitám žien a mužov stáva pružnejší.

3.4 TEÓRIA GENDER SCHÉMY UTVÁRANIA RODU

Okrem teórií Piageta a Kohlberga je významnou kognitívne-vývinovou teóriou teória „gender schémy“. Podľa teórie „gender schémy“ je pre vytvorenie rodu dôležité len to, aby boli deti schopné označiť seba alebo ostatných ako dievča a chlapca; muža a ženu (Martin, Halverson, 1981 in Bandura, Bussey, 1999). Ak je gender schéma vytvorená, rozširuje sa tak, aby v nej bolo zahrnutých čo najviac informácií o aktivitách a záujmoch, osobnosti a sociálnych atribútoch, vzoroch gender aktivít (Levy, Fivush, 1993; Martin, 1995; Martin, Halverson, 1981 in Bandura, Bussey, 1999).

Bem (1981) definuje schému ako kognitívnu štruktúru, sieť asociácií, ktorá organizuje a usmerňuje percepciu človeka. Schéma je podľa nej anticipačnou štruktúrou, pripravenosťou hľadať a asimilovať prichádzajúce informácie v relevantných podmienkach schémy. Procesy schematizácie sú vysoko selektívne a umožňujú človeku vkladať štruktúru a zmysel do množstva pôsobiacich stimulov. Podstatou tohto procesu je teda interakcia medzi prichádzajúcimi informáciami a preexistujúcou schémou percipujúceho človeka.

Teória gender schémy predpokladá, že gender schéma sa vytvára prostredníctvom interakcií dieťaťa s prostredím, ale bližšie nešpecifikuje ako prebieha proces rozširovania genderu a jeho štruktúry (Bandura, Bussey, 1999).

Ďalej predpokladá, že fenomén sexuálneho typizovania (sex typing)⁵ pochádza zo schematických procesov založených na rode, z všeobecnej pripravenosti spracúvať informácie na základe asociácií viazaných na pohlavie, ktoré konštituujú rodovú schému. Výsledkom sexuálneho typizovania je začlenenie self-konceptu do gender schémy. Dieťa sa učí využívať schematickú selektivitu self, vyberať spomedzi mnohých dimenzií ľudskej osobnosti podsúbor aplikovateľný na jeho/jej vlastné pohlavie a tak vhodný na organizovanie rozličných obsahov self-konceptu. Tak sa self-koncept stáva sexuálne typizovaným (Bem, 1981).

Ak už má dieťa gender schému rozvinutú, správa sa tak, aby jeho vzorce správania boli v súlade s tradičnými gender rolami. Motivačnou silou sa pre dieťa stáva samotný fakt správať sa tak, ako sa správajú ostatní ľudia s rovnakým genderom (Martin, Halverson, 1981 in Bandura, Bussey, 1999).

Gender schému by sme teda mohli charakterizovať nasledovne:

- Je normatívnym štandardom a usmerňuje,
- Je internalizovaným motivačným faktorom, ktorý reguluje správanie,
- Je konformnou ku kultúrnej definovanej mužskosti a ženskosti,
- Posilňuje sexuálne typizovanie a na rode založenú diferenciaciu self-konceptu. (Bem, 1981)

Alternatívu k teórii „gender schémy“ predstavuje Bemovej teória „optiky genderu“ (1993), ktorá sa snaží prekonať kritické ohlasy vzťahujúce sa k teórii „gender schémy“, ktoré spočívajú v nesúlase s vekovým ohraničením získavania gender identity (Fagot, Leinbach, 1983; Cowan, Hoffman, 1986 in Renzzeti, Curran, 2003), etnocentrizme (Isaaks, 1980; Gonzalez, 1982; McAdoo, 1988 in Renzzeti, Curran, 2003), ignorovaní kultúrneho vplyvu na formovanie rodu (Corsaro, Eder, 1990 in Renzzeti, Curran, 2003).

⁵ Sexuálne typizovanie je proces, pomocou ktorého spoločnosť pretvára mužov na mužných (maskulínnych) a ženy na ženské (feminínne). (Bem, 1981, str. 354)

V spomínaných teóriách (psychoanalytické teórie, teórie sociálneho učenia, kognitívno-vývinové teórie, teória gender schémy) uplatňujú autori/ky rozličné teoretické východiská, ale vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že:

1. Dieťa je v kontinuálnej interakcii so svojim sociálnym a kultúrnym prostredím a
2. osvojovanie si rodovej roly je od neho závislé.
3. Rovnako sa ale osvojovanie rodovej roly vzťahuje k pohlaviu (alebo skôr vychádza z pohlavia) a
4. v danej spoločnosti sú jej obsahom rodové stereotypy.
5. Dieťa je aktívne pri osvojovaní si a rozvíjaní rodovej role a
6. v tomto procese sa uplatňujú mechanizmy imitácie a identifikácie, aj keď ich autori/ky explicitne nedefinujú.
7. Rodová rola sa ustáľuje v raných štádiách vývinu (okolo 2. až 3. roku života⁶) a
8. rodová diferenciacia rastie s vekom.

⁶ Money (1961), Hampson, Hampson (1961 in Oakley, 2000) tvrdia, že po tomto období už rod nemožno zmeniť, resp. že zmena rodu po 4. roku života vedie k závažným poškodeniam.

4 ROD AKO SOCIÁLNO-KULTÚRNA KATEGÓRIA

Socio-kultúrny aspekt rodovosti je zakotvený v samotnej definícii rodu (genderu) (pozri kapitolu 2). Predstavuje súbor očakávaní a normatívov, ktoré sú na mužov a ženy konkrétnej spoločnosti kladené. Majú formu explicitnú i implicitnú. Faktom však je, že vytvárajú na členov/ky spoločnosti silný tlak, ktorý formuje ich správanie a prežívanie.

Socio-kultúrna determinácia, sýtená najmä antropologickými a sociologickými faktormi, predstavuje spolu s psychologickými predstavami spôsob internalizácie externých atribútov, ktoré ovplyvňujú ľudské myslenie, cítenie a konanie. Antropologické⁷ a sociologické výskumy⁸ realizované v 20-tych až 50-tych rokoch 20. storočia poukázali na to, že rodové rozdiely nie sú produktom biológie.

Průcha (2004) konštatuje, že na kultúru sa môžeme pozerat' z dvoch hľadísk. Zo širšieho hľadiska zahrňame pod pojem kultúra všetko, čo vytvára ľudská civilizácia, čiže materiálne výsledky (napr. obydlia, odevy, plodiny, telekomunikačná činnosť) a duchovné výtvyry ľudskej činnosti (napr. umenie, náboženstvo, morálka, vzdelávací systém, politika, právo). Z užšieho hľadiska je pojem kultúra vzťahovaný skôr k prejavom správania sa ľudí, t.j. kultúrou určitého spoločenstva sa

⁷ Mead (1935) a Benedict (1935) svojimi početnými výskumami v rozličných spoločnostiach poukázali na to, že kultúra má významný vplyv na konštituovanie rodu v špecifickej skupine (in Stainton Rogers, Stainton Rogers, 2001). Mead (1935 in Oakley, 2000) opisuje vo svojej knihe *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* tri kmene z Novej Guineje, ktoré sa výrazne odlišujú od našej kultúry. V jednom z nich je ideálom femininita bez ohľadu na pohlavie, v druhom zasa maskulinita a tretom majú muži a ženy rodové roly vymenené (z hľadiska západnej kultúry).

⁸ Parson (1953 in Stainton Rogers, Stainton Rogers, 2001) sa domnieva, že rodová diferenciacia je produktom štruktúrneho funkcionalizmu, procesu, v ktorom sociálna organizácia prebieha vo forme sociálnej evolúcie, rozvíjajúcej určité sociálne zvyky a praktiky ako prospech z kohéznej a pravidelnej činnosti sociálnych skupín a komúnít.

myslia jeho zvyky, symboly, komunikačné normy a jazykové rituály, zdieľané hodnotové systémy, odovzdávanie skúsenosti, tabu.

Formovanie genderu chápeme ako celoživotný dynamický proces, v ktorom, okrem aktivity človeka, zohráva nemálo dôležitú úlohu jeho interakcia v sociálnom a kultúrnom prostredí. Človek sa teda nevyhnutne dostáva do kontaktu so všeobecne akceptovanými kultúrnymi normami, ktoré určujú jeho/jej (rodovú) rolu v spoločnosti (aspoň tu existuje tá ambícia). Predpokladáme, že prenos kultúrnych vzorcov (ktoré sú definované ako naučené a záväzné schémy pre konanie v štandardných situáciách alebo ako systémy foriem správania, hodnôt a noriem charakteristický pre danú spoločnosť: Průcha, 2004) prebieha primárne prostredníctvom mechanizmov, ktoré sme vymedzili v užšom pohľade na kultúru a až sekundárne prebieha v širšej perspektíve, tzn. že až na základe osvojených symbolov, rituálov, hodnôt atď. súvisiacich s genderom sa vytvára priestor na ich priemet do umenia, náboženstva, politiky atď.

Socio-kultúrne odkazy majú rozmanitú formu. Vo všeobecnosti však môžeme (najmä pod vplyvom feministických hnutí) rozlíšiť dva základné diskurzy pri téme ženskosti a mužskosti. Prvým je esencializmus, ktorý zvýrazňuje rodové rozdiely tak, že nadraduje muža nad ženu a argumentuje tým, že táto asymetria⁹ je normálna, prirodzená, daná prírodou. Z neho pramení aj deľba práce medzi mužom a ženou, t.j. zabezpečovanie finančných zdrojov verzus starostlivosť o deti a domácnosť. Druhým diskurzom je snaha poukázať na sociálnu podmienenosť tohto javu a neprirodzenosť výrazne mocenského postavenia muža v spoločnosti¹⁰ (Lukšík, Supeková, 2003), sociálny

⁹ Rodová asymetria: nerovnaká participácia alebo nerovnaké zastúpenie žien a mužov v rôznych sférach spoločnosti. Ide napríklad o zastúpenie žien a mužov v takých oblastiach, ako sú volené mocenské orgány, trh práce, rozhodovacie orgány atď. Rodová asymetria vedie k rodovému vychýleniu, t.j. sociálne podmienenej prevahe mužov alebo žien, ich vyššiemu statusu v niektorej zo sfér spoločenského alebo profesionálneho života. (<http://glosar.aspekt.sk/>)

¹⁰ Hoci historické a rôzne sociálne výskumy hovoria o rôznosti sociálnych skúseností žien a mužov, ktoré nepochádzajú výlučne z určenia ženských a mužských identít, predpoklad zásadnej odlišnosti

štrukturalizmus. Treba však poznamenať, že napriek proklamácii spoločností (máme na mysli európske a severoamerické štáty) o egalitárstve, postavenie žien a mužov je vo všeobecnosti determinované stereotypmi v súčinnosti s asymetriou ich vzťahu.

K tomuto problému sa vyjadrila aj Bem (1993) svojou teóriou „optiky¹¹ genderu“. Bem (1993) konštatuje, že kultúra každej spoločnosti pozostáva zo súboru skrytých predpokladov o tom, ako by členovia/ky danej spoločnosti mali vyzeráť, uvažovať, cítiť a konať. Tieto predpoklady sú zabudované do kultúrnych diskurzov, spoločenských inštitúcií aj duševných dispozícií jednotlivcov, čím sa generáciu po generácii neviditeľne, ale systematicky reprodukovujú určité vzorce myslenia a správania. Tieto predpoklady nazýva Bem optikami a v súvislosti s rodom nachádza v americkej a celkovo západnej kultúre tri takéto optiky, ktoré nazvala:

- Genderová polarizácia - muži a ženy sú považovaní/é za bytostne odlišných/né, a to, že táto odlišnosť je jedným z ústredných princípov spoločenského usporiadania;
- Androcentrismus - predstavuje nadradenosť mužov nad ženami a chápanie muža ako štandardu alebo normy, s ktorou sú ženy porovnávané;

mužov a žien štrukturuje naše interakcie i chápanie seba samých naďalej. Tento predpoklad býva často založený na esencializme, ktorý prezentuje mužskosť a ženskosť ako univerzálne a prirodzené vyjadrenia toho, čo je byť mužom a ženou. Naproti tomu sociálny konštruktivizmus chápe ženskosť a mužskosť chápe ako vplyvné sociálne koncepty, ktoré sú vytvárané a podporované spoločenskými konvenciami a inštitucionalizovanými praktikami. (<http://glosar.aspekt.sk/>)

¹¹ Pojem optika by sme mohli nahradiť pojmom konceptuálny rámeč. Warren (1993 in Kiczková, 1998) ním rozumie súbor základných hodnôt, viery, postojov, predpokladov, ktoré utvárajú a odrážajú tak pohľad na seba samého, ako aj pohľady na svet. Je to sociálne skonštruovaná šošovka alebo filter, cez ktorý vnímame seba a iných.

- Biologický esencializmus - slúžiaci k legitimizácii a racionalizácii predchádzajúcich optík, ktoré vysvetľuje ako prirodzený a nutný produkt vrozených biologických rozdielov medzi pohlaviami.¹²

Genderová socializácia (alebo enkulturácia) má aj explicitnú stránku (prostredníctvom inštitucionalizovaných praktík). Bem sa však sústreďuje na metaodkazy o rode, na skryté spôsoby učenia sa genderovej polarizácii, ktorá prebieha zároveň s tým, ako ľudia usporadúvajú svoje životy a životy svojich detí. Bem (1993) však nechápe deti ako pasívne pri prijímaní kultúry. Vníma ich ako schopné prijímať kultúrne signály a aktívne vyhľadávať stabilné vzorce.

Autorka nezabúda pripomenúť, že definícia pohlavia, ktorú si človek v detstve internalizuje, je skôr povahy socio-kultúrnej než biologickej, a že znaky, na základe ktorých rozdiely medzi pohlaviami dešifruje, sú tiež skôr socio-kultúrne než biologické. Poukazuje na nutnosť odstránenia spomínaných optík genderu v procese enkulturácie, úplnej premeny kultúrneho vedomia, s ktorou podobné pojmy úplne zmiznú z kultúry a duševných štruktúr človeka a akceptovania faktu, že jediné bezpodmienečne dané rozdiely medzi mužmi a ženami sú rozdiely anatomické a reprodukčné.

Bačová (1996) sa ku kultúrnemu kontextu rodu vyjadrila v rámci problematiky identity, ktorej inherentnou súčasťou je aj pohlavie, resp. rod. Bačová (1996) sa opiera o početné výskumy kultúrnych antropológov/antropologičiek, diferenciálnych jazykovedcov/jazykovedkýň a psychologičiek/psychológov, ktorí/é tvrdia, že v odlišných spoločnostiach (s odlišnými sociálnymi štruktúrami, jazykom, rituálmi, predstavami sveta, atď.) príslušníci/čky jednej spoločnosti odlišne reprezentujú samých seba pred sebou a inými v porovnaní s príslušníkmi/čkami spoločnosti inej. V súvislosti s rodom

¹² Ako každá teória, aj „optiky genderu“ boli vystavené kritike. Lott (1994) sa pýta ako je zlučiteľná Bemovej teória s maskulinizáciou ženského rodu pod vplyvom androcentrizmu. Ďalej kritizuje zameranie sa na západnú kultúru, špeciálne americkú s dôrazom na strednú vrstvu, rovnako reifikáciu maskulinity a femininity ako trvalých aspektov ľudskej osobnosti, ktorú vyčíta iným, a simplifikáciu interakcie biológia a kultúra.

môžeme teda konštatovať, že v rôznych spoločnostiach je maskulinita a femininita reprezentovaná odlišne a spoločnosť tak „produkuje“ odlišne rodovo špecifických ľudí v porovnaní s inou spoločnosťou.

Hoare (1991 in Bačová, 1996) hovorí o kultúrnej relativite identity (analogicky by sme mohli hovoriť o kultúrnej relativite genderu), ktorá vyjadruje, že nielen kultúrny obsah identity (genderu), ale aj formy jej (jeho) dosahovania a jej (jeho) fungovania sa v rozličných kultúrach líšia. Kultúrny relativizmus však nie je všeobecne prijímaný a niektoré feministky zaujímajú k nemu negatívny postoj. Považujú ho za nástroj homogenizácie kultúrnej rozmanitosti, fragmentácie a superiority spoločensky evaluovaných častí lokálnych kultúr (Mies, Shiva, 1995 in Kiczková, 1998).

Pri socio-kultúrnej determinácii nemôžeme zabudnúť na dimenziu individualizmus – kolektivismus. Začneme ale zo širšej perspektívy. Hofstede (1980) klasifikoval národné kultúry pomocou štyroch dimenzií. Sú nimi (1) odstup od moci (rešpekt a úcta podriadených k nadriadeným), (2) vyhýbanie sa neistote (dôraz na plánovanie a stabilitu), (3) individualizmus – kolektivismus (definovanie identity človeka osobnou voľbou alebo charakteristikami skupiny), (4) maskulinita – femininita (dôraz na výkon verzus interpersonálnu pohodu). Vo vedeckých kruhoch zaujala najmä dimenzia individualizmus – kolektivismus. Táto dimenzia je charakterizovateľná rôznymi atribútmi:

- Úroveň kultúrnej komplexnosti,
- Preferovanými sociálnymi vzťahmi,
- Dôrazom na úlohy alebo ľudí,
- Stupňom materiálneho blahobytu,
- Najviac používaným typom ekvivalentov výmeny,
- Prevládajúcimi interpersonálnymi zručnosťami,
- Výskytom a typom spoločenskej konformity, kooperácie,
- Spôsobom akceptovania skupinových noriem,
- Všeobecnými normami a spôsobmi správania, ktoré z toho vyplývajú.

Špeciálnu pozornosť si zaslúži najmä vzťah individualizmu – kolektivismu a kultúrnej komplexnosti, ktorý Triandis (a kol., 1988) opísal ako U-krivku. Extrémne jednoduché spoločnosti nazval protoindividualistické a človeka v nich žijúceho charakterizoval pomocou úzkeho vzťahu k malému počtu ľudí, od ktorých je úplne nezávislý. Komplexné spoločnosti charakterizoval kolektivismom. A napokon extrémne komplexné kultúry nazval neoindividualistické. Sú typické nezávislosťou a psychologickou vzdialenosťou človeka od malých skupín.

Triandis (a kol., 1988, 1990) definoval kolektivismus prostredníctvom podriadenia osobných cieľov kolektívu, ktorý je stabilnou členskou skupinou človeka, t.j. sebadefinovaním skupinou, reguláciou správania skupinovými normami, vnímaním skupiny ako homogénnej a silným odlišovaním svojej a cudzej skupiny. Pre človeka to znamená nutnosť poslušnosti a napĺňania svojich povinností, sebaobetovanie sa pre skupinu, sústredenie sa na veci spoločenské a podporujúce správanie zamerané na hierarchiu a vzájomnú závislosť.

Individualizmus definoval Triandis (a kol., 1988, 1990) emocionálnym odstupom od skupiny, dôrazom na osobné ciele, reguláciou správania prostredníctvom analýzy postojov, ziskov a strát, konfrontáciou, preferenciou horizontálnych vzťahov (priateľských, partnerských) nad vertikálnymi (rodič – dieťa). Pre človeka to znamená spoliehanie sa na seba a nezávislosť, sociálnu zručnosť, ale i osamelosť.¹³

Otázkou je, ako dimenzia individualizmus – kolektivismus zasahuje do kultúrnej determinácie rodu? Hofstede (1980, 1998) tvrdí, že dimenzie individualizmus – kolektivismus a maskulinita – femininita sú nezávislé a varuje pred ich zamieňaním. Áno, iste s ním možno súhlasiť. Veď dimenzia individualizmus – kolektivismus sa vzťahuje k sebadefinovaniu a maskulinita – femininita k činnosti rovne sebadefinovania. Kashima (a kol., 1995) tiež tvrdí, že spomínané dimenzie je nutné odlišovať, a to podľa toho, kde a vďaka čomu vznikajú rozdiely. Rozdiely medzi kultúrami sú dôsledkom odlišných

¹³ Pre porovnanie individualizmu a kolektivismu pozri tiež Cappoza, Voci, Licciardello (2000).

ekosystémov a rozdiely medzi pohlaviami vznikajú ako dôsledok del'by práce vo vnútri jednotlivých štruktúr.

Domnievame sa však, že proces, ktorý opísal Kashima (a kol., 1995), je typickým postupom zhora nadol a že obe dimenzie sa navzájom ovplyvňujú a determinujú (napriek tomu, že tvoria nezávislé zložky kultúrnej diferenciacie spoločností). Čo to konkrétne znamená pre kultúrny rozmer genderu?¹⁴

Kolektivismus ovplyvňuje rod v tom smere, že presne a striktno vymedzuje obsah a formy definovania človeka ako ženy alebo muža. Neumožňuje individuálnu iniciatívu ani vybočenie zo stanovených kultúrnych noriem. Hlavná aktivita pri definovaní človeka nestojí na strane individuality, ale na strane spoločnosti reprezentovanej malými sociálnymi skupinami, na ktorých je človek silne závislý.

Individualizmus funguje presne naopak. Iniciatíva a aktivita stojí na strane človeka, ktorý síce môže byť ovplyvňovaný rodovými stereotypmi¹⁵ (ktoré fungujú v každej spoločnosti vo funkcii kontroly

¹⁴ Samozrejme by sme sa mohli pýtať aj otázkou položenou naopak: „Ako rod ovplyvňuje kultúru?“ Odpoveďou by mohol byť Hofstedeho index maskulinity a interkultúrne rozdiely s ním spojené. Hofstede (1999 in Průcha, 2004) tvrdí, že dominantná maskulinita je vyjadrením hodnôt zameraných na materiálny blahobyť, úspešnosť, kariérny rast a dominantná femininita vyjadruje zameranosť na kvalitu života, rovnoprávnosť žien a mužov, sociálnu solidaritu.

¹⁵ Slovenská republika sa už v roku 1982 zaviazala prijať opatrenia na odstraňovanie škodlivého vplyvu rodových stereotypov, keď podpísala Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien, v ktorom sa v článku 5/a píše: „Štáty, zmluvné strany prijímú všetky príslušné opatrenia na zmenu spoločenských a kultúrnych zvyklostí, pokiaľ ide o správanie sa mužov a žien, s cieľom dosiahnuť odstránenie predsudkov a zvykov a všetkých iných praktík, založených na myšlienke podriadenosti a nadriadenosti niektorého z pohlaví alebo na stereotypných úlohách mužov a žien“ a v článku 10/c: „Štáty, zmluvné strany, prijímú všetky opatrenia na odstránenie stereotypných koncepcií úlohy mužov a žien na všetkých úrovniach a vo všetkých formách vzdelávania presadzovaním koedukácie a iných foriem vzdelávania, ktoré pomôžu dosiahnuť tento

a uplatňovania moci), ale spoločnosť mu ponecháva rozsiahly priestor na sebadefinovanie a špeciálne na definovanie subjektívne formulovaného (osobného) genderu. Závislosť človeka na malých sociálnych skupinách a spoločnosti je malá a naopak osobná sloboda (obmedzovaná len osobnou slobodou iných) je relatívne veľká.

V kolektivistických kultúrach (napr. India, Japonsko, Grécko, latinsko-americké kultúry) je teda rod definovaný presne, prostredníctvom produkcie gender alebo sex-typed ľudí, ktorí majú presne vymedzené formy správania a prežívania, deľbu práce, sociálne roly a pod. V individualistických kultúrach (štáty severnej a západnej Európy, Kanada, Austrália) je rod definovaný voľnejšie. Tieto kultúry umožňujú prelínanie rodových rolí, ich zámenu a rozmanité „premiešavanie“. Preto sa v nich oveľa častejšie môžeme stretnúť s ľuďmi označovanými ako transgender, crossgender alebo androgyn.

cieľ, a najmä revíziou učebníc a školských programov a prispôbením vyučovacích metód.”

Identifikácia rodových stereotypov by tradičnú deľbu rodových rolí nemala ďalej utvrdzovať, ale mala by umožniť nové rozvíjanie ženskosti a mužskosti v ich najrôznejších aspektoch a vzťahoch. To je možné sledovaním štruktúry a fungovania mocenských vzťahov a používaním metód monitorovania, kvantifikácie a analýzy rôznych foriem znevýhodňovania a rodovej diskriminácie. Prelamovanie rodových stereotypov je nevyhnutné pre zamedzenie aj takých ich dôsledkov, ako sú depresie, sebapoškodzujúce správanie (napr. anorexia mentalis), alebo násilie v intímnych vzťahoch. (<http://glosar.aspekt.sk/>)

5 ANDROGÝNIA A PSYCHOLÓGIA RODU

Existuje viacero paradigiem skúmania rodovosti. Jednou z nich, na ktorú sme sa zamerali aj my, je paradigma, ktorá skúma rod ako osobnostnú premennú, a to z dvoch navzájom súvisiacich perspektív. Ide o skúmanie osobnostných črt, ktoré sú obsahom maskulinity (mužskosti) a femininity (ženskosti) a ich vzájomnú kombináciu, výsledkom ktorej je bohato rozvinutá androgýnna osobnosť.

Androgýnia znamená, so zreteľom na etymologický pôvod slova (gr.: anér - andros = muž, gyné - gynaicos = žena), prítomnosť mužského a ženského prvku v jednej bytosti. Podľa toho, čo považujeme za určujúce pre mužskosť a ženskosť, vyčleňujeme dva referenčné rámce v zmyslení o nej:

Prvý: spája androgýniu so sexualitou a chápe ju ako ambivalenciu alebo deviáciu;

východiskom sa stáva bipolarita a nezlučiteľnosť pohlaví ako norma zdravia.

Druhý: chápe androgýniu ako psychologický jav, ktorý znamená mnohorakosť, tvárnosť a splývavosť mužských a ženských atribútov nezávisle na pohlaví v osobnostných črtách, správaní, spôsobe vnímania sveta;

východiskom je rozmanitosť v psychickom vybavení mužov a žien, tradičnú mužskosť a ženskosť chápe ako „subjektívne preformulovanú sociálnu normu“

(Lorenzi – Cioldi, 1996; Bačová, 2000 in Kusá, 2001, 2002a).

Androgýnia je teda koexistencia pozitívnej maskulinity a femininity (Cook, 1985 in Stainton Rogers, Stainton Rogers, 2001), ktoré sú ako socio-kultúrne koncepty nezávislé na biologických dispozíciách.

Rovnako ju môžeme chápať ako maskulínno-feminnú variabilitu, premenlivosť sociálnej role, ktorá je nezávislá na rodových schémach, stereotypoch a očakávaníach (Kusá, 2002b).

Stainton-Rogersovci (2001) definujú androgýniu ako jeden z liberalistických prístupov uplatňovaných vo vede a spoločnosti. Vymedzujú päť modelov androgýnie, ktoré d'alej členia:

- Spájajúce (conjoint) modely, ktoré sa zameriavajú na súhrn feminínnych a maskulínnnych kvalít. Patrí sem model androgýnie ako rovnováhy (Bem, 1974), ako doplnku (Spence et al., 1975), ako mnohonásobného konštruktú (Spence, 1983; Harrington, Anderson, 1981).
- Vývinové modely, ktoré chápu androgýniu ako vývinové štádium, v ktorom človek prekonáva obmedzenia konvenčných pohlavných rol. Patrí sem model androgýnie ako hybridu kvalít (Kaplan, 1979), ako prekonávania pohlavných rol (Heffner et al., 1975; Olds, 1981).
- Model osobnostnej črty (Spence, Helmreich, 1979).
- Behaviorálne modely nazerajúce na androgýniu ako na to, čo ľudia robia. Patrí sem model androgýnie ako diverzifikujúcich sociálnych zručností (Kelly, Worell, 1977; Yager, Baker, 1979), ako životného štýlu (Orlofsky, 1977).
- Teória kognitívnej schémy (Bem, 1981).

Ak chceme pochopiť, čo je ľudský androgýn, je potrebné vylúčiť názory, ktoré sa snažia zakryť základnú duálnosť. Niektoré smery si zamieňajú androgýniu s feminizáciou, iné ju zmiešavajú s maskulinizmom, ďalšie ju stotožňujú s neprítomnosťou akejkoľvek pohlavnej charakteristiky. Tento nejednoznačný obraz je pochopiteľný, ak si uvedomíme fakt, že androgýn mal vždy zlú povest', ktorá sa s ním spája už od dôb starovekého Grécka (Badinter, 1999). V súčasnosti sa však chápanie androgýnie mení. Kryštalizuje sa predstava o tom, čo naozaj je psychologickou androgýniou spojenou s interpretáciou sociálnej skutočnosti v rámci vlastnej (rodovej) identity. Badinter (1999, str. 171) o tom píše:

„Androgýnny tvor ... nie je simultánne ženský a mužský. Strieda výraz svojich dvoch zložiek podľa momentálnych požiadaviek. ... Ľudský androgýn je sexuálna bytosť, ktorá má svoje vlastné príznaky a môže pojať inakosť, len ak našla samu seba. Muž so ženou sa navzájom ešte nikdy tak

nepodobali a kontrast medzi rodmi nikdy nebol taký malý. Podoba však ešte nie je totožnosť a subtílny rozdiely pretrvávajú.“

Pri problematike psychologickej androgýnie nesmieme zabudnúť na Sandru L. Bem, priekopníčku v tejto oblasti, ktorá sa významnou mierou pričinila o to, že tomuto javu sa v psychológii začala venovať systematická pozornosť. Bem (1993) upozornila na nutnosť striktne odlišovať biologické pohlavie (sex) a sociokultúrny rod (gender) a nepriamo tak naznačila spojitosť problému rodu a jazyka, ktorý silne ovplyvňuje súčasné feministicky orientované výskumy prikláňajúce sa k psychologickej postmoderne¹⁶.

Obsahovú stránku maskulinity a femininity sa pokúsime odhaliť v nasledujúcich kapitolách.

5.1 HISTORICKÝ POHĽAD NA PSYCHOLÓGIU RODU

Napriek konštatovaniu Kusej (2000, 2001), že psychologická androgýnia zaujala svoje miesto v systéme poznatkov o psychike človeka v 70-tych rokoch 20-teho storočia, my sa pokúsime poukázať na to, že už pred týmto obdobím existovali snahy o zachytenie maskulinity – femininity ako samostatnej dimenzie osobnosti človeka. Dôkazom sú multidimenzionálne osobnostné dotazníky, ktoré vznikli ešte pred rokom 1970 a ktoré obsahujú škálu MF (maskulinita – femininita), napr.:

- Bell Adjustment Inventory (1937, Bell);
- Minnesota Multiphasis Personality Inventory (1940, Hathaway, Kinley);
- Guilford Zimmermann Temperament Survey (1949-55, Guilford, Zimmermann);
- California Psychological Inventory (1957, Gough);
- Freiburg Persönlichkeits Inventar (1963, Fahrenberg, Selg, Hampel) (in Svoboda, 1999).

¹⁶ Prehľad o psychologickej postmoderne nájdete napr. v diele Bačovej (2009).

Podľa nás si osobitné prvenstvo v skúmaní problematiky androgýnie zasluhuje Jung, a to aj napriek tomu, že jeho model osobnosti je postavený skôr na teoretickej báze ako na psychologickom výskume. Jung (1994) v rámci osobnosti vyčlenil archetypálne vzorce (persona, tieň, anima, animus) a ako prvý v moderných dejinách psychológie poukázal na to, že v ľudskej psychike majú svoje miesto rovnako mužské aj ženské črty. Androgýniu vymedzuje ako komplementaritu vedomého a nevedomého, spojenie protikladov vedúce k integrite osobnosti. Každá žena má teda podľa Junga (1995) vo svojom vnútri svojho vnútorného muža a každý muž ukrýva vo svojom vnútri ženu. To, do akej miery sa tieto „vnútorné osobnosti“ prejavia, závisí na individualite konkrétneho človeka.

Pozoruhodnou postavou v dejinách psychológie, v súvislosti s maskulinitou a femininitou, resp. v súvislosti s postavením mužov a žien v spoločnosti vzhľadom na uplatňovanie svojej moci, je Adler, ktorý ako prvý novodobý predstaviteľ psychológie presadzoval rovnoprávne postavenie mužov a žien v spoločnosti a spochybňoval „prirodzenosť“ dominantného muža. Adler (1935) o tom píše:

„Tak sa dostávame myšlienково i vcítením k jednej zásade ľudskej spoločnosti, podľa ktorej nemožno na žiadnom mieste porušiť, aby sa ihneď nevzbudili inde sily protichodných smerov, totiž k zákonu rovnosti všetkého, čo má ľudskú tvár.“ (tamže, str. 161)

„Čo sa týka historického pôvodu mužskej nadvlády, je treba poukázať na to, že toto zriadenie nie je od prírody. Svedčí o tom už to, že skôr bolo nutné vytvoriť rad zákonov, aby bolo mužovo panstvo zaistené. Ukazuje sa, že pred zákonným upevnením nadvlády mužov vládli iné pomery, počas ktorých výsada mužov nebola tak nesporná. Tieto pomery sú historicky dokázané. Bola to doba materského práva, keď bola matka, žena, významnejším činiteľom v živote, najmä vo vzťahu k dieťaťu, ku ktorému mali všetci muži kmeňa určité povinnosti... Prechodu od materského práva k otcovskému predchádzal úporný boj, ktorý dokazuje, že muž od počiatku vôbec nemal ono nadprávie, o ktorom teraz rád hovorí, že mu prináleží od prírody, ale že oň musel bojovať. Víťazstvo muža znamenalo zároveň podmanenie ženy... Nadvláda mužov teda nebola od prírody.“ (tamže, str. 92-93)

Adlera nemožno považovať za autora, ktorý nemal reálny pohľad na svet a nevnímal nerovnosť pohlaví v spoločnosti, proti ktorej mal rozhodný neakceptujúci postoj. Adler ho opisuje nasledovne:

„Čo sa za dnešných čias slovom mužný rozumie, je známe. Predovšetkým niečo čisto egoistické, niečo, čo ukája samolúbosť, teda prevaha, vynikanie nad inými, a to za pomoci zdanlivo aktívnych povahových znakov ako sú odvaha, sila, pýcha, spomienka na rôzne víťazstvá, najmä nad ženami, získavanie úradov, hodností a titulov, sklon obrniť sa proti ženským hnutiam, proti odovzdanosti a podobne. Je to stály zápas o osobnú prevahu, o to, čo sa pokladá za mužné, mať prevahu.“ (tamže, str. 95)

„Aby ospravedlnil svoje mocenské postavenie, udáva najčastejšie muž, okrem dôvodu, že jeho postavenie je dané samou prírodou, ešte to, že žena je tvor menejcenný. Domnienka o menejcennosti žien je tak rozšírená, že sa zdá, ako by bola všeobecným presvedčením ľudstva.“ (tamže, str. 96)

Približne v rovnakom časovom horizonte formuloval svoje tézy, týkajúce sa maskulinity – femininity, Szondi. Szondi (2000, 2009) chápe „ja“ ako štruktúru antagonizmov:

1. Všemocnosť – bezmocnosť,
2. Duch – príroda,
3. Vedomé – nevedomé,
4. Subjektívny – objektívny svet,
5. Mužskosť – ženskosť.

Výsledkom tohto protikladného pôsobenia je „úplnosť osobnosti“. Čo sa týka konkrétne maskulinity – femininity, Szondi (2000) tvrdí, že každá osobnosť má snahu byť zároveň mužom i ženou, snaží sa o obojpohlavné bytie. Vo svojom poňatí Szondi však zachádza až na metafyzickú rovinu, keď „ja“ považuje za spájajúci článok medzi Bohom a človekom. Tvrdí, že „ja“ nie je ani muž ani žena, ale dokonalé obojpohlavné bytie muža a ženy v človeku.

Päťdesiate roky 20. storočia priniesli Eriksonove výskumné závery, ktoré publikoval v roku 1950. Erikson (2002) ako člen výskumného tímu Kalifornskej univerzity realizoval výskum hry detí vo veku 10 až 12

rokov. Pri analýze ich produktov zo stavebníc dospel k záveru, že u viac ako dvoch tretín detí bola ich stavba svojou konfiguráciou typická pre pohlavie, ku ktorému patrili. Erikson (2002) charakterizoval stavbu chlapcov pomocou vysokých stavieb bez väčšieho počtu ľudí a zvierat a konštatoval, že dimenzia vysoký – nízky je typicky mužskou premennou. Stavba dievčat opisovala interiéry, ktoré pôsobili skôr pokojným dojmom, stavby boli bez stien, s množstvom ľudí. Za typicky ženskú premennú považuje Erikson dimenziu otvorená – uzavretá. Ako ďalej píše autor (Erikson, 2002), priestorové tendencie ovládajúce stavby detí úzko súvisia s morfológiou ich pohlavných orgánov: u chlapcov to boli externé orgány svojou povahou vzpriamené a intruzívne, u dievčat išlo o interné orgány s vestibulárnym prístupom. Erikson vidí u spomínaných priestorových vyjadrení mnoho sociálnych konotácií. U chlapcov sú týmito konotátmi pohyb hore, zmysel pre povinnosť, poukazovanie na svoju silu, agresivita, mobilita a nezávislosť. U dievčat zasa ide o zameranie na rodinu a materské povinnosti. Napriek tomu, že nie u všetkých detí sa vyskytla konfigurácia typická pre dané pohlavie (konkrétne jedna tretina produktov bola odlišná), autor ignoruje núkajúcu sa myšlienku o možnom spoluvýskyte mužských a ženských čŕt v jednej osobe a za každú cenu hľadá v osobnosti chlapca a dievčaťa prienik biologických, kultúrnych a psychologických vzťahov.

Päťdesiate roky 20. storočia tiež priniesli novú teóriu komplementarity mužskej a ženskej sféry. Autormi tejto teórie sú Parsons a Bales (1955 in Gjuričová, 1992), Američania, ktorí chápu tieto sféry ako oddelené a vzájomne sa doplňujúce. Muži sú prirodzene inštrumentálni (racionálni a úlohovo orientovaní) a ženy sú expresívne (emocionálne a sociálne orientované). Na základe tohto modelu si môžeme vytvoriť obraz „harmonického usporiadania rolí“, kde manžel predstavuje spojenie so socioekonomickým systémom a manželka prispôsobenie sa manželovej identite. Možno trochu v rozpore s teóriou komplementarity títo autori konštatujú, že každý člen spoločnosti reprodukuje svoj osobný systém podľa schémy AGIL¹⁷, ktorá je podľa

¹⁷ Ľudský organizmus si ako každý systém zaručuje reprodukciu tým, že sa adaptuje na svoje prostredie (adaptation), orientuje sa na budúcnosť

nich androgynnej povahy (Parsons, Bales, 1956 in Šmausová, 2004). Otázkou ostáva, prečo by sa mal v podstate androgynny človek (rozumej muž alebo žena) v inštitúcii manželstva jednoznačne definovať v smere maskulinity a femininity (tým nepopierame nutnosť a potrebu komplementarity).

Šesťdesiate roky 20. storočia priniesli nahromadenie osobných skúseností so sebapoznáním (Gjuričová, 1992), ktoré však v tomto období zostali skryté vedeckému poznaniu a ich expanziu do psychológie sme zaznamenali v 70-tych rokoch 20. storočia.

Spomínaný rozmach v tejto oblasti je úzko spojený s menami Bem, Spence a Helmreich. Tieto autorky a autor uviedli problematiku androgynie na pôdu empirického výskumu a zaslúžili sa, (ne)závisle¹⁸ od seba, o vytvorenie metodík merajúcich primárne a špecializovane maskulínne a femínne prejavy správania. Bem je autorkou Bem's Sex Role Inventory a Spence, Helmreich sú autormi Personal Attributes Questionnaire, ktoré sú až do dnešných čias asi najpoužívanejšími prostriedkami na meranie maskulinity, femininity, resp. androgynie.

Pomocou týchto metodík, resp. identifikovaním kombinácie maskulinity a femininity môžeme vymedziť štyri základné rodové typy osobnosti:

1. Nediferencovaná osobnosť:
 - kombinácia nízka maskulinita – nízka femininita.
2. Maskulínna osobnosť:
 - kombinácia vysoká maskulinita – nízka femininita.
3. Femínna osobnosť:
 - kombinácia nízka maskulinita – vysoká femininita.
4. Androgynna osobnosť:
 - kombinácia vysoká maskulinita –vysoká femininita.

(goal attainment), zachováva si svoju celistvosť (integration) a prijíma zmeny (learning).

¹⁸ Pod termínom „(ne)závisle“ myslíme to, že Bem pracovala samostatne a mimo výskumnej dvojice Spence, Helmreich. Autorky a autor však na svoje myšlienky navzájom reagovali v množstve časopiseckých publikácií a vzájomne odhaľovali možné nedostatky práce.

Priblížili sme si teda, ktoré udalosti a ktorí/é autori/ky vo veľkej miere zaslúžili o rozvoj problematiky rodu a androgýnie od začiatku fungovania psychológie ako samostatnej vedy až po 70-te roky 20. storočia. V nasledujúcom texte sa pokúsime predstaviť novšie štúdie týkajúce sa obsahu genderu.

5.2 NOVŠIE VÝSKUMY V OBLASTI PSYCHOLÓGIE RODU

5.2.1 MUŽSKOSŤ, ŽENSKOSŤ A „VEĽKÁ PÄŤKA“

Príspevok Marusica (1998) nadväzuje na výskum Lippa, Connelyho z roku 1990, ktorých hlavným cieľom bolo hľadanie vzťahu medzi gender rolou a psychologickým zdravím. Títo autori pomocou faktorovej analýzy odhalili pozitívnu koreláciu medzi maskulinitou, otvorenosťou k skúsenosti a extraverciou; medzi femininitou a svedomitosťou, prívetivosťou; a negatívnu koreláciu medzi maskulinitou a neurotizmom. Implikáciou výskumu pre psychologické zdravie je vysoké skóre v škále extravenzie, otvorenosti k skúsenosti, svedomitosti, prívetivosti a nízke skóre v škále neurotizmu.

Marusicov výskum však ide do väčšej hĺbky a zameriava sa priamo na obsah genderových rolí z hľadiska päťfaktorového modelu osobnosti.

Marusicovho výskumu sa zúčastnilo 464 stredoškolských študentov/iek priemerného veku 18 rokov, muži a ženy v pomere 1:1. Probandi/ky boli rozdelení do skupín „maskulínni/e“ a „femininni/e“ na základe pôvodného Bem's Sex Role Inventory ešte z roku 1974, pričom autor uvádza, že Cronbachov koeficient štandardizovanej metodiky je 0.83 pre škálu maskulinity a 0.82 pre škálu femininity.

Štatistická analýza priniesla tieto výsledky:

Korelácie medzi maskulinitou a škálami, resp. položkami osobnostného dotazníka:

Negatívne korelácie:

- *neurotizmus*: anxieta, depresivita, sebauvedomenie, zraniteľnosť
- *prívetivosť*: čestnosť, súdržnosť s kolektívom, zdržanlivosť

Pozitívne korelácie:

- *extraverzia*: srdečnosť, spoločnosť, asertivita, aktivita, vyhľadávanie nebezpečenstva, pozitívne emócie
- *svedomitosť*: kompetentnosť, poriadok, úsilie o výkon, sebadisciplína

Korelácie medzi femininitou a škálami, resp. položkami osobnostného dotazníka:

Negatívne korelácie: žiadne

Pozitívne korelácie:

- *extraverzia*: srdečnosť, spoločnosť
- *otvorenosť*: zmysel pre estetiku, city
- *prívetivosť*: dôvera, čestnosť, altruizmus, súdržnosť s kolektívom, zdržanlivosť, vl'údnosť
- *svedomitosť*: poslušnosť (Marusic, 1998).

Za charakteristiky typické pre konkrétny gender môžeme, na základe uvedenej štúdie, považovať tieto:

Maskulínne charakteristiky: asertivita, aktivita, vyhľadávanie vzrušenia, pozitívne emócie, kompetencia, poriadok, úsilie o výkon, sebadisciplína.

Feminínne charakteristiky: estetické cítenie, pocity, dôvera, čestnosť, altruizmus, skromnosť, vl'údnosť, poslušnosť.

Podobnú štúdiu ako Marusic realizovala v Českej republike Hřebíčková (2004). Od Marusicovej štúdie sa však odlišuje v zásadnom fakte, ktorým je to, že Marusic identifikoval gender (rod) pomocou

Bemovej Sex Role Inventoroy, čím sa sústredil na socio-kultúrne, stereotypne definované charakteristiky a Hřebíčková, napriek proklamácii výskumu rodových odlišností, pracovala len s pohlavím, teda klasickým diferenciálnym znakom uplatňovaným vo výskume, ktorý je však výsostne biologického charakteru. Možno práve preto interpretuje výsledky svojho výskumu v dimenziách biologizmu a evolucionizmu. Skúsme sa ale pozrieť na výsledky, ku ktorým sa autorka prostredníctvom sledovania intersexuálnych rozdielov dopracovala.

Podľa Hřebíčkovej (2004) možno mužov charakterizovať pomocou asertivity (E3), vyhľadávania vzrušenia (E5), ideí (O5), spôsobilosti (S1), cieľavedomosti (S4) a rozvážnosti (S6). V týchto subškálach NEO-PI-R skórovali muži signifikantne vyššie ako ženy.

Pre ženy sú príznačné tieto charakteristiky: úzkostlivosť (N1), hostilita (N2), depresívnosť (N3), rozpačitosť (N4), zraniteľnosť (N6), vrelosť (E1), družnosť (E2), estetické prežívanie (O2), prežívanie (O3), dôvera (P1), úprimnosť (P2), altruizmus (P3), poddajnosť (P4), skromnosť (P5), jemnosť (P6), poriadkumilovnosť (S2), zodpovednosť (S3), disciplinovanosť (S5). V týchto subškálach NEO-PI-R skórovali ženy signifikantne vyššie ako muži.

Zistenia autorky sa vo veľkej miere zhodujú s výsledkami Costu, Teraciana, McCraea (2001), ktorí realizovali obdobný výskum v 25 krajinách.

Zoznam vymenovaných vlastností samozrejme nemôžeme považovať za úplný a pravdepodobne niektorí/é autori/ky nebudú súhlasiť ani s vymenovanými charakteristikami, resp. budú svoj záujem sústreďovať na niektoré špecifické dimenzie genderových rolí.

Preto si nasledujúcej časti predstavíme niekoľko iných pohľadov na túto problematiku.

5.2.2 SPOLOČENSTVO A INDIVIDUALITA

Conway (2000a) realizoval výskum, v ktorom sa zamerl na antagonistické kategórie spoločenstvo (communality) a individualita (agency)¹⁹.

Teoretickými východiskami tejto štúdie je niekoľko konceptov:

1. Gender stereotypy.

Feminínny gender stereotyp je charakterizovaný ako „communality“ (teda orientácia na interpersonálne vzťahy a emocionálne prežívanie) a maskulínny gender stereotyp ako „agency“ (orientáciu na sebakpresadenie)²⁰ (Bakan, 1966 in Conway, 2000a).

2. Status.

Rozdiely medzi mužmi a ženami sú nevyhnutne prejavom ich statusu (Conway et al., 1996; Geis, 1993 in Conway, 2000a), pričom status je definovaný ako individuálne rozdielna úroveň prestíže (Mayer, Buckley, 1970 in Conway, 2000a).

¹⁹ Hofstede a kol. (1998) upozorňuje, že dimenzia maskulinita – femininita je niekedy nesprávne chápaná ako protiklady individualizmus – kolektivismus (ja versus my) a tvrdí, že dimenzie individualizmus – kolektivismus a maskulinita – femininita sú nezávislé. Vo svojej práci preto navrhuje charakterizovať maskulinitu pojmom posilňovanie ega (ego enhancement) a femininitu pojmom posilňovanie vzťahov (relationship enhancement).

²⁰ Rovnako by sme mohli pojmy „communality“ a „agency“ nahradiť inými pojmami:

- Stake (2000), ktorý nadväzuje na Angyala (1965), Spenceho (1974) Guisingera, Blatta (1994), používa vo svojej práci výrazy expresivita a inštrumentalita. Stake vo svojom príspevku trochu bližšie obsahovo tieto pojmy definuje. Expresivita ako feminínna črta je charakterizovaná záujmom o iných, kooperáciou, senzitivitou k potrebám iných, emocionálnou otvorenosťou. Inštrumentalita ako maskulínna črta je charakterizovaná snahou o nezávislosť, mocou, ovládaním, úsilím o výkon, sebakpresadením.
- Ward (2000) zasa pre označenie inštrumentality a expresivity používa kategórie „potreba afiliácie“ a „potreba výkonu“, pričom ich sémantickú náplň chápe podobne ako Stake

3. Vzťah medzi genderom (alebo skôr pohlavím) a statusom.

Ženy majú vo všeobecnosti nižší status ako muži (Lips, 1991; Rhodie, 1989 in Conway, 2000a), čo ich núti správať sa v medziach „communality“. Mužský (vo všeobecnosti vyšší) status núti zasa mužov správať sa v medziach „agency“.

Výskum bol orientovaný na:

1. Štúdia: (68 probantov/iek)
 - všeobecné poňatie gender stereotypov v spoločnosti
 - subjektívne poňatie gender stereotypov
2. Štúdia: (42 probantov/iek)
 - subjektívne posúdenie statusu

Výskumnou metodikou bol EPAQ (Extended Personal Attributes Questionnaire, Spence, 1979).

Výsledky výskumu umožňujú podporenie hypotéz, na základe ktorých autor predpokladal, že (1) ženy skórujú vyššie v škále „communality“ a muži skórujú vyššie v škále „agency“ a že (2) probanti/ky prisúdia vyšší status osobám s vyššou hodnotou „agency“ (s inštrumentálnym správaním) a nižší status osobám s vyššou hodnotou „communality“ (s expresívnym správaním) (Conway, 2000a).

5.2.3 EMÓCIE A ROZUM

Touto odlišnosťou prežívania skutočnosti je pravdepodobne najčastejšie charakterizovaná aj rozdielnosť medzi mužmi a ženami.

Z určitého pohľadu by sme takúto diferenciáciu mohli považovať za neopodstatnenú a to nasledujúcich dôvodov:

1. Rozdiely medzi mužmi a ženami v oblasti kognitívnych schopností neboli preukázané. V priebehu vývinových štádií sa príslušníci/čky pohlaví môžu odlišovať v konkrétnych dimenziách kognitívnych schopností, ale tieto rozdiely sa rýchlo stierajú a my môžeme vo všeobecnosti konštatovať rovnaké predpoklady k ich rozvoju (Oakley, 2000).

2. Rozdiely medzi mužmi a ženami v emocionalite rovnako preukázané neboli. V psychológii momentálne platí paradigma, ktorá hovorí o tom, že muži sú schopní rovnakého emocionálneho prežívania ako ženy. Rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že ženy sú schopné a ochotné prejaviť svoje emócie navonok, zatiaľ čo muži sú v expresivite svojich emócií zdržanlivejší.
3. Moderné integratívne modely osobnosti nepovažujú emocionalitu a kognície za dva oddelené systémy osobnosti, ale za vzájomne prepojené, ovplyvňujúce sa a nevyhnutne spolufungujúce. Emocionálne prežívanie predsa nie je možné bez kognitívneho spracovania, a naopak, kognitívne operácie sú zakotvené v emocionálnom kontexte.

V súlade s uvedenými faktami realizoval svoj výskum emocionálneho uvedomenia si Conway (2000b).

Conway definuje emocionálne uvedomenie si ako schopnosť rozpoznať špecifické emocionálne reakcie seba a iných v rozličných situáciách, pričom upozorňuje, že niektorí autori (Sommers, 1981; Averill, Thomas-Knowles, 1991; Knight, Johnson, Carlo, Eisenberg, 1994) používajú na označenie tejto schopnosti termíny emocionálne pochopenie (emotional range), emocionálna kreativita (emotional creativity) alebo emocionálne uvažovanie (emotional reasoning).

Autor predpokladal, že ľudia s prevažujúcimi feminínnymi črtami budú disponovať väčším komplexom emocionálnych reakcií smerom k sebe aj k iným.

Ako výskumné metodiky použil BSRI-SV (Bem Sex Role Inventory – Short Version) a LEAS (Levels of Emotional Awareness Scale).

Výskum bol realizovaný na vzorke 45 probantov/tiek (24 žien, 21 mužov).

Štatistické vyhodnotenie ukázalo negatívnu koreláciu medzi škálou „maskulinita“ a škálami „vlastné emócie“ a „emócie iných“. Pozitívna korelácia bola zistená medzi škálami „vlastné emócie“ a „emócie iných“ Korelácie medzi škálou „femininita“ a inými škálami neboli štatisticky významné. Hypotéza sa teda nepotvrdila (Conway, 2000b).

Výsledok výskumu načrtáva určité trendy, ktoré by mohli poukazovať na to, že maskulínni ľudia sú málo senzitivní k svojmu emocionálnemu prežívaniu rovnako ako k emocionálnemu prežívaniu ostatných. Otázkou ale zostáva, prečo škála „femininita“ nevykazovala žiadne štatisticky významné korelácie s ostatnými škálami, ak sú ženy (ako sme už uviedli vyššie) senzitivnejšie a otvorenejšie ako muži.

Aby sme však uviedli problém ratia a emócií do reálnych hraníc empirie, treba poznamenať, že závery výskumu v oblasti psychológie rodu nie sú jednoznačné.

Kusá (2002a) v jednom zo svojich príspevkov naznačuje, že rozdiel v emocionalite mužov a žien nespočíva len v tom, že ženy sú schopné a ochotné prejavíť svoje emócie navonok, zatiaľ čo muži sú v expresivite svojich emócií zdržanlivejší. Vychádza z predpokladu, že muži ako osoby zamerané na vlastné sebaapresadenie charakterizované rozhodnosťou, pribojnosťou, sebestačnosťou a dominanciou nie sú v dimenzii svojej maskulinity (samozrejme hovoríme o extrémnej) schopní (a ani to nie je v súlade s ich rolou) empatie, či interpersonálnej citlivosti a predstavujú tak normu „anti-femininity“ (Burn, 1996 in Kusá, 2002a), pričom femininita je charakterizovaná iracionalitou, zraniteľnosťou, senzitivitou a submisivitou.

Výskumnú vzorku jej výskumu tvorilo 100 študentov/iek univerzít, muži a ženy v pomere 1:1.

Použité boli sebavýpoved'ové metodiky:

- Dotazník emotionality merajúci 5 dimenzií:
 - sebadôvera v emočných prejavoch,
 - pozitívna expresivita,
 - negatívna expresivita,
 - intenzita prežívania,
 - maskovanie emócií.
- Škála maskulinity/femininity.

Kusá (2002a) z výskumu vyvodila nasledujúce závery:

1. V dimenzii maskovanie emócií sa rozdiely medzi mužmi a ženami pohybovali na hranici štatistickej významnosti, pričom muži vnímali seba ako kompetentných zvládnuť inkongruenciu medzi vlastným prežívaním a prejavými emóciami.
2. V dimenzii sebadôvera v expresivite to boli zasa muži, ktorí sa vnímali ako schopní zvládnuť verejné vystupovanie.
3. V dimenziách pozitívna expresivita, negatívna expresivita, intenzita prežívania sa ženy vnímali emocionálnejšie ako muži v zmysle prežívania a prejavenia emócií.

5.2.4 DYNAMIZMUS A STATICKOSŤ

Na charakterizovanie psychologických rozdielov medzi ľuďmi z hľadiska statického a dynamického usporiadania objektívnej reality nám môže dobre poslúžiť vymedzenie kognitívneho štýlu v dimenzii závislosť – nezávislosť od poľa.

Sarmány – Schuller (1996) definuje kognitívny štýl ako osobnostný variant, typický a prevládajúci spôsob, akým človek vníma – prijíma informáciu a spracúva ju a napokon je i charakteristickou formou vonkajšieho pozorovateľného správania. Kognitívny štýl je stabilizovaná a preferovaná forma správania, ktorá sa uplatňuje v súvislosti so situáciou alebo problémom. V centre kognitívnych štýlov je teda proces rozhodovania a riešenia problému.

Kogan (1988 in Sarmány – Schuller, 1992) definoval kognitívny štýl vágnejšie a chápe ho ako zastrešujúci pojem pre viaceré zle definované aspekty individuálnych rozdielov.

Klein (1951 in Sarmány – Schuller, 1992) upozorňuje, že kognitívny štýl ako „štýl organizácie“ nie je iba jednoduchou entitou, ale tvoria ho početné dimenzie, ktoré charakterizujú širší typ vzťahu človek – prostredie.

Typickým príkladom štýlových aspektov je dimenzia závislosť a nezávislosť od poľa, kde závislí/é od poľa mávajú vážne problémy pri spracovaní materiálu, pri ktorom sa vyžaduje reštrukturalizácia podnetu,

resp. prekonanie vloženého kontextu a diskriminácie jednotlivých častí (Sarmány – Schuller, 1996).

Kognitívny štýl v dimenzii závislosť a nezávislosť od poľa je charakterizovaný ako individuálna schopnosť analytického percepčného spracovania úlohy (Riding, Cheema, 1991 in Pithers, 2000) a je odvodený z prác Witkina, Ottmana, Raskina a Karpa (1971, in Pithers, 2000; in Terrell, 2002). Závislosť od poľa by sme mohli definovať ako holistickú organizáciu totálneho percepčného poľa spolu s jeho súčasťami, ktoré sú vnímané ako „zlúčené“ (fused). Nezávislosť od poľa zasa Witkin (et al. 1971 in Pithers, 2000) opísal ako vnímanie častí celku, ktoré sa zreteľne odlišujú od organizovaného celku.

Pri porovnaní kognitívnych štýlov Witkin (et al. 1971 in Pithers, 2000) konštatuje, niekoľko záverov:

1. Kognitívny štýl „nezávislosť od poľa“ je charakterizovaný interkonexiou medzi schopnosťou analyzovať a štrukturovať,
2. „Závislí/é od poľa“ nedisponujú schopnosťou reštrukturalizácie percepčného poľa a schopnosťou určiť, či nejaká časť celku chýba,
3. „Závislí/é od poľa“ sú málo autonómni/e, orientovaní/é sociálne a interpersonálne, schopní/é dlhodobej koncentrácie pozornosti.

Witkin (1971 in Terrell, 2002) pri formulovaní kognitívnych štýlov načrtol aj možné intersexuálne rozdiely, ktoré sa však v porovnaní s inými výskumami nejavia ako jednoznačné.

Witkinov výskum (1971 in Pithers, 2000) bol realizovaný na vzorke 107 probantov/iek (študenti/ky umenia) a autor zistil signifikantný rozdiel v kognitívnych štýloch vzhľadom na pohlavie, pričom muži viac preferovali „nezávislosť od poľa“ a ženy „závislosť od poľa“. Podobné výsledky zistil aj Terrell (2002) na vzorke 250 stredoškolských študentov/iek. Intersexuálne rozdiely vo svojich štúdiách však nezistili Pithers (2000, N=170 učiteľov), Murphy a Doucette (1997, N=89 študentov/iek ekonomiky), McRae a Young (1988, N=150 študentov/iek

ekonomiky). Všetci výskumníci pritom používali rovnakú metodiku - Group Embedded Figures Test (GEFT).

Výsledky spomínaných výskumov sú rozporné, ale dimenzia závislosť/nezávislosť od poľa, resp. rozdiel v schopnosti analyzovať (reštrukturalizovať) je považovaná za jeden z kardinálnych rozdielov medzi mužmi a ženami. Levy (1943 in Oakley, 2000) na základe empirických zistení tvrdí, že nižšia analytická schopnosť (typická je feminínnych ľudí) súvisí so závislosťou od matky. Povedané inými slovami, to, že sa v západnej kultúre predpokladá silný vzťah medzi matkou a dcérou, ktorý určuje interpersonálnu orientáciu žien, determinuje nielen závislosť žien od sociálnych väzieb, ale i od prostredia všeobecne, v ktorom sú silne viazané na jeho štruktúry a ich vzájomný vzťah.

5.2.5 POHLAVNO-RODOVÉ ROZDIELY A ŠKOLA²¹

Predpokladá sa, že dievčatá a chlapci v škole, resp. ich školský výkon je odlišný. Vo všeobecnosti sa predpokladá, že najvýznamnejšie kognitívne rozdiely spočívajú v matematických, verbálnych a priestorových schopnostiach. Aké sú reálne fakty?

Ukazuje sa, že v raných vývinových štádiách sú rozdiely medzi chlapcami a dievčatami najmä v podobe aktívnej slovnej zásoby (Fontana, 1997). Pasívna slovná zásoba je kvantitatívne podobná u oboch pohlaví (Vasta a kol., 1995 in Janošová, 2008). Najväčšie odlišnosti vo verbálnych schopnostiach môžeme zaznamenať na začiatku školskej dochádzky, potom sa rozdiely postupne vyrovnávajú (Beal, 1994 in Janošová, 2008). Celkovo možno rozdiely v tejto schopnosti považovať za nevýznačné.

Aj v oblasti matematických schopností sú rozdiely medzi dievčatami a chlapcami minimálne, a to aj napriek stále prežívajúcej predstave, že matematické schopnosti sú mužskou záležitosťou. Pravda je taká, že na

²¹ Podrobnejšie informácie o rodovosti a jej uplatňovaní na školách nájdete napr. v publikáciách Rodový pohľad na školstvo (Cviková, Filadelfiová, 2008), Učiteľské povolanie (Filadelfiová, 2008), Ako uplatňovať rodové hľadisko (Striegler, 2002) .

základných školách majú dievčatá v priemere lepšie výsledky v matematike ako chlapci. Na strednej škole je situácia opačná (Vasta a kol., 1995 in Janošová, 2008). Za predpokladu rovnakých podmienok edukácie možno predpokladať minimálne rozdiely medzi pohlaviami.

Priestorové schopnosti sú tiež považované za rozvinutejšie u chlapcov. Rozdiel medzi chlapcami a dievčatami sa však znižuje (Beal, 1994 in Janošová, 2008) a je všeobecným faktom, že najrozvinutejšia je táto schopnosť v školskom veku, v dospelosti klesá u oboch pohlaví. Rozdiel spočíva skôr v uplatnení odlišných stratégií pri riešení priestorových úloh, a nemá ani tak vplyv na výsledok, ale na čas potrebný na splnenie úlohy.

Mohli by sme tiež očakávať medzipohlavné rozdiely v sociálnom správaní chlapcov a dievčat, reprezentovaných agresivitou a prosociálnosťou. Je známe, že výchovou u chlapcov zvýrazňujeme a u dievčat tlmíme prirodzenú agresivitu. Preto by sme mohli predpokladať, že chlapci budú agresívnejší a dievčatá prosociálnejšie. Napriek výchovným zásahom a socio-kultúrnemu tlaku sú však tieto rozdiely viac v rovine verbálneho vyjadrenia ako v rovine reálneho správania (Atkinson, 2003, Beal, 1994, Rubin, 1993 in Janošová, 2008).

Napriek početným štúdiám, ktoré v posledných desaťročiach skôr minimalizujú rozdiely medzi dievčatami a chlapcami ako by ich zvýrazňovali, učiteľky/učitelia sa stále držia skrytého kurikula, ktoré je naviazané na rodové stereotypy a posilňujú ich. Gólnikowa (in Cviková, 2003) o tom píše: „*Keby deti čerpali informácie o vzťahoch rodov vo svete dospelých iba zo svojich učebníc, nemali by ani tušenie o tom, že žijú v krajine, ktorá v ústave garantuje rodovú rovnosť.*“

V roku 1982 prijala vtedy ešte ČSSR *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien*²². Odkazom tohto dokumentu pre školy má byť podľa Cvikovej (2003, str. 29) nasledovné:

²²Dokument sme spomínali aj v kapitole 4. V plnom znení je prístupný napr. na webovej adrese: http://www.esfem.sk/subory/prava/dohovor_diskriminacia.pdf. Môžete sa stretnúť aj s anglickou skratkou CEDAW: Convention on Elimination of all Forms of Discrimination against Women.

- biologickom pohlaví rozhoduje príroda a jej zákonitosti, v okamihu narodenia sa začína rozhodovať o rode;
- rozdiely v biologických predpokladoch existujú, no neodôvodňujú predstavy o „prirodzenej“ existencii ženskej a mužskej roly ako vopred daných a jedine správnych, a neodôvodňujú ani nerovné postavenie žien a mužov;
- proces rodovo špecifickej socializácie dievčat a chlapcov má mnoho vrstiev a prebieha neustále, vymyká sa pokusom o vedomé ovládanie či riadenie; učiteľky a učители však majú pri vytváraní ponuky orientačných a identifikačných súradníc pre žiačky a žiakov moc rozhodnúť o tom, či sa škola bude nekriticky podieľať na utvrdzovaní a reprodukovaní rodových stereotypov, alebo či ich bude spochybňovať, odkrývať ich významy a otvárať priestor pre chlapcov a dievčatá na formovanie ich vlastnej podoby ženskosti a mužskosti.

V rokoch 1995 a 2006 realizovala Bútorová prieskum aktuálnych rodových očakávaní, t.j. toho aká by mala byť správna žena a aký by mal byť správny muž. Zistila, že od žien sa očakáva (vyberáme z porovnaní rokov 1995 a 2006)

	rok 1995	rok 2006
Schopnosť postarať sa o domácnosť	86%	70%
Jemnosť	71%	51%
Príjemná spoločníčka	51%	58%
Schopnosť obetovať sa pre spoločnosť	8%	8%
Záujem o verejné veci	6%	10%
Fyzická sila	5%	7%

Z očakávaných mužských vlastností vyberáme (porovnanie rokov 1995 a 2006):

	rok 1995	rok 2006
Schopnosť financovať rodinu	92%	79%
Samostatné rozhodovanie	72%	61%
Racionalita	57%	54%
Schopnosť obetovať sa pre spoločnosť	13%	11%
Záujem o verejné veci	13%	14%
Príjemný vzhľad	8%	15%

Z porovnania vyplýva, že respondenti/respondentky participujúci/e na prieskume reflektujú postupné uvoľňovanie tlaku na náplň rodových rolí, čo vytvára priestor pre zaradenie niektorých atribútov rodovosti do kategórie rodovo neutrálne. Treba však povedať, že ide o atribúty, ktoré sa nejavia ako kľúčové pre ženskosť, resp. mužskosť. Stereotypizácia v zmysle tradičného poňatia rodových rolí je teda stále prítomná. Pravdepodobne aj pod vplyvom edukácie a skrytého kurikula.

Rodové stereotypy prejavujúce sa u slovenských učiteliek/učiteľov sú veľmi silné, hoci ony/oni sú často presvedčené/í, že sa správajú rodovo neutrálne, resp. citlivo. Vyberáme niektoré z rodovo stereotypných výrokov viazaných na učiteľskú prácu, ktoré vo svojom výskume identifikovala Minarovičová (2003), a to i napriek argumentom spomínaným na začiatku tejto kapitoly:

- Chlapci majú prirodzene lepšie logické myslenie ako dievčatá.
- Matematika je ľahšia pre chlapcov ako pre dievčatá.
- Chlapci sú lepší vodcovia triedy ako dievčatá.
- S abstraktnými problémami si vedľa lepšie poradiť chlapci než dievčatá.
- Pre chlapcov na prvom stupni základnej školy je nevhodnejšie hrať sa s bábikami ako pre dievčatá.
- Je horšie, keď sa vulgárne vyjadruje dievča než chlapec.
- Dievčatá sú lepšie organizátorky ako chlapci.

- Dievčatá sú disciplinovanejšie ako chlapci.
- Dievčatá sú v čítaní lepšie ako chlapci.
- Dievčatá sú prirodzene citlivejšie ako chlapci.
- Cudzie jazyky sú pre dievčatá ľahšie ako pre chlapcov.

Medzi implikácie výskumu, ktoré si zasluhujú pozornosť vo vzťahu k učiteľskej práci patria:

- postoje učiteľiek/ŕov k žiakom/čkáam sú stereotypné²³,
- učitelia (muži) trvali viac na dodržiavaní mužských rodových rolí a
- učiteľky (ženy) trvali viac na dodržiavaní ženských rodových rolí²⁴,
- učitelia a učiteľky neakceptujú dvojrodovosť a potrebu uplatňovania rodovo citlivého jazyka²⁵.

5.3 METODOLOGICKÉ POZNÁMKY K PSYCHOLÓGII RODU

Nazeranie na to, kto je muž a kto žena, čo ich spája a čo rozdeľuje, sa vo vede menilo a v súčasnosti môžeme identifikovať tri paradigmy skúmania rodovosti (Bačová, 1999, 2009):

1. Skúmanie rozdielov medzi rodmi (1894-1936 až doteraz).

Výskum v tomto období sa sústredil na skúmanie rozdielov v oblasti mentálnych schopností a overoval sa vzťah medzi biologickým pohľadom a intelektovými schopnosťami. Žiadne rozdiely medzi

²³ Snád' možno aj preto umiestnili ženy v roku 2006 problém postavenia a šancí žien v poradí dôležitostí závažných problémov na Slovensku až na 15. miesto (7% odpovedí) a muži dokonca na 24. Miesto (1% odpovedí) z 25 možných. (Bútorová a kol., 2006)

²⁴ Pri súčasnej feminizácii školstva (v roku 2004 tvoril podiel žien v školstve 78,6%; Štatistická ročenka 2004 in Filadelfiová, Bútorová, 2007) nás to vedie k úvahe o tom, že sú to vlastne ženy, ktoré sú zodpovedné za prenos rodovo stereotypných odkazov podporujúcich rodovú nerovnosť.

²⁵ Ako by aj mohli, keď „obrazy v učebniciach prežili socialistickú emancipáciu žien“. (Cviková, 2003, str. 26)

mužmi a ženami vo všeobecnej inteligencii však zistené neboli. V 70-tych rokoch 20. storočia práca v oblasti interindividuálnych rozdielov zažila renesanciu, ale výsledky znova poukázali na minimálne rozdiely medzi mužmi a ženami v oblasti intelektuálnej, emocionálnej a sociálno-vzťahovej.

2. Rod ako osobnostná premenná (1934-1982).

V rokoch 1936-1954 boli maskulinita a femininita uvedené do psychológie ako všeobecné, globálne a protikladné osobnostné črty. Femininita je, podľa tohto modelu, prirodzená u žien a nie u mužov, maskulinita je prirodzená u mužov a nie u žien. Maskulinita a femininita boli chápané ako osobnostné črty, ako esencie, ako extrakt mužskosti a ženskosti, ktorý riadi správanie človeka.

V rokoch 1954-1966 sa výskum sústredil na vývin „sexuálnych rolí“, teda na to, ako sa z dievčat a chlapcov stávajú ženy a muži. Záujem výskumníčov a výskumníkov bol sústredený na procesy identifikácie sa s rodičom rovnakého pohlavia, učenia sa roly a kombináciu týchto procesov.

Na tento trend nadviazali v rokoch 1966-1974 práce o tom ako sa muži a ženy „sexuálne typizujú“.

V rokoch 1974-1982, po období intelektuálnej kritiky v 60-tych rokoch, bol navrhnutý model psychologickkej androgýnie ako typu osobnosti, ktorý kombinuje a vyrovnáva maskulínne a feminínne kvality (Bem, 1974). Východiskom paradigmy „rod ako osobnostná premenná“ je to, že pohlavie či rod sú v jednotlivcovi zastúpené ako množstvá osobnostných kvalít maskulinity a femininity. Kľúčovou otázkou však ostáva meranie tohto množstva.

3. Rod ako sociálna kategória (od roku 1982).

Na rozdiel od prechádzajúceho obdobia, toto obdobie a táto paradigma maximalizuje rozdiely medzi mužmi a ženami. Obrat smerom od osobnostnej premennej k sociálnej kategórii je spojený s menami Sandra L. Bem a Carol Gilligan.

Bem (1981) zaviedla spolu s ďalšími bádateľmi a bádateľkami do psychológie pojem gender schéma ako generalizovanú

predispozíciu osoby spracúvať informácie o sociálnom a psychologickom svete prostredníctvom mužského a ženského rodu. Pohľad na gender ako schému bol obratom z esencie na kognitívnu reprezentáciu. Problematickým bodom tejto koncepcie je však konceptualizácia človeka ako pasívneho recipienta sociálnych vplyvov, ktorý nemá možnosť aktívne sa podieľať na formovaní vlastného genderu (Hoffman, Borders, 2001).

Gilligan (1982 in Bačová, 1999) nastolila vo svojej práci tri témy:

- Prežívanie a skúsenosti žien sú odlišné ako prežívanie a skúsenosti mužov. Preto ženy treba skúmať podľa ich vlastných štandardov.
- Muži a ženy si formulujú odlišné globálne „ja“ a odlišné morálne pozície a princípy. Mužské „ja“ je charakteristické oddelenosťou a ženské „ja“ je charakteristické spojením.
- Zmysluplné podstatné rozdiely medzi mužom a ženou môžu a majú byť chápané pozitívne. Spôsoby poznávania a morálneho hodnotenia žien nie sú inferiórne, sú súčasťou prístupu ľudstva k základným ľudským otázkam.

Ak chápeme rod ako sociálnu kategóriu, musíme si propomenúť implikácie vyplývajúce z tejto konceptualizácie:

- Rod prekonáva jednoduché uvažovanie o rode ako jedine biologickej záležitosti. Chápe ho ako zložitý sociálny a psychologický fenomén.
- Rod prispieva k spochybneniu tendencie vysvetliť prežívanie a konanie ľudí z ich stabilných vnútorných kvalít. Rod prichádza nielen z vnútra, ale i zvonku.
- Je potrebné uvažovať o rode v sociálnom a biodromálnom kontexte. Rod znamená v rôznych obdobiach života a v rôznych situáciách niečo iné. Rod je historický a dynamický.
- Deti sa učia maskulinite a femininite zo svojej kultúry, ale aj od konkrétnych ľudí a konkrétnych vzťahov. To všetko má svoj

priesečník v jednotlivcovi. Mužov a ženy a to, čo pre nich rod znamená, nemožno vynechať pri skúmaní rodu.

- Vnímanie rodu ako sociálnej kategórie pridáva k tradičnej kvantitatívnej metodológii kvalitatívne postupy a metódy.

Ako sme už spomenuli v kapitole 5.1, najväčšiu zásluhu na vývoji a rozvoji unidimenzionálnych meracích nástrojov primárne určených na „diagnostiku“ rodu, resp. androgýnie majú Bem a Spence, Helmreich.

Teoretické východiská, o ktoré sa spomínajú/é autori a autorky pri koncipovaní psychologickkej androgýnie opierajú, môžeme zhrnúť do troch bodov:

1. Maskulínne a feminínne charakteristiky, atribúty a prejavy správania sú dve oddelené dimenzie, ktoré sa menia relatívne nezávisle. (To je rozdiel v porovnaní s komplexnými diagnostickými nástrojmi konštruovanými pred rokom 1970, ktoré vymedzovali maskulinitu a femininitu ako opozičné charakteristiky jednej dimenzie.)
2. Maskulinita a femininita sú dva unidimenzionálne konštrukty.
3. Vysoký stupeň maskulínnych a femínnych kvalít je výhodnejší ako vysoký stupeň iba v jednej z týchto dimenzií (Spence, Helmreich, 1980).²⁶

Zatiaľ čo s bodom tri možno súhlasiť a množstvo výskumov (Kaplan 1976 in Downing, 1979; Bem 1975, Bem, Lenney, 1976, Bem, Martyn, Watsona, 1976 in Downing, 1979; Norlander, Erixon, Archen, 2000; Wise, Stake, 2002; Avsec, 2002 - pozri kapitolu 5.4) poukazuje na to, že androgýnne správanie spojené s flexibilným využívaním svojich kvalít vzhľadom na situačný kontext je sociálne žiaduce a subjektívne prežívané ako pozitívne a hodnotné, body 1 a 2 možno hodnotiť ako

²⁶ Constantinople (1973 in Stainton Rogers, Stainton Rogers, 2001) má však iný názor. Autorka nerozlišuje maskulinitu a femininitu ako samostatné dimenzie, ale maskulinitu/femininitu považuje za samostatnú, unidimezionálnu bipolárnu črtu. S jej názorom sa nestotožňujeme, pretože ak by boli jej predpoklady správne, androgýnia ako zmes maskulinity a femininity by neexistovala.

jednu z možností koncepcie konkrétnej metodiky a podrobiť ich kritike tak, ako ju formuloval Marsh (1985).

Ako uvádza vo svojom príspevku Marsh (1985), štruktúra maskulinity/femininity môže byť vnímaná minimálne zo štyroch perspektív:

1. Maskulinita/femininita ako samostatný, unidimenzionálny bipolárny faktor.
2. Maskulinita/femininita ako dva oddelené unidimenzionálne faktory.
3. Maskulinita/femininita ako súčasť multidimenzionálneho modelu, v ktorom je chápaná ako samostatný, bipolárne usporiadaný faktor.
4. Maskulinita/femininita ako súčasť multidimenzionálneho modelu, v ktorom je chápaná ako dva oddelené unidimenzionálne faktory.

My sa ale domnievame, že na usporiadanie maskulinity a femininity sa možno pozerat' aj inak ako na kontinuum s extrémnymi pólmi alebo samostatné dimenzie. Predpokladáme, že vhodným usporiadaním by mohla byť ortogonálna konfigurácia spomínaných komponentov.

Matematicky je ortogonálne synonymom kolmého, ak uvažujeme o jednoduchom adjektíve, ktoré nie je časťou dlhšieho slovného spojenia so štandardným vymedzením. Slovo pochádza z gréčtiny (orthos = pravý, gonia = uhol). Znamená teda „v pravom uhle“. Dve priamky, ktoré sa pretínajú v pravom uhle sú ortogonálne.

Formálne sú vektory x a y ortogonálne ak je ich skalárny súčin rovný nule. Túto situáciu označujeme $x \perp y$ (čítaj vektor x je kolmý na vektor y). (<http://en.wikipedia.org/wiki/Orthogonality>)

Domnievame sa, že ortogonálny model rieši problém s určením závislosti/nezavislosti maskulinity a femininity (pozri tiež kapitolu 7.1) a predpokladáme, že maskulinitu a femininitu by sme mohli považovať za závislé konštrukty (upozorňujeme ale na to, že pod závislosťou nerozumieme kauzálny lineárny vzťah ani kovarianciu), ktoré by mohli prostredníctvom ortogonálneho usporiadania vytvárať

dvojdimenziálny konštrukt (Čerešník, 2006)²⁷ za súčasného vymedzenia štyroch kvadrantov, ktoré zodpovedajú štyrom známym rodovým typom.

5.4 ANDROGÝNIA AKO SALUTOR ZDRAVIA

Kiczková (1998) charakterizuje západnú spoločnosť (teda tú, ktorej členmi a členkami sme aj my) prostredníctvom hierarchických dualizmov:

- kultúra vs. príroda,
- duch vs. telo,
- veda vs. tradičné vedenie,
- rozum vs. emócie a v neposlednom rade
- muž vs. žena.

Tieto dualizmy však nie sú chápané ako komplementárne, ale ako asymetrické s dominantným postavením jednej dimenzie (ktorá je v tomto prípade lokalizovaná vľavo a v interkonektivite s maskulinitou). Ide tu teda o jednostrannú preferenciu maskulinity a jej prisúdených atribútov. Femininita je chápaná ako „niečo iné“, menej hodnotné, vymedzené opozitne vzhľadom na mužské normy. Ale na druhej strane ako nebezpečné, a preto nutne postavené do pozície, v ktorej musí byť kontrolované a ovládané. Hovoríme tu o príklone k dominancii, o popieraní partnerstva (pozri kapitolu 6). Takto je vymedzená feministická predstava interakcie mužov a žien opierajúca sa o androcentrismus, rodovú polarizáciu a biologický esencializmus (pozri kapitolu 4).

Dualitu človeka (ako druhu) nemožno popierať. Vždy (aspoň zatiaľ to tak vyzerá) budeme existovať ako ženy a muži. Biologické dispozície sú silným faktorom, ktorý je však ovplyvniteľný. Nemáme na mysli

²⁷ Pod závislosťou rozumieme to, že maskulinita a femininita sú komponentami každej osobnosti vo svojej individuálnej jedinečnej podobe, tzn. že sú nevyhnutné pri definovaní osobného rodu. Ale na druhej strane sú tieto komponenty na sebe nezávislé, pretože zo štatistického hľadiska zmena v jednej premennej nemusí nevyhnutne znamenať zmenu v druhej.

mechanické zásahy v podobe chirurgických možností zmeny pohlavia, hormonálnych terapií, plastických operácií a pod. Máme na mysli spoločenské a kultúrne vplyvy, ktoré formujú osobnosť človeka, a teda aj mieru jeho/jej maskulinity a femininity. Človek je teda tvárny, biologicky a spoločensky manipulovateľný (Kiczková, 1998, str. 82). Z tohto dôvodu by bolo (je) nebezpečné preceňovať dualistické delenie, resp. bránenie sa inakosti a boj proti nej. Kiczková (1998, str. 54) hovorí o neprospešnosti dualizmu a homogenizácie:

„Kritika procesov homogenizácie i dualistického rozdeľovania ... vyúsťuje do pozitívneho spoločenského presvedčenia, podľa ktorého zachovanie foriem života na Zemi a kultúr ľudskej spoločnosti je predpokladom zachovania života na tejto planéte.“

Na inom mieste (tamže, str. 22) nabáda k rovnováhe mužskosti a ženskosti:

„...pre ekologicky a sociálne únosnú budúcnosť potrebujeme zdravú rovnováhu, novú syntézu medzi tzv. maskulínnymi a feminínnymi hodnotami.“

Autorka ako predstaviteľka ekofeminizmu sa prikláňa k postoju akceptácie diverzity, ktorá sa vzťahuje aj k oblasti rodovej problematiky a k človeku v dvoch rodoch. Sympatizujeme s jej postojom a domnievame sa, že zdravým riešením je vytváranie osobných identít v zmysle miešania (stereotypne chápaných) rodových rol - psychologická androgýnia. O kombinovaní kvalít maskulinity a femininity píšú aj Stainton Rogersovci (2001), ktorí vymedzujú nového muža a novú ženu presne týmto spôsobom. Tento proces považujú za nevyhnutný, pretože súvisí so zmenami v spoločnosti, ktorými sú generačný posun od autorít k slobode, fragmentácia hodnôt na základe odmietania a boja voči vonkajšej moci a rektifikácia hodnôt súvisiaca s *„feminizáciou hodnôt mladých mužov a maskulinizáciou hodnôt mladých žien“* (tamže, str. 245).

Existuje mnoho výskumov, ktoré poukazujú na pozitívny vzťah androgýnie a zdravia v zmysle optimálneho fungovania osobnosti. Za všetky uvedme aspoň niektoré. Kaplanovej predpoklady (1976 in Downing, 1979) o vzťahu medzi androgýniou a flexibilitou, integritou osobnosti, efektivitou a situačnou primeranosťou boli potvrdením

predchádzajúcich výskumov (Bem, 1975; Bem, Lenney, 1976; Bem, Martyn a Watson, 1976 in Downing, 1979). Norlander, Erixon, Archen (2000) zistili svojím výskumom, že androgýnni ľudia sú viac kreatívni ako tí, ktorí majú vo svojej osobnosti akcentovanú len jednu zo zložiek, t.j. maskulinitu alebo femininitu. Zároveň zistili, že androgýni disponujú väčšou dispozíciou k optimizmu. Wise a Stake (2002) poukazujú vo svojom výskume na to, že androgýnia v spojitosti so sociálnou podporou prispieva výraznou mierou k psychickému zdraviu. Záver je potvrdením zistení Thoitsa z roku 1986 (in Wise, Stake, 2002). Burr (1998 in Stainton Rogers, Stainton Rogers, 2001) tvrdí, že „nemužní“ muži a „neženské“ ženy sú zdravší/ie a adjustovanejší/ie. Avsec (2002) záverom svojho výskumu, v ktorom sa venuje úlohe maskulínných a feminínných črt v procese vytvárania sebaobrazu, naznačuje, že oba tieto atribúty výraznou mierou prispievajú k psychickému zdraviu.

Ako sme sa už zmienili na inom mieste práce, androgýnia je možnosť byť aj inštrumentálny/a aj expresívny/a. Pohlavne typickí ľudia majú totiž jednu veľkú nevýhodu. Sú značne limitovaní v rozpätí prejavov správania v závislosti na situácii. Bem (1974, 1975 citujúc Kagana, 1964 a Kohlberga, 1966) opisuje pohlavne typizovaných ľudí ako motivovaných k produkcii správania konzistentného so štandardmi pohlavnej role, čo znamená, že maskulínný self-koncept inhibuje správanie stereotypne feminínne a feminínný self-koncept inhibuje správanie stereotypne maskulínné. Na druhej strane, androgýnný self-koncept človeku umožňuje slobodne produkovať aj maskulínné aj feminínne správanie.

Relatívne dlho v spoločnosti pretrvával názor, že maskulinita je prejavom psychologicky zdravého muža a femininita je prejavom psychologicky zdravej ženy. Bem (1975) však naznačuje, že tento model nie je udržateľný a uvádza množstvo výskumov (Mussen, 1961; Webb, 1963; Maccoby, 1966, atď.) poukazujúcich na vzťah vysokej úrovne pohlavne typizovaného správania a nežiadúcich prejavov správania (napr.: vysoká femininita vo vzťahu s anxiétou, nízkou sebaúctou a sociálnou adjustáciou; maskulinita vo vzťahu s nízkou kreativitou, celkovou inteligenciou a pod.).

Duálne ja skladajúce sa z expresivity a inštrumentality bude pravdepodobne esenciálne vzhľadom na psychologické zdravie²⁸ a individuálnu pohodu. V súvislosti s týmto predpokladom Bem (1978 in Stake, 1997) vyjadrila myšlienku, že rodové roly v našej spoločnosti majú tendenciu limitovať individuálne fungovanie v jednej z dvoch častí duality, a tak narúšať rozvoj ľudského potenciálu. Ďalej tvrdí, že len tí/tie, ktorí/ktoré disponujú inštrumentalitou aj expresivitou, sa môžu efektívne adaptovať na rozmanité situačné úlohy. Bem (1975) predpokladá, že androgýnia sa stane novým štandardom zdravia. Androgýnia pritom nie je chápaná ako odstraňovanie rodu ľudí (degendering of people), ale ako odstraňovanie rodu čŕt (degendering of traits) (Spence, 1999 in Woodhill, Samuels, 2003).

Je to ale naozaj tak, že androgýnia je salutorom zdravia?

Od čias Bemovej raných štúdií veľa výskumníkov/čiek v oblasti androgýnie využívalo sebvýpoved'ové merania tradičnej maskulinity a feminity na skúmanie vplyvu androgýnie na mentálne (psychické) zdravie. Musíme však povedať, že niektoré štúdie (napr.: Taylor, Hall, 1982; Whitley, 1983; Cate, Sugawara, 1986; Orlofsky, O'Heron, 1987; Long, 1989 in Stake, 1997) nepreukázali to, že by bol spoločný výskyt inštrumentality a expresivity prediktorom psychologického zdravia a adjustácie.

Stake (1997) upozorňuje na nedokonalosť meracích nástrojov a hovorí o tom, že by sme mali zabudnúť na možné nevýhody výskumu androgýnie ako osobnostnej črty. Črta je totiž obtiažne definovateľná a vo výskume sa stretávame s množstvom metodologických problémov. Po prvé, nie je jasné, či majú byť niektoré položky zaradené do posudzovacej škály a či má zmysel merať rodovo viazané konštrukty vykazujúce len stredne silné interkorelácie (Lenney, 1991 in Stake, 1997). V miere, v ktorej je obsah položiek sociálne žiaduci, majú škály tendenciu prekrývať sa s well-being a psychickým zdravím (Cook, 1987; Hunt, 1993 in Stake, 1997). Dá sa tiež povedať, že škály maskulinity

²⁸ Psychologické zdravie je chápané ako kombinácia mentálneho zdravia a sociálnej efektivity (Marsh, Myers, 1986 in Woodhill, Samuels, 2003)

pozostávajúce výlučne zo sociálne žiadúcich položiek je ťažké odlišiť od škál sebaúcty (Whitley, 1988 in Stake, 1997).

Bem vo svojej neskoršej práci (1978 in Stake, 1997) upozorňuje aj na to, že koexistencia inštrumentality a expresivity môže nadobúdať dve formy. Androgýnia môže odrážať situačnú flexibilitu – individuálnu schopnosť využiť inštrumentalitu alebo expresivitu vzhľadom na situáciu. V druhom prípade môže androgýnia nadobúdať formu zmiešavania (blending) kvalít. K tomuto zmiešavaniu dochádza vtedy, ak si situácia vyžaduje využitie inštrumentality aj expresivity. Neskorší teoretici z oblasti androgýnie (Lubinski, Tellegen, Butcher, 1981; Vonk, Ashmore, 1993 in Stake, 1997) poukázali na to, že androgýnia je nepotrebným teoretickým konceptom dovtedy, kým nenadobúda zmiešanú formu. Ak inštrumentalita a expresivita existujú iba ako dva nezávislé súbory črt, ktoré sú rozhodujúce v špecifických situáciách, potom koncept androgýnie nemá žiadny ďalší význam, než ten, ktorý poznáme u inštrumentality a expresivity²⁹.

Lorenzi-Cioldi (1996) hovorí o troch typoch, resp. troch dominantných koncepciách androgýnie. Sú nimi spoluprátnosť (prekrývajúca sa s flexibilitou), fúzia (v rovnakom význame ako zmiešavanie) a transcendencia (prekonávanie), ktorá poukazuje na používanie alternatívnych kognitívnych nástrojov pri vnímaní a kategorizácii seba a svojho prostredia.

Okrem metodologických problémov a problému definovania androgýnie (buď ako flexibility alebo ako zmiešavania) sa pri riešení otázky o vplyve androgýnie na psychologické zdravie môžeme stretnúť s ešte jedným špecifickým fenoménom.

²⁹ Stake (1997) potvrdzuje tieto predpoklady. Autorka zistila, že situácie duálneho očakávania (teda také situácie, ktoré vyžadovali od človeka využitie inštrumentality aj expresivity) ľudia hodnotili pozitívne, rovnako tiež výstupy vyplývajúce z tejto situácie. Svoju skúsenosť hodnotili ako odmeňujúcu, naplňujúcu a podporujúcu pocit sebahodnoty. Stake výsledky opisuje ako podporujúce vzťah psychického zdravia a androgýnie (v zmiešanej forme).

Ako sme naznačili vyššie, výskumy orientované na sledovanie pozitívneho efektu androgýnie na adaptívne psychické fungovanie človeka prinášajú protirečivé výsledky. Aj Woodhill, Samuels (2003) prinášajú prehľad výskumov (Lubinski, Tellegen, Butcher, 1981, 1983; Burchardt, Serbin, 1982; O'Heron, Orlofsky, 1990; Skoe, 1995; May, Spangenberg, 1997; Wulff, Steitz, 1999), ktoré o danom probléme vypovedajú nejednoznačne. Autor a autorka sa domnievajú, že základným problémom je to, že črty, ktoré charakterizujú maskulinitu a femininitu, sú koncipované ako sociálne žiadúce. Sociálne nežiadúce črty však tiež predstavujú súčasť rodovej identity a môžu zohrávať dôležitú úlohu (Spence, 1999 in Woodhill, Samuels, 2003). Preto navrhujú diferencovať androgýniu na dva podtypy, na pozitívnu a negatívnu podľa toho, či jej obsah tvoria sociálne žiadúce alebo nežiadúce črty.

Svojím výskumom naozaj potvrdili pozitívny vzťah pozitívnej androgýnie, psychického zdravia a well-being. Treba uviesť záverečné konštatovanie, že mentálne zdravie a well-being všeobecne sú, pravdepodobne, závislé od iných faktorov, nie od rodovej identity. Pozitívnu androgýniu však považujú za spojenú s ich dosahovaním.

Woodhill, Samuels (2003) tvrdia, že nerozlišovanie pozitívneho a negatívneho typu androgýnie spôsobilo ukrývanie výhod pozitívnej androgýnie spočívajúce v potenciáli žiť viac naplňajúci a kompletný život, o ktorom uvažovala Bem (1975).

Zdá sa, že sa nedá jednoznačne určiť (vzhľadom na uvedené problémy), či je psychologická androgýnia priamym faktorom, ktorý sa podieľa na formovaní a upevňovaní zdravia. Faktom však je, že existuje dostatočné množstvo výskumov potvrdzujúcich pozitívny vzťah medzi androgýniou a adaptívnymi formami správania. Môžeme preto konštatovať, že androgýnia je fenoménom vstupujúcim do procesu podpory zdravia, a to minimálne ako nepriamy faktor.

6 FEMINIZMY A ROD

Slovník združenia Aspekt (<http://glosar.aspekt.sk>) definuje feminizmus ako presadzovanie občianskych a ľudských práv žien. Politický feminizmus sa vyvíjal od konca 18. storočia. Presnejšie je hovoriť o feminizmoch, pretože neexistuje jeden uhol feministického pohľadu, ale „pluralita feminizmov“, t.j. vnútorná rozmanitosť rôznych koncepcií, prístupov, smerov a hnutí.

Lorber (1998 in Renzetti, Curran, 2003) kategorizuje feminizmy na základe základných typov feministických teórií.

Rodovo reformné feministické teórie zdôrazňujú podobnosti medzi ženami a mužmi. Usilujú sa o to, aby boli ženám poskytnuté rovnaké možnosti všestrannej účasti na spoločenskom dianí ako mužom. Pod hlavičku týchto teórií Lorber zahŕňa feminizmus:

- liberálny (zameraný na právne výsady),
- marxistický a socialistický (zameraný na pracovný trh),
- rozvojový (zameraný na pracovné a vzdelávacie možnosti).

Teórie rodovo motivovaného odporu zdôrazňujú, že zaistenie formálnych zákonných práv nemôže samo o sebe vyriešiť problém rodových nerovností, pretože nadvláda mužov prerastá celým svetom každodenných spoločenských vzťahov. Kladú dôraz na rozdiely v myslení a prežívaní u mužov a žien a zakladanie ženských organizácií a komunít. Nerobia však nič pre premenu rodových vzorcov spoločenského poriadku. Do tejto kategórie patrí

- radikálny a lesbický (zameriava sa na sexuálne vykorisťovanie žien),
- psychoanalytický (zameriava sa na snahu vysvetliť rodové nerovnosti rozdielnym vývinom osobnosti) a
- standpoint (zameriava sa na život zo ženského hľadiska) feminizmus.

Teórie rodovo motivovanej vzbury venujú pozornosť vzájomným vzťahom medzi nerovnosťami založenými na rade, rase, etnickej príslušnosti, spoločenskej triede, sexuálnej orientácii a skúmajú

genderovú nerovnosť ako súčasť komplexného systému spoločenskej stratifikácie. Patrí sem:

- multirasový a mužský feminizmus (dôraz na relatívne znevýhodňovanie a zvýhodňovanie žien a mužov),
- feminizmus sociálnej konštrukcie (konštrukcia identity a stereotypov),
- postmoderný feminizmus a queer theory (konceptualizujú pohlavie a rod ako spoločenské scenáre).

Feminizmus hľadá možnosti a účinné prostriedky na odstránenie rodovej nerovnosti a negatívnych aspektov spoločenských rodových konštrukcií, aby sa zmenili vzťahy medzi mužmi a ženami na základe rovnocennosti oboch rodov vo všetkých oblastiach života. V tomto kontexte sa diskriminácia žien, teda rodová nerovnosť, nepovažuje za osobné zlyhanie konkrétnej ženy, ale za sociálny problém, za dôsledok asymetrie moci medzi mužmi a ženami. (<http://glosar.aspekt.sk>)

Feminizmus (ako hnutie, ako psychológia a ako výskum) do veľkej miery ovplyvnil myšlienkové smerovanie v problematike rodu a spôsobil (a stále spôsobuje) zmeny v socio-kultúrnych tradíciách. Na prvom mieste by sme mohli povedať, že predstaviteľky a predstavitelia feminizmu sa snažili presadiť esenciálnu, najzákladnejšiu myšlienku humanizmu a demokracie, totiž rovnosť v rozmanitosti. Bačová (2000b, str. 170-171) komentujúc fázy feminizmu o tom píše:

„Ako každé hnutie a myšlienkový prúd, i feminizmus sa vo svojej revolte a hľadaní „dopúšťal“ zjednodušovaní, predčasných generalizácií a skúšaní rôznych postupov. Feminizmus bol vo svojej prvej fáze predovšetkým ľavicový: znamenal „odboj“ voči tradičnej subordinácii žien. Viedol cez prístup k výrobným prostriedkom. V druhej fáze prevládali egalitárne koncepcie – snaha žien vyrovnat' sa mužom, byť také ako oni, zanevrieť na svoju ženskosť v každej podobe, pretože biológia ženy sa ženám javila ako primárna príčina ich znevýhodnenia oproti mužom. V tretej fáze feminizmu postupne vznikla a rozvíja sa myšlienka uznania rozdielov medzi mužom a ženou. Uznanie týchto odlišností sa však dostalo do iného rámca – do spojenia s požiadavkou revidovať platné „všeľudské“, t.j. vlastne „mužské“ (t.j. mužmi podľa ich potrieb nastoľované) štandardy

života, normy a hodnoty. Žena je iná, inak cíti, inak vníma, inak prežíva, ale túto „inakosť“ ženského spôsobu myslenia, cítenia, morálky je potrebné akceptovať a uplatňovať aj vo verejnom živote. Ženská optika, ženský pohľad na svet je iný ako mužský, to však neznamená, že je horší alebo menejcenný.“

Irigaray (1994 in Kiczková, 1998) zasa tvrdí, že rozdiel medzi mužom a ženou tvorí taký rozdiel v ľudskom bytí, ktorý nemožno negovať ani redukovať, a preto sa ženské bytie nemôže mužskému bytiu ani podriadiť, ani prispôbiť, ani nadradiť. Autorka túto myšlienku uzatvára: „človek, to sú dvaja.“

Ďalší významný posun, o ktorý sa feministické smery zaslúžili, je upozornenie na patologické uprednostňovanie muža pred ženou – androcentrismus³⁰ (písali sme už o ňom v kapitolách 3 a 4 v súvislosti s teóriou optiky genderu) vyjadrujúci základnú paradigmu, voči ktorej feminizmus revoltuje, t.j. paradigmu, že mierou všetkých vecí je muž. Podľa tohto princípu je muž norma, ideál, superiórny dominujúci štandard spochybňujúci ženskú skúsenosť a prežívanie a považujúci ženy za odchýlku normy (Bačová, 2000b). Feminizmus tiež upozorňuje na nutnosť eliminovať tento spoločensko-kultúrny odkaz.

Tavris (1993) konštatuje, že existujú tri súťažiace verzie skresleného nazerania na ženy v súčasnej západnej spoločnosti. Prvá verzia hovorí, že muž je norma a žena je odchýlka, v lepšom prípade je problémom, niečím slabším, deficitným. Druhá tvrdí, že muž je norma a žena náprotivok, ten lepší náprotivok. Ženu vníma ako morálne superiórnu. Napokon tretia verzia odráža presvedčenie, že žiadny stret neexistuje, pretože muž je norma a žena je presne ako on, teda tiež norma. Muži a ženy sú teda rovnakí a všetci sme vlastne muži.

³⁰ Ekofeministicky orientované autorky definujú ako významný problém interakcie mužov a žien súčasnú orientáciu na dominanciu (mužov) a „zabudnutie“ na partnerstvo (fungujúce v raných kultúrach, napr. minojská kultúra na Kréte). Eisler (1995 in Kiczková, 1997) hovorí o dvoch spôsoboch usporiadania vzťahov medzi mužskou a ženskou polovicou ľudstva. Jedným je dominantný vzor na základe fungovania sily a druhým partnerský vzor.

S odmietaním androcentrizmu úzko súvisí snaha stúpcov a stúpenkýň feminizmu o zohľadnenie, uplatňovanie a akceptovanie ženskej perspektívy týkajúcej sa vlastného postavenia, psychického fungovania, interakcií (v najširšom zmysle slova) v sociálnom prostredí, vedy. Bačová (2000b) konštatuje, že najskôr prišlo uvedomenie, že množstvo výskumov v sociálnych vedách ženy ignoruje, či dokonca devalvuje pohľad žien a skúsenosti žien v takmer každej téme, ktorá je alebo bola skúmaná.

Boj o ženskú perspektívu možno dnes badať v troch odlišných podobách – v podobe feministického empirizmu, esencializmu a transformizmu.

Feministický empirizmus sa snaží doplniť ženský pohľad a ženské stanovisko do sociálno-vedného výskumu, a to tým, že ich dopĺňa do patriarchálnej paradigmy poznávania.

Feministický esencializmus chápe rodové rozdiely ako fixné. Zdôrazňuje, aké sú ženy a ako sa skúsenosti žien odlišujú od skúseností mužov. Snaží sa odhaliť podstatu mužskosti a ženskosti ako osobnostných kvalít.

Feministický transformizmus predstavuje heterogénnu skupinu feministických pozícií, ktorá je alternatívou k doterajšiemu feministickému uvažovaniu. Potvrďuje rodové rozdiely a zároveň rozdielnosť vo vnútri skupiny žien.

Boj proti androcentrizmu bol v 70-tych rokoch 20-teho storočia spojený s dvojnásobným posunom – od pohlavia k rodu a od normatívnej moci ku kultúrnej orientácii. Kiczková (1998, str. 96-97) o ňom píše:

„Zámerom bola snaha poukázať na relevantnosť nebiologických, t.j. sociálnych a kultúrnych faktorov. ... Išlo predovšetkým o to, aby sa presunula pozornosť z otázky významu sexuálneho rozdielu na otázku, akým spôsobom sa rodové významy utvárajú. To zároveň umožňuje pýtať sa, čo určitá, konkrétna kultúra spája s kategóriami mužské/ženské. Toto rozlíšenie sa vžilo a prijalo, aby sa prekonala naturalizácia rozdielov medzi pohlaviami.

(Posun od normatívov moci ku kultúre znamenal zmenu z) ... orientácie na rod ako kultúrnu normu, ktorá usmerňuje psychosociálny vývin jednotlivých mužov a žien, na rod ako kultúrnu štruktúru, ktorá organizuje sociálnu oblasť. Rod sa chápe ako taká rodovo špecifická báza, na ktorej prebieha delenie na činnosti s racionálnou povahou a aktivity emocionálneho vyjadrenia. Z toho uhla pohľadu sa rod a rodové normy považujú za skryté štruktúrne prvky, ktoré organizujú duchovnú štruktúru a diskurzívnu povahu nášho sociálneho a životného sveta, do ktorých vstupujeme a ktoré aj v rôznej miere spolu reprodukuje.“

V neposlednom rade je nutné spomenúť, že feminizmus sa zaslúžil o výrazný prienik pojmu androgýnie do povedomia psychológov a psychologičiek. Treba povedať, že tento proces je spojený s činnosťou radikálnych feministiek, ktoré veľmi ostro vystupovali proti mužom a ich dominantnému postaveniu a z neho vyplývajúcej hodnoty ženy. Radikálne feministky sú presvedčené o opozične postavenom biologickom determinizme (čiže o nadradenom postavení žien vyplývajúcom z biologických daností), o slabosti mužského pohlavia a historicky podmienenom boji o vlastnú (mužskú) identitu, ktorá má, podľa nich, v súčasnosti difúzny charakter bez dominujúcej štruktúry. Badinter (1999) preto tvrdí, že jediným východiskom pre mužov a ich gender identitu je androgýnia. S východiskami autorky možno polemizovať, ale pozitívom je, že upozornila na možnosť spojenia (stereotypne chápaných) mužských a ženských atribútov, výsledkom ktorého bude „optimálna zmes“. Provokujúcou otázkou je aj to, či v spoločnosti naozaj prebieha (alebo má tendenciu prebiehať) proces androgynizácie (mužov, žien alebo oboch skupín).

Posledným veľkým prínosom feminizmov je ich vplyv na proces, usporiadanie a ciele spoločensko-vedného výskumu. Paradoxom však je, že neexistuje žiadna feministická metodológia a metódy. Feministický výskum je jednoducho dobrý výskum (Burman, 1996)³¹. Stavia na teoretickej a politickej analýze a kladie so otázky o rodovej podmienenosti poznania a kritérií poznania. Súčasťou feministického

³¹ O feministickom výskume a psychológii, o jej styčných plochách s kritickou psychológiou sa môžete dozvedieť v publikácii *Súčasná smery v psychológii* (Bačová, 2009).

výskumu sú diskurzy o subjektivite, moci a politickom pozadí výskumu. Harding (1987 in Burman, 1996) tvrdí, že to, čo charakterizuje feministický výskum, je feministická epistemológia, ktorá odmieta svet univerzálnych právd a stavia na predpoklade o spojení bytia a poznania, tzn. že to, čo sa „reálne“ deje, je poznanie samotné a poznanie tvorí to, čo sa deje – poznanie teda produkuje sociálnu skutočnosť. Aby sme to teda zhrnuli, feministická metodológia je charakteristická odmietaním univerzality, objektivity a rodovej neutrality vedeckého poznania (Kiczková, 1998).

Feministicky orientovaná organizácia výskumu sa na základe svojich atribútov teda zaradila medzi postmodernistické smery v psychológii.

V tejto kapitole sme venovali pozornosť prínosu feminizmov v oblasti rodovej problematiky. Musíme upozorniť na to, že nami formulované myšlienky sú všeobecnej povahy a mohlo by sa tak zdať, že upierame aktivite feministiek a feministov dôležitosť a zabúdame na mnohé úspechy, o ktoré sa zaslúžili. Sme si vedomí toho, že by sa dalo veľa písať o zmenách zapríčinených feministickým hnutím, napríklad o prebiehajúcej zmene partnerských vzťahov (heterosexuálnych i homosexuálnych), o zmenách v politike (o postavení žien v rámci politických strán, národných parlamentov a vlád) i konkrétnejšie v riadiacich funkciách (zastúpenie žien vo vyšších riadiacich funkciách a manažmente), o zmenách v kultúre (rozmach tvorby ženských autoriek), o osвете (mediálne kampane), o vzdelávaní a jeho zmenách (zakladanie pracovísk zameraných na gender studies a časopisov so zameraním na rodovú problematiku), o zmenách v náboženstve (prvá žena na pozícii, ktorá je maskulínne označená ako biskup, 19.6.2006), o zmenách v chápaní domáceho násilia a jeho obetí, o zmenách v oblasti reprodukčných práv atď. atď. Táto problematika je však natoľko široká, že jej podrobný opis by si zasluhoval samostatnú prácu.

7 ŠTÚDIE K PSYCHOLÓGII RODU

7.1 ORTOGONÁLNE USPORIADANIE MASKULINITY A FEMININITY³²

V kapitole 5.3 píšeme o tom, že maskulinitu a femininitu možno chápať buď ako opozičné extrémne póly kontinua (unidimenzionálny bipolárny faktor) alebo ako dva oddelené nezávislé faktory. Maskulinita a femininita pritom môžu vystupovať ako súčasť viacrozmernej diagnostiky alebo ako samostatne stojaca entita. Rovnako tiež naznačujeme, že spomínané konceptualizácie rodových rolí v metodologickom zmysle neobsahujú možnosť ortogonálneho usporiadania.

Na viacerých miestach práce opisujeme postupné uvoľňovanie tlaku na produkciu striktno rodovo definovaných ľudí, na androgynizáciu (v najširšom zmysle slova ako na osobne špecifické premiešavanie a uplatňovanie maskulínnych a feminínnych kvalít) (kapitola 5) a na jej vplyv na mentálne zdravie (kapitola 5.4).

Na základe uvedeného si stanovuje výskumné otázky:

- O1: Je ortogonálne usporiadanie maskulinity a femininity vhodnou konfiguráciou z hľadiska riešenia závislosti/nezávislosti rodových komponentov, ich unidimenzionality/bidimenzionality a vizualizácie rozdielov zastúpenia rodových typov?
- O2: V ktorom kvadrante otogonálne vytvorenej plochy bude lokalizovaných najviac probantov/iek?
- O3: Budú vo výskumnom súbore prevažovať probanti/ky, ktorí/é sa budú vyznačovať malou mierou rodovo typického správania (feminínne ženy a maskulínni muži)?

³² Výsledky štúdie boli publikované v roku 2006 nad názvom Gender a ortogonálna konfigurácia jeho komponentov

Predpokladáme, že:

- H1: existujú intersexuálne rozdiely v zastúpení v jednotlivých kvadrantoch ortogonálne vymedzenej plochy.
- H1.1: ženy budú mať menšiu tendenciu posunu od femininity k androgýnii.
- H1.2: muži budú mať väčšiu tendenciu k posunu od maskulinity k androgýnii.

Pre naše výskumné účely sme použili 3 metodiky:

SAI - Singapore Androgyny Inventory (autor: Ward, 2000), tento dotazník obsahuje 45 položiek, ktoré sú rozdelené do troch kategórií: maskulinita, femininita, žiadúcnosť. Položky sa pravidelne striedajú a probant/ka má k dispozícii 6-stupňovú škálu na ich posúdenie. Výstupom pre štatistické spracovanie sú tri škály: škála maskulinity, femininity a žiadúcnosti.

ŠMŽ - Škála mužskosti a ženskosti (autorka: Kusá, 2000), tento dotazník obsahuje 45 položiek, ktoré sú rozdelené do troch kategórií: maskulinita, femininita, žiadúcnosť. Položky sa pravidelne striedajú a probant/ka má k dispozícii 6-stupňovú škálu na ich posúdenie. Výstupom pre štatistické spracovanie sú tri škály: škála maskulinity, femininity a žiadúcnosti.

PAQ - Personal Attributes Questionare (autor/autorka: Spence, Helmreich, 1978), tento dotazník obsahuje 24 položiek. Pre vyhodnotenie dotazníka sa však používa len 16 položiek. Proband/ka položky posudzuje na 5-bodovej škále. Výstupom pre štatistické spracovanie sú dve škály: škála maskulinity, femininity.

Dotazníky SAI, ŠMŽ a PAQ sú zamerané na meranie maskulinity a femininity osobnosti. Odlišujú sa v teoretických východiskách, z ktorých autori a autorky vychádzali a v obsahovej náplni, ktorú autori/ky považujú za rozhodujúcu.

Ako uvádza Bačová (1989), v skúmaní maskulinity a femininity môžeme rozlíšiť dva základné modely:

1. Maskulinita a femininita sú považované za protikladné póly jednej dimenzie. Žena teda nemôže vykazovať iné charakteristiky ako feminínne a muž nemôže vykazovať iné charakteristiky ako maskulínne.
2. Maskulinita a femininita sú považované za dve samostatné dimenzie. Konkrétna osoba preto disponuje zmesou maskulínnych a feminínnych charakteristík.

Prvým problémovým okruhom, na ktorý treba reagovať je unidimenzionalita versus bidimenzionalita maskulinity/femininity. Autori/ky (Ward, 2000; Kusá, 2000; Spence, Helmreich, 1978) všetkých metodík riešia tento problém zhodne a vychádzajú z predpokladu, že premenná maskulinita a femininita sú dva oddelené unidimenzionálne konštrukty.

Druhým problémovým okruhom je závislosť, resp. nezávislosť maskulinity a femininity. Kusá (2000) a Spence, Helmreich (1978) považujú maskulinitu/femininitu za nezávislé konštrukty. Ward (2000) považuje maskulinitu/femininitu za závislé konštrukty.

Napokon tretím problémovým okruhom je obsahová náplň maskulinity/femininity.

Ward (2000) považuje za rozhodujúce charakteristiky tieto:

Maskulinita: aktívny, dobrodružný, asertívny, šikovný, odvážny, rozhodný, dynamický, podnikavý, inteligentný, mužský, výkonný, sebaistý, rád riskuje, silný, nezávislý.

Femininita: nepoužíva neslušné slová, rodinná, poteší zranené city, ľahko vyjadruje nežné city, ženská, vlúdna, pôvabná, nevinná, pekná, príjemná, citlivá, jemne hovoriaca, nežná, láskavá, milujúca.

Kusá (2000) považuje za rozhodujúce charakteristiky tieto:

Maskulinita: rozhodný, mužný, dominantný, pribojný, súperivý, vplyvný, vodcovský, drsný, rázny, silný, ambiciózný, nezávislý, sebestačný, smelý, riskujúci.

Femininita: citlivá, súcitná, milosrdná, krehká, prítulná, mäkká, ženská, nežná, jemná, srdečná, oddaná, zhovievavá, utešujúca, vrúcna, ústupčivá.

Spence, Helmreich (1978) považujú za rozhodujúce charakteristiky tieto:

Maskulinita: nezávislý, aktívny, súťaživý, ľahko sa rozhoduje, nevzdáva sa, sebavedomý, nadradený, odolný voči záťaži,

Femininita: emocionálna, venuje sa iným, jemná nápomocná, láskavá, uvedomuje si pocity iných, má pochopenie, citovo vreľá.

Niektoré z uvedených charakteristík môžeme nájsť v dvoch, ale i vo všetkých troch metodikách. Je to spôsobené tým, že všetky metodiky vznikli ako odozva alebo kritika na Bem's Sex Role Inventory z roku 1974.

Výskum sme realizovali na vzorke 253 probantov/iek (119 mužov, 134 žien), ktorých/é sme rozdelili do troch experimentálnych skupín. Probantom/kám prvej experimentálnej skupiny (N=91) sme administrovali dotazník Škála mužskosti a ženskosti (ŠMŽ). Probantom/kám druhej experimentálnej skupiny (N=80) sme administrovali dotazník Singapur Androgyny Inventory (SAI). Probantom/kám tretej experimentálnej skupiny (N=82) sme administrovali dotazník Personal Attributes Questionnaire (PAQ).

Výskum prvej experimentálnej skupiny prebiehal v poslednom ročníku gymnázia v Poprade. Výskum druhej a tretej experimentálnej skupiny prebiehal na vysokej škole UKF Nitra, odbor sociálna práca.

Výskum prebiehal v dvoch fázach. V prvej fáze sme realizoval predvýskum na strednej škole gymnaziálneho typu v Poprade, kde sme ako výskumnú metodiku použili ŠMŽ. Druhá fáza realizovaná na vysokej škole UKF Nitra spočívala v definovaní druhej a tretej experimentálnej skupiny a v doplnení metodík o SAI a PAQ.

Naším hlavným cieľom bolo uplatniť nový (aspoň v oblasti rodu) spôsob konfigurácie rodových komponentov (maskulinity a femininity). Koncipovali sme ho tak, že za bod, v ktorom sa maskulinita a femininita pretínajú, sme zvolili ich stredové body, tak ako ich ponúkajú autori/ky dotazníkov (alebo skôr sebaopisovacích škál). Vzorec, ktorý sme pritom využili mal nasledujúcu podobu:

$$(\max - \min)/2 + \min = \text{stredová hodnota škály}$$

Kusá (2000) a Ward (2000) zostavili svoje metodiky tak, že minimálna hodnota, ktorú mohli probanti/ky dosiahnuť bola 15 bodov a maximálna bola 90 bodov. Spence, Helmreich (1978) stanovili minimálnu a maximálnu hodnotu na úrovni 0, resp. 32 bodov. Z toho vyplýva, že stredovou hodnotou v SAI a ŠMŽ bolo číslo 52,5 a v PAQ to bolo číslo 16. V číslach 52,5, resp. 16 sa teda maskulinita a femininita pretínali ako dve oddelené dimenzie, ktoré síce nemusia kovariovať, ale spoločne vytvárajú priestor na individuálne definovanie sa pomocou týchto premenných (tak ako sme to naznačili v kapitole 5). Priestor je teda tvorený štyrmi kvadrantami:

- Vľavo hore – kvadrant femininity (vysoká femininita, nízka maskulinita)
- Vpravo dole – kvadrant maskulinity (nízka femininita, vysoká maskulinita)
- Vľavo hore – kvadrant androgýnie (vysoká femininita, vysoká maskulinita)
- Vpravo dole – kvadrant indiferencie (nízka femininita, nízka maskulinita)

Výsledky našej práce sú uvedené v tabuľkách 1 a 2 a v grafickej podobe v grafoch 1, 2 a 3. (horizontálna os reprezentuje maskulinitu a vertikálna femininitu.) Vo všetkých troch prípadoch vidíme tendenciu posunu výberov do kvadrantu androgýnie. V kvadrante nediferencovanosti je umiestnených len veľmi málo probantov (muži N=11, ženy N=10). Rovnako si môžeme všimnúť, že muži sa rovnako často ako ženy definujú ako androgýni (muži N=72, ženy N=73). K transgenderovej identifikácii dochádza len v malej miere a probanti, u ktorých sme zaznamenali tento jav, sa nachádzajú blízko vymedzených osí (muži N=7, ženy N=11).

Zároveň ale musíme konštatovať, že len 25 mužov (zo 119) sa identifikuje ako maskulínny typ, čo je relatívne malá početnosť v porovnaní s 46 ženami (z 134), ktoré sa definujú ako feminínny typ.

Odpovede na naše výskumné otázky sú nasledovné:

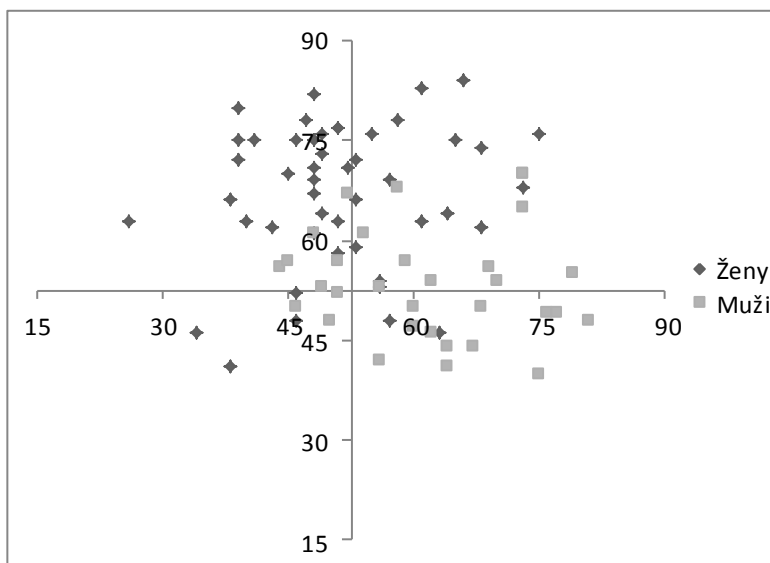
O1: Z hľadiska využitia teoretického potenciálu sa ortogónálne usporiadanie maskulinity a femininity javí ako vhodné. Otázka je, či je z matematického hľadiska výhodné formulovať skalárny súčin dvoch vektorov ako nulový.

O2: Najviac probantov/tiek je lokalizovaných v kvadrante androgýnie.

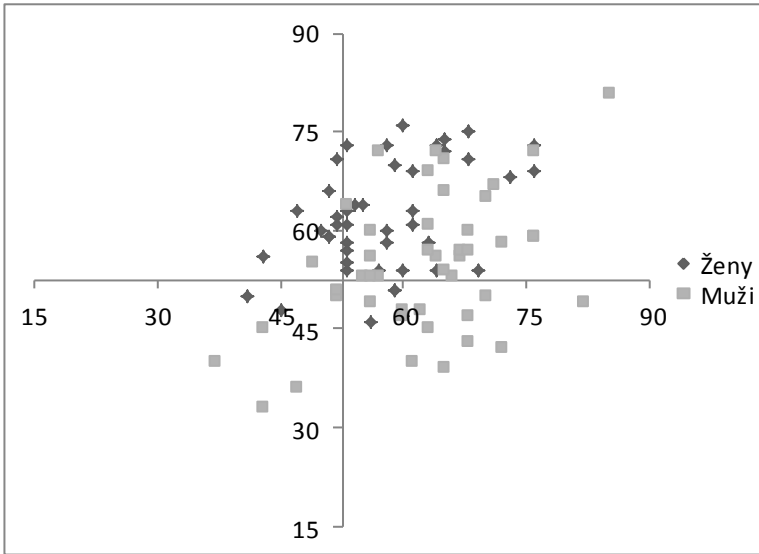
O3: Z odpovede na predchádzajúcu otázku vyplýva, že na našom výskumom súbore neprevažovali probanti/tky s rodovo typickým správaním. V prípade žien tvoril ich feminínny podiel cca 34%, v prípade mužov bol ich maskulínny podiel cca 21%.

Stanovenú hypotézu 1 môžeme podporiť. Naozaj existujú medzipohlavné rozdiely v sebaopisovaní vlastného rodu. Ženy sa častejšie označovali ako feminínne a muži ako maskulínni (tabuľka 1). Čiastkové hypotézy 1.1 a 1.2 podporiť nemôžeme. Obe pohlavia prejavili veľmi podobnú tendenciu k androgýnii.

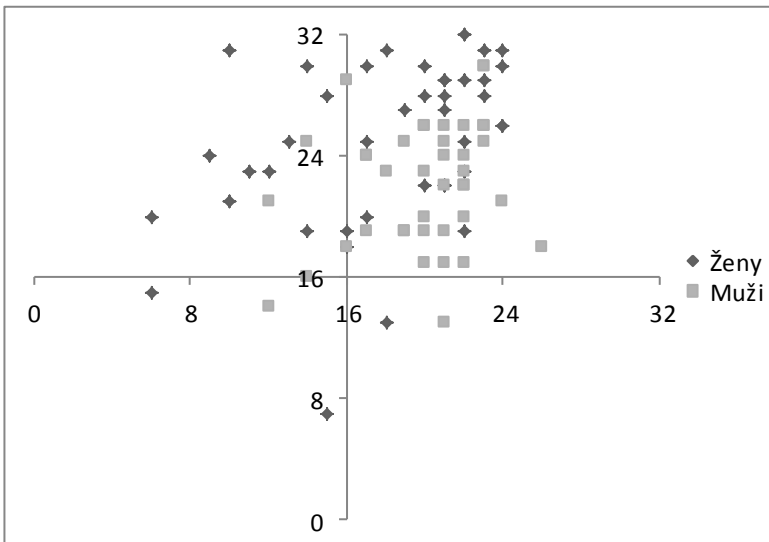
Graf 1: Ortogónálne usporiadanie maskulinity a femininity (ŠMŽ)

Graf 2: Ortogonálne usporiadanie maskulinity a femininity (SAI)

Graf 3: Ortogonálne usporiadanie maskulinity a femininity (PAQ)

Tabuľka 1: Usporiadanie rodových typov vzhľadom na pohlavie

		pohlavie		
		muži	ženy	Σ
rodové typy	maskulinita	25	7	32
	femininita	11	46	57
	indiferencia	11	8	19
	androgýnia	72	73	145
Σ		119	134	253

$$\chi^2 = 31,318, \text{ sig.} = 0,000$$

Tabuľka 2: Rodová špecifickosť/nešpecifickosť podľa pohlavia

		pohlavie		
		muži	žena	Σ
rodová špecifickosť	špecifickí/é	25	46	71
	nešpecifickí/é	94	88	182
Σ		119	134	253

$$\chi^2 = 5,539, \text{ sig.} = 0,019$$

		pohlavie		
		muži	žena	Σ
rodová špecifickosť	špecifickí/é	25	46	71
	transgender	11	7	18
	indiferentní/é	11	8	19
	androgýnni/e	72	73	145
Σ		119	134	253

$$\chi^2 = 6,715, \text{ sig.} = 0,082$$

Identifikovali sme teda tendenciu našej výskumnej vzorky posúvať svoju rodovú identitu k androgýnii. Výskumná vzorka je veľmi špecifická. Vzťahuje sa k prostrediu vysokej školy a strednej školy typu gymnázia. Pre širšiu aplikáciu záverov je nutné rozšíriť výskumnú vzorku tak, aby spĺňala požiadavku reprezentatívnosti. Napriek tomu by mohlo toto zistenie naznačovať celkovú tendenciu rozvíjania osobností smerom k androgynocentrizmu. Záver nie je až taký prekvapujúci, ak si uvedomíme niekoľko faktov:

- Zo sociologického a sociálno-psychologického hľadiska dochádza k postupnému prechodu od kolektivismu k individualizmu. Tento prechod nie je ale dôsledkom iba individuálnej snahy o koncentráciu na seba, ale je výsledkom vývoja spoločnosti a objednávky spoločnosti, ktorá od človeka vyžaduje osobný prínos k jej rozvoju. Nehovoríme tu teda o „radikálnom“ individualizme, ale o zmene centra záujmu smerom od skupiny k jednotlivcovi. Spomínaný individualizmus nie je celkom oslobodený od kolektivismu, pretože sociálnu skupinu považuje za podporný prostriedok nevyhnutný pre úspech jednotlivca (v zmysle sociálnej opory a podpory).
- Badinterová (1999) vo svojom diele vymedzuje maskulinitu ako difúznú entitu bez hegemonnej formy preferovanej v spoločnosti. Femininitu, na druhej strane, vymedzuje pomocou dvoch pólov, ktorými sú silná žena (emancipovaná) a slabá žena (naplňajúca stereotypné vzorce). Otázkou však je, či je feminínna žena naozaj slabá, ak dokáže ťažiť zo svojej ženskosti a využívať ju na naplnenie svojich cieľov vo vzťahu k mužom.
- Z hľadiska socializácie je Badinterovej tvrdenie silné, pretože vo vzťahu matka – dieťa je jednoznačným odkazom pre dievča orientácia na emocionálne-sociálnu sféru (v súčasnosti aj s dôrazom na rozvoj vlastnej osobnosti a sebaapredanie), zatiaľ čo pre chlapca je matka nepriamym odovzdávateľom genderovej role, ktorú premiešava s atribútmi správania vlastnými jej genderu. U chlapca tak dochádza ku koncipovaniu svojho genderu (v zmysle kombinácie maskulinity a femininity) na základe vlastného štrukturovania stereotypne chápanej maskulinity s individuálnou

prímesou femininity. Chlapec ako nositeľ maskulinity a dievča ako nositeľka femininity teda prestávajú byť úplne „docile bodies“, tak ako ich chápe Foucault.

- Androgýnia je chápaná ako pozitívny faktor ovplyvňujúci psychické zdravie, fungovanie v sociálnych väzbách a začína byť modelom, ktorý by mohol prežívať rovnaký „boom“ ako napr. androcentrický model psychického zdravia.

7.2 KOGNITÍVNE ŠTRUKTUROVANIE A NEISTOTA Z HLADISKA RODU

Výskum³³ sme realizovali na vzorke 253 probantov/tiek, ktorým sme v závislosti od výskumnej skupiny administrovali tieto dotazníky:

PNS - Personal Need for Structure (autori: Thopson, Naccarato, Parker, 1989) – dotazník pozostáva z 12-tich tvrdení, ktoré sú posudzované na 6-stupňovej škále. Položky dotazníka sú konštruované na zachytenie spôsobu spracovania a organizácie informácií, stereotypných reakcií, externých kľúčov pri tvorení súdov, spracovania inkonzistentných informácií, snahy obohacovať existujúce vedomosti (Hess, 2001). Výstupom pre štatistické spracovanie sú tri škály: želanie štruktúry, odpoveď na chýbanie štruktúry a potreba štruktúry.

AACS Scale - Ability to Achieve Cognitive Structure Scale (autor: Bar-Tal, 1993) – dotazník pozostáva z 24 – och tvrdení, ktoré probant/ka posudzuje na 6-stupňovej škále. Položky dotazníka zachytávajú 4 oblasti: ľahké použitie kognitívneho štrukturovania, ťažkosti s použitím kognitívneho štrukturovania, ľahké použitie postupného spracovania informácie, ťažkosti s použitím postupného spracovania informácie (Bar-Tal, Rabin, Tabak, 1997). Výstupom je jediné číslo, ktoré charakterizuje individuálnu schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru.

N-I - Dotazník neistoty – istoty (autor: Kováč, 1969) – dotazník pozostáva z 54-och položiek s alternatívami a) a b). Pri každej položke sa má probant/ka rozhodnúť pre jednu z alternatív. Ak sa probant/ka nevie rozhodnúť ani pre jednu z predkladaných alternatív, môže zvoliť aj

³³ Príspevok vyšiel pod názvom Kognitívne štrukturovanie a neistota z perspektívy maskulinity a femininity v roku 2004.

alternatívu c), ktorá však pre vyhodnotenie metodiky nie je validná. Výstupom pre štatistické spracovanie je päť škál, ktoré sú zároveň i stupňami neistoty - istoty: normálna neistota, zvýšená neistota, patologická neistota, normálna istota a abnormálna istota.

SAI - Singapore Androgyny Inventory (autor: Ward, 2000),

ŠMŽ - Škála mužskosti a ženskosti (autor: Kusá, 2000),

PAQ - Personal Attributes Questionare (autori: Spenceová, Helmreich, 1978)³⁴.

Predtým ako sa budeme venovať výsledkom výskumu, považujeme za dôležité predstaviť problém kognitívneho štrukturovania a neistoty, keďže sme sa im v predchádzajúcom texte nevenovali.

Kognitívne štrukturovanie je definované Neubergom a Newsonom (1993 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997) ako vytváranie a používanie abstraktných mentálnych reprezentácií, ktoré sú zjednodušeným zovšeobecnením predchádzajúcej skúsenosti.

Kognitívne štrukturovanie napomáha človeku efektívne nadobudnúť pocit istoty. Ak definujeme neistotu (odstránenie ktorej je podstatou kognitívneho štrukturovania) v súlade s Bunderom (1962 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997; Sarmány - Schuller 2001) ako neschopnosť adekvátne štrukturovať a kategorizovať informácie, efektívnosť kognitívneho štrukturovania nachádzame v jeho relatívnej automatickosti, nezámernosti a rýchlosti (Brewer, 1988; Shiffrin, Schneider, 1977; Taylor, Crocker, 1981 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997). Kognitívne štrukturovanie tak uľahčuje vytváranie pocitu istoty, a to tým, že človek nevníma inkonzistentné a irelevantné informácie.

Ako však naznačuje Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak (1997), kognitívne štrukturovanie nie je vždy realizovateľné a prístupné. Vyžaduje určité schopnosti a vnútorné zdroje.

Potreba štruktúry, ako jeden z komponentov kognitívneho štrukturovania, je definovaná ako preferencia kognitívneho štrukturovania, ktoré je chápané ako:

³⁴ Dotazníky SAI, ŠMŽ, PAQ boli popísané v kapitole 7.1

1. Opozitum k postupnému spracovaniu informácií.
2. Prostriedok vedúci k pocitu istoty. (Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997)

V minulosti sa potrebe kognitívnej štruktúry venovalo množstvo autorov/autoriek (za všetkých/všetky aspoň Bunder, Newsom, Kruglanski), ktorí/é však pre označenie tohto pojmu používali názvy ako tolerancia k dvojznačnosti, dogmatizmus, otvorená myseľ, orientácia na istotu, potreba kognície, túžba po jednoduchej štruktúre, osobná potreba štruktúry, potreba kognitívneho uzavretia, preferencia konzistencie.

Ludia s vysokou potrebou kognitívnej štruktúry redukujú neistotu nesystematicky, heuristicky a na základe vytvorených kategórií (Brewer, 1988; Fiske, Pavelchak, 1986 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997). Lidia s nízkou potrebou kognitívnej štruktúry redukujú neistotu individuálnym, postupným procesom, ktorý je systematický a založený na zámernom vyhľadávaní relevantných informácií, ktoré hodnotia a asimilujú do svojho systému (Driscoll, Hamilton, Sorrentino, 1991 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997). Majú teda tendenciu využívať pri spracovaní informácií postupný proces (piecemeal processes).

Redukcii neistoty z hľadiska spracovania informácií sa vo svojej práci venoval aj Kruglanski (1980, 1989 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997). Dosiachnutie pocitu istoty definoval ako stav, keď proces overovania hypotéz a vytvárania alternatív skončil. Kognitívne štrukturovanie (v zmysle vysokej potreby kognitívnej štruktúry) a postupné spracovanie informácií (piecemeal processing, v zmysle nízkej potreby kognitívnej štruktúry) chápal ako póly kontinua. Rozdiel v kognitívnom a postupnom štrukturovaní videl v:

1. Načasovaní aplikácie procesu kognitívneho štrukturovania,
2. Rozsahu používaných kategórií,
3. Posúdení vhodnosti kategórie.

Kognitívne štrukturovanie označil ako „proces dole vrchom“ (top down process), ktorý je charakteristický skorou aplikáciou existujúcich štruktúr bez posúdenia adekvátnosti včlenenia informácie do štruktúry. Postupné štrukturovanie označil ako „proces hore dnom“ (bottom-up

process), ktorý je charakteristický relatívne neskorým vytvorením štruktúry, ktorá je založená na získavaní informácií a overovaní hypotéz.

Schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru, ako druhý komponent kognitívneho štrukturovania, súvisí s tým, ako je človek schopný využiť proces spracovania informácií, ktorý je konzistentný s jeho potrebou kognitívnej štruktúry.

V prípade vysokej potreby štruktúry ide o:

- a) Vyhýbanie sa informáciám, ktoré človek nevie kategorizovať v súlade s existujúcimi poznatkami.
- b) Organizovanie poznatkov tak, aby boli prispôsobené existujúcej kognitívnej štruktúre.

V prípade nízkej potreby štruktúry ide o:

- a) Aktívne a systematické porozumenie všetkým prístupným informáciám.

Vo všeobecnosti však schopnosť vytvoriť si štruktúru možno definovať ako schopnosť využívať svoje kategórie rovnako ako analytické spracovanie informácií v súlade s úlohami, ktoré sú na človeka kladené.

Tabuľka 3 (str. 87) opisuje štyri možné kombinácie potreby kognitívnej štruktúry a schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru.

Pri vertikálnom členení si môžeme všimnúť, že základným rozlíšením nízkej a vysokej potreby kognitívnej štruktúry je rozdiel v štrukturovaní informácií. Pri nízkej potrebe kognitívnej štruktúry ľudia preferujú postupné a pri vysokej kognitívne štrukturovanie (Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997).

Pri horizontálnom členení nájdeme spoločný prvok pri schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru. U ľudí s vysokou schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru, bez ohľadu na úroveň potreby kognitívnej štruktúry, môžeme sledovať vysokú sebaúčinnosť (alebo sebaúctu). Príčinou tohto javu je:

- a) V prípade vysokej potreby kognitívnej štruktúry selektívne, na informáciách založené spracovanie informácií (Taylor, Brown, 1988 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997), ktoré sa mení na vysokú úroveň kognitívneho štrukturovania (Kruglanski, Ajzen, 1983 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997).
- b) V prípade nízkej potreby kognitívnej štruktúry schopnosť prijať stratégiu spracovania informácií a uspokojiť tak svoju potrebu kognitívnej štruktúry (Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997).

U ľudí s nízkou schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru zasa naopak vidíme nízku sebaúčinnosť, čo je spôsobené absenciou spomínaných mechanizmov.

V kvadrante nízka schopnosť vytvárať si kognitívnu štruktúru – vysoká potreba kognitívnej štruktúry vidíme vysokú neistotu. Túto neistotu nie možné odstrániť pomocou kognitívneho štrukturovania, čo spôsobuje zámerné zbieranie informácií, ale malú efektívnosť ich spracovania. Zámerné vyhľadávanie informácií je spojené aj s nadmernou ostražitosťou (hypervigilancia). Janis a Mann (1977 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997) charakterizujú nadmerne ostražitých ľudí ako tých, ktorí trpia extrémnou neistotou týkajúcou sa procesu rozhodovania. Rýchlo a nesystematicky sa pohybujú medzi alternatívami, nerozlišujú u nich relevantné a irelevantné detaily. Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak (1997) si to vysvetľujú tým, že títo ľudia sú vysoko motivovaní k dosiahnutiu jednoznačného rozhodnutia (vysoká potreba kognitívnej štruktúry), ale na druhej strane nie sú schopní vytvoriť si vlastnú kognitívnu štruktúru (nízka schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru), čo spôsobuje nesystematické a neorganizované vyhľadávanie informácií s výsledkom neštrukturovaných informácií a silným prežívaním neistoty.

Tabuľka 3: Kombinácie potreby kognitívnej štruktúry a schopnosti vytvárať si kognitívnu štruktúru

		Potreba kognitívnej štruktúry	
		Nízka	Vysoká
Schopnosť vytvárať si kognitívnu štruktúru	Nízka	Nízka úroveň postupného štrukturovania	Nízka úroveň kognitívneho štrukturovania
		Nezámerné spracovanie informácií	Nadmerná ostražitosť
		Dysfunkčná impulzivita	Nízka sebaúčinnosť
		Nízka sebaúčinnosť	Vysoká neistota
		Vysoká istota	Obscesia, kompluzia
		Časté používanie stereotypov	Vysoká citlivosť
		Nízka úroveň stresu	Menej časté používanie stereotypov
			Veľmi vysoká úroveň stresu
	Vysoká	Vysoká úroveň postupného štrukturovania	Vysoká úroveň kognitívneho štrukturovania
		Zámerné spracovanie informácií	Nezámerné spracovanie informácií
		Ostražitosť	Funkčná impulzivita
		Vysoká sebaúčinnosť	Vysoká sebaúčinnosť
		Nízka istota	Vysoká istota
		Vysoká úroveň stresu	Vysoká úroveň represie
		Časté používanie stereotypov	
		Nízka úroveň stresu	

Kvadrant nízka schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru – nízka potreba kognitívnej štruktúry opisujú autori (Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997) ako model, na základe ktorého majú ľudia tendenciu používať viac nezámerne spracovanie informácií ako postupné štrukturovanie. A pýtajú sa či tento proces nevyhnutne implikuje vysokú úroveň kognitívneho štrukturovania. Ďalšou otázkou, ktorú si kladú je: „Môžeme rozlišovať medzi kvadrantom nízka schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru – nízka potreba kognitívnej štruktúry a vysoká schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru – vysoká potreba kognitívnej štruktúry?“

Pre zodpovedanie tejto otázky im pomohla Dickmanova (1990 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997) diferenciacia medzi funkčnou a dysfunkčnou impulzivitou. Funkčná impulzivita je tendencia konať relatívne málo prezieravo, ak sa to javí ako optimálny štýl reakcie. Rovnako ju môžeme vnímať ako tendenciu používať kognitívne štrukturovanie, ak človek cíti, že je to potrebné (vysoká schopnosť vytvárať si kognitívnu štruktúru – vysoká potreba kognitívnej štruktúry).

Dysfunkčná impulzivita je tendencia konať málo prezieravo, a to aj v tom prípade, ak človek cíti, že táto tendencia je zdrojom ťažkostí. Môžeme ju tiež vnímať ako tendenciu použiť nezámerne spracovanie informácií, v prípade, že by bolo vhodné použiť postupné štrukturovanie (nízka schopnosť vytvárať si kognitívnu štruktúru – nízka potreba kognitívnej štruktúry).

Na základe uvedeného Bar-Tal (1993 in Bar-Tal, Kishon-Rabin, Tabak, 1997) predpokladá, že vzťahy medzi potrebou kognitívnej štruktúry, schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru a mierou neistoty, resp. istoty sú nasledovné:

1. U ľudí s vysokou schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru existuje pozitívny vzťah medzi potrebou kognitívnej štruktúry a istotou.
2. U ľudí s nízkou schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru existuje negatívny vzťah medzi potrebou kognitívnej štruktúry a istotou.

Ak chceme hovoriť o prežívaní neistoty/istoty (N-I), musíme prepomenúť, že už klasici psychológie, najmä psychofyzici označili interval, kedy sa posudzovateľ/ka nevie pohotovo rozhodnúť pre niektorú z rozlišovacích odpovedí, ako interval neistoty.

Neskôr to boli psychológovia/psychologičky osobnosti, u ktorých dostáva prežívanie N-I určité miesto v názoroch na osobnosť. Na problematiku subjektívnej N-I však cieľavedome upozornili až informační/é psychológovia/ičky (Sweets, 1964 in Sarmány - Schuller, 1999).

Rozpracovaných bolo niekoľko konceptov, ktoré poukazujú na možnosti vysvetlenia prevládajúcich foriem správania. Na problémy napr. tolerancie na neurčitost' poukázala už Frenkel-Brunswik (1948 in Sarmány - Schuller, 1999), Budner (1962 in Sarmány - Schuller, 1999), ktorý považoval neistotu za prípad, kde je jednotlivец neschopný adekvátne štrukturovať alebo kategorizovať informácie.

Tolerancia na neurčitost' hovorí o spôsobe človeka vnímať a spracovávať informácie o neurčitých stimuloch a situáciách, alebo o situáciách, ktoré považuje za neurčité. Človek s nízkou toleranciou na neurčitost' zažíva stres, reaguje predčasne a vyhýba sa neurčitým stimulom (Furnham et al., 1995 in Sarmány - Schuller, 1999).

Naopak, ľudia s vysokou toleranciou na neurčitost' vnímajú neurčité situácie alebo podnety ako žiadúce, pôsobiace ako výzva, zaujímavé, neodmietajú ich, ani nie je narušená inkongruenciou ich komplexnosť (Sarmány - Schuller, 1999).

Isté budúce udalosti môže človek očakávať s rôznym stupňom N-I. V tomto možno vidieť istú príbuznosť medzi subjektívnou N-I a subjektívnou pravdepodobnosťou (Garner, 1962 in Kováč, 1969). Iní/é autori/autorky označujú uvedené prežívanie termínmi ako správnosť subjektívnych domienok a posudkov (Cohen a kol., 1957 in Kováč, 1969), ako subjektívne očakávaná užitočnosť v prípade modelu rozhodovania SEU (Edwards, 1961 in Kováč, 1969). Subjektívna N-I sa v týchto štúdiách vždy vzťahuje na nejakú budúcu udalosť. Zdroj vzniku prežívania neistoty možno nájsť aj na úrovni osobnostných vlastností, najmä tie, ktoré majú dočinenia s istým emocionálnym prifarbením

hodnotiacich súdov, resp. postojov k sebe samému alebo aj navonok. Cattel túto vlastnosť zahrnul medzi faktory osobnosti pod názvom vysoký a nízky sebacit. V iných teóriách osobnosti vystupuje N-I v opise príslušného faktora, napr. u Eysenckom meraného neurotizmu. Klinické merania strachu a anxiózy predstavujú ďalšie prípady, kde sa s pojmami N-I často operuje.

V niektorých novších prácach možno nájsť renesanciu pojmu N-I v rozličných rozpracovaniach, centrovanej predovšetkým na osobnosť. Napr. Weary a Edwards (1994 in Sarmány - Schuller, 1999) teoreticky vychádzajú z predpokladu, že väčšina ľudí z času na čas pociťuje neistotu v pochopení príčiny alebo príčin nejakej udalosti a predpokladajú, že existujú stabilné (chronické) individuálne rozdiely v tom, ako ľudia pociťujú neistotu a v schopnosti identifikovať a pochopiť kauzálne podmienky, predovšetkým sociálnych udalostí. Kauzálna neistota môže mať preto značný dopad na myslenie a správanie človeka. Tento dopad sa výraznejšie prejaví v oblasti vyhľadávania a spracovávaní informácií, pretože tieto aktivity sú tesne spojené s pochopením kauzality. Za významné zdroje kauzálnej neistoty, chronickej i situačnej, považujú očakávanie alebo stav nekontrolovateľnosti (Sarmány - Schuller, 1999).

Renesancia rôznych konceptov neistoty sa pozitívne odrazila aj v súčasných výskumoch na Slovensku, ktoré sa snažia poukázať na stálu aktuálnosť problematiky N-I, ktorá sa premieta prakticky do každej aktivity človeka. Výskumy s N-I (Sarmány - Schuller, 1999), poukázali na to, že neistota predstavuje fenomén tesne spojený so schopnosťou kategorizovať a štrukturovať svet (informácie o svete). Vysoká schopnosť štruktúrovania sveta, pomáha jedincovi dosiahnuť efektívnejšie istotu, a tým sa spája aj s nižším stresom, resp. efektívnejším copingom.

Vráťme sa ale k nášmu výskumu. Výsledky, ku ktorým sme dospeli, opisuje obrázok 2 na nasledujúcej strane. Z nej čítame, že maskulinita je vo vzťahu so schopnosťou vytvárať si štruktúru (AACS) a femininita je vo vzťahu so spotrebou štruktúry (PNS). Tieto premenné ďalej vplývajú na cit istoty, resp. neistoty. Konkrétne schopnosť vytvárať si štruktúru (AACS) preukazateľne vplýva na znižovanie normálnej neistoty (N1) a zvýšenej neistoty (N2) a zvyšovanie abnormálnej istoty (I3), potreba

štruktúry (PNS) vplýva na zvyšovanie zvýšenej neistoty (N2) a patologickej neistoty (N3). Jediným priamym vplyvom rodovej role na cit neistoty – istoty je vplyv maskulinity na abnormálnej istoty (I3). Ostatné vzájomné možné vzťahy medzi premennými neboli na danej výskumnej vzorke preukázané alebo boli nejednoznačné.

Pracovali sme so štyrmi hypotézami:

H1: Predpokladáme, že existuje pozitívny vzťah medzi maskulinitou a schopnosťou vytvárať si štruktúru.

H2: Predpokladáme, že existuje pozitívny vzťah medzi femininitou a potrebou kognitívnej štruktúry.

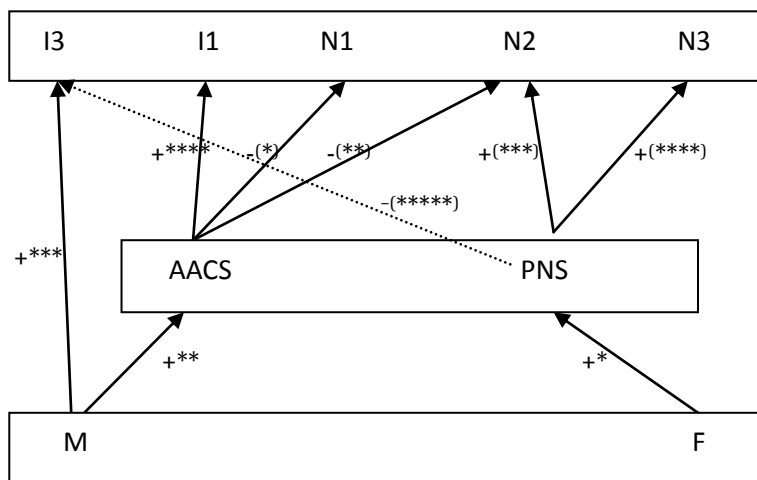
H3: Predpokladáme, že existuje negatívny vzťah medzi maskulinitou a prežívaním neistoty.

H4: Predpokladáme, že existuje pozitívny vzťah medzi femininitou a prežívaním neistoty.

Pri testovaní hypotéz sme využili metódu lineárnej regresie a jej čiastové indexy v podobe F a t-hodnôt.

Stanovené hypotézy sme podporili, resp. nepodporili nasledovne: H1 a H2 sme podporili, H3 a H4 sme nepodporili pre nejednoznačnosť výsledkov.

Obrázok 2: Vzťahy medzi rodovosťou, kognitívnym štrukturovaním a istotou/neistotou

M=maskulinita, F=femininita, AAC S=schopnosť vytvoriť si štruktúru, PNS=potreba kognitívnej štruktúry, I3=abnormálna istota, I1=normálna istota, N1=normálna neistota, N2=zvýšená neistota, N3=patologická neistota, + = pozitívny vzťah, - = negatívny vzťah

*Hodnota F -testu pre premennú PNS pri porovnávaní skupín maskulínny, feminínny, androgýnny, indiferencovaný dosahovala hodnoty 2.330 (p=0.081), 3.240 (p=0.021) a 4.253 (p=0.007), pričom priemerná hodnota typu feminínny bola takmer vždy najvyššia a pohybovala sa v rozmedzí 45 až 51 bodov.

**Hodnota F - testu pre premennú AAC S pri porovnávaní skupín maskulínny, feminínny, androgýnny, indiferencovaný dosahovala hodnoty 2.657 (p=0.054) a 3.021 (p=0.035), pričom priemerná hodnota typu maskulínny bola vždy najvyššia (86, resp. 91 bodov). Pri testovaní pomocou lineárnej regresie sme zistili hodnoty t=2.331 (p=0.022) a t=5.012 (p=0.000).

***Hodnota F - testu pre premennú I3 pri porovnávaní skupín maskulínny, feminínny, androgýnny, indiferencovaný dosahovala hodnoty 1.392 (p=0.252), 1.660 (p=0.181) a 3.415 (p=0.021), pričom

priemerná hodnota typu maskulínny bola vždy najvyššia a pohybovala sa v rozmedzí 1.75 až 2.75 bodu. Pri testovaní pomocou lineárnej regresie sme zistili hodnoty $t=1.509$ ($p=0.135$), $t=1.904$ ($p=0.060$) a $t=3.108$ ($p=0.003$).

****T-hodnota pri testovaní pomocou lineárnej regresie dosiahla hodnotu 4.133 ($p=0.000$).

(*)T-hodnota pri testovaní pomocou lineárnej regresie dosiahla hodnotu -1.986 ($p=0.049$).

(**)T-hodnota pri testovaní pomocou lineárnej regresie dosiahla hodnotu -3.694 ($p=0.000$).

(***)T-hodnota pri testovaní pomocou lineárnej regresie dosiahla hodnotu 2.154 ($p=0.033$).

(****)T-hodnota pri testovaní pomocou lineárnej regresie dosiahla hodnotu 2.599 ($p=0.010$).

(*****)T-hodnota pri testovaní pomocou lineárnej regresie dosiahla hodnotu -3.626 ($p=0.000$).

Cieľom našej práce bolo doplniť komplex informácií, ktoré sa týkajú obsahovej náplne maskulínnej a feminínnej role. Sústredili sme sa na identifikovanie nových atribútov, ktoré sú typické pre maskulínne a feminínne prejavy správania a doposiaľ im neboli prisúdené.

Výsledkom nášho výskumu sú dva základné fakty. Po prvé, maskulinita je charakterizovaná vysokou schopnosťou vytvoriť si kognitívnu štruktúru. Toto zistenie veľmi vhodne zapadá do modelu, v ktorom je maskulínny človek typický sebaapresadením, výkonom, dravosťou až agresivitou, aktivitou, dominanciou a riadením. Orientácia v sociálnom poli spojená s okamžitou reštrukturalizáciou podnetov a rýchlym rozhodovaním mu umožňuje uplatniť mechanizmy, ktoré by sme mohli opísať ako ego-posilňujúce. Schopnosť vytvoriť si štruktúru, ktorou disponuje, je výhodná z hľadiska permanentného vyhľadávania relevantných informácií, ktoré sú asimilované do existujúceho súboru poznatkov daného človeka, a umožňujú mu odbúravať pocit neistoty a nadobúdať pocit istoty, ktorý môže prechádzať až do patologických foriem. Po druhé, femininita je charakterizovaná vysokou potrebou

štruktúry. Feminínny človek je typický skôr sociálnym cítením v zmysle orientácie na vzťahy, záujem o druhých u neho prevažuje nad osobnými záujmami, je emocionálny a málo presadzujúci sa. Orientácia v sociálnom poli je u neho sťažená pomalou reštrukturalizáciou percipovaného poľa a pomalým rozhodovaním. Vysoká potreba štruktúry, spojená s nesystematickým vyhľadávaním relevantných informácií a nadmerným, často neadekvátnym, využívaním malého počtu vytvorených kategórií, spôsobuje redukcii istoty a prežívanie neistoty, ktoré často prechádza až do patologických foriem.

Táto deskripcia je však vo svojej podstate značne zjednodušujúca. V ľudskej populácii žije len málo ľudí (ak vôbec nejakí), ktorých by sme mohli charakterizovať ako „čistý“ maskulínny typ bez prímiesy feminínnych vlastností alebo ako „čistý“ feminínny typ bez prímiesy maskulínnych vlastností. Každý sme svojim individuálnym spôsobom do určitej miery maskulínny aj feminínny. Sme zmesou charakteristík, ktoré ako societa pripisujeme mužom a ženám. Preto aj naša schopnosť vytvoriť si štruktúru a potreba štruktúry, resp. ich kombinácia a zastúpenie v našej osobnosti sú individuálne špecifické a určujú naše prežívanie neistoty, resp. istoty.

Rovnako by nás mohlo zaujímať, či prežívanie neistoty determinovanej priebehom poznávacej aktivity súvisí s maskulinitou a/alebo femininitou. Pre naplnenie tohto výskumného cieľa sme zvolili na sledujúce metodiky: Personal Need for Structure (autori: Thopson, Naccarato, Parker, 1989), Ability to Achieve Cognitive Structure Scale (autor: Bar-Tal, 1993), Dotazník neistoty – istoty (autor: Kováč, 1969), Škála mužskosti a ženskosti (autor: Kusá, 2000), Personal Attributes Questionnaire (autor/autorka: Spenceová, Helmreich, 1978)³⁵

Výskumu sa zúčastnilo 162 probantov/iek, z toho 73 mužov a 89 žien. Len 81 z nich však bolo možné charakterizovať maskulinitou, resp. femininitou ako „čistými“ rodovými typmi. Preto výskumnú vzorku tvorí 81 ľudí.

³⁵ Všetky metodiky sú popísané v texte vyššie, na začiatku kapitol 7.1 a 7.2.

V súlade s teoretickými modelmi rodu, kognitívneho štrukturovania a neistoty sme predpokladali, že:

- H1: maskulínni ľudia sú typickí schopnosťou vytvoriť si kognitívnu štruktúru.
- H2: maskulínni ľudia sú typickí prežívaním istoty.
- H3: feminínni ľudia sú typickí potrebou kognitívnej štruktúry.
- H4: maskulínni ľudia sú typickí prežívaním neistoty.
- H5: prežívanie istoty je determinované schopnosťou vytvoriť si štruktúru.
- H6: prežívanie neistoty je determinované potrebou kognitívnej štruktúry.

Pri testovaní našich hypotéz sme využili kalkulátor pravdepodobnosti na testovanie rozdielov v typoch kognitívneho štrukturovania (tabuľka 4) a Mann-Whitneyho U-test na testovanie rodových rozdielov v neistote a istote (tabuľka 5). Za kritickú štatistickú hodnotu indikujúcu významnosť rozdielov sme si zvolili štandardnú hodnotu $p = 0,05$.

Na základe výsledkov uvedených v tabuľke 4 konštatujeme, že sme identifikovali vplyv potreby kognitívnej štruktúry (ďalej KŠ) a schopnosti vytvoriť si kognitívnu štruktúru na prežívanie neistoty, resp. istoty.

Ako vyplýva z tabuľky 4, hlavným determinačným faktorom prežívania neistoty je vysoká potreba KŠ (v spojitosti s nízkou schopnosťou vytvoriť si KŠ). Rovnako je kombinácia vysoká potreba KŠ a nízka schopnosť vytvoriť si KŠ určujúca pri prežívaní istoty v zmysle jej nízkych hodnôt. Vysoká schopnosť vytvoriť si KŠ je zároveň faktorom pozitívne ovplyvňujúcim prežívanie istoty (bez ohľadu na potrebu KŠ).

Ďalej konštatujeme spojitosť maskulinity s vysokou schopnosťou vytvoriť si KŠ a femininity s vysokou potrebou KŠ (tabuľka 4). Ak je teda maskulinita vo vzťahu so schopnosťou vytvoriť si KŠ, ktorá determinuje prežívanie istoty a femininita vo vzťahu s potrebou KŠ, ktorá determinuje prežívanie neistoty, môžeme predpokladať aj vplyv maskulinity a femininity na prežívanie neistoty, resp. istoty.

Tabuľka 4: Porovnanie typov kognitívneho štruktúrovania (signifikantné rozdiely)

premenná	porovnanie typov kognitívneho štruktúrovania	bod. hodnoty	bod. rozdiel	p
N1	HPNS-LAACS vs HPNS-HAACS	29.62-27.50	2.12	0.041
N2	HPNS-LAACS vs LPNS-HAACS	7.29-5.07	2.22	0.005
N3	HPNS-HAACS vs LPNS-HAACS	1.09-0.63	0.46	0.020
I1	HPNS-LAACS vs LPNS-HAACS	13.20-15.10	-1.90	0.003
	HPNS-LAACS vs HPNS-HAACS	13.20-15.41	-2.21	0.001
I3	HPNS-LAACS vs LPNS-LAACS	1.40-2.17	-0.77	0.016
	HPNS-LAACS vs LPNS-HAACS	1.40-2.24	-0.84	0.008
M^{ŠMŽ}	HPNS-LAACS vs LPNS-LAACS	49.93-57.29	-7.36	0.024
	HPNS-LAACS vs LPNS-HAACS	49.93-60.13	-10.20	0.004
	HPNS-LAACS vs HPNS-HAACS	49.93-57.93	-8.00	0.027
F^{ŠMŽ}	HPNS-LAACS vs LPNS-HAACS	65.46-58.19	7.27	0.049
M^{PAQ}	HPNS-LAACS vs HPNS-HAACS	16.71-20.32	-3.61	0.009
	HPNS-LAACS vs LPNS-HAACS	16.71-20.68	-3.97	0.003
	HPNS-HAACS vs LPNS-LAACS	20.32-17.43	2.89	0.027
	LPNS-HAACS vs LPNS-LAACS	20.68-17.43	3.25	0.008
F^{PAQ}	Nesignifikantné rozdiely	-	-	-

N1=normálna neistota, N2=zvýšená neistota, N3=patologická neistota, I1=normálna istota, I3=patologická istota, PNS=potreba kognitívnej štruktúry, AACS=schopnosť vytvoriť si kognitívnu štruktúru, H=vysoká, L=nízka, M=maskulinita, F=femininita

Tabuľka 5: Rodové rozdiely v dimenziách neistoty – istoty

		PAQ				ŠMŽ			
	Rod	N	AM	U	p	N	AM	U	p
N1	M	17	25.71	-1.703	0.088	24	30.29	-1.135	0.256
	F	15	29.4			25	29.2		
N2	M	17	6.12	-0.228	0.820	24	5.5	-2.604	0.009
	F	15	6.53			25	8.08		
N3	M	17	0.59	-2.191	0.028	24	0.79	-0.919	0.358
	F	15	1.13			25	1.04		
I1	M	17	13.82	-0.152	0.879	24	14.42	-0.825	0.410
	F	15	13.6			25	13.72		
I3	M	17	2.76	-2.955	0.003	24	2.21	-2.064	0.039
	F	15	1.13			25	1.44		

K tomuto účelu nám slúži tabuľka 5. Z nej je čitateľné, že maskulínni/e probanti/ky skórovali vždy vyššie v škálach istoty a feminínni/e probanti/ky skórovali vždy vyššie v škálach neistoty (s výnimkou N1 pri použití ŠMŽ). Štatisticky významné rozdiely sme zistili v premennej patologická neistota (N3) (PAQ) a zvýšená neistota (N2) (ŠMŽ) v prospech feminínných probantov/iek a v dimenzii abnormálna istota (I3) (PAQ aj ŠMŽ) v prospech maskulínných probantov/iek.

Maskulinitu by sme mohli charakterizovať pomocou schopnosti vytvoriť si KŠ. Tento fakt by mohol byť indíciou vypovedajúcou o predispozícii maskulínného typu aktívne sa vysporiadať s neistotou, nakoľko schopnosť vytvoriť si KŠ je faktorom redukujúcim neistotu.

Femininitu by sme, naopak, mohli charakterizovať pomocou potreby KŠ. Vysoká potreba KŠ, v prípade, že nie je saturovaná vysokou schopnosťou vytvoriť si KŠ, predstavuje predispozíciu neadekvátneho

vyrovnania sa s neistotou, resp. neschopnosť redukovať neistotu. Pre feminínneho človeka je z aspektu prežívania neistoty rozhodujúce, do akej miery má rozvinutú schopnosť vytvoriť si KŠ.

Na základe uvedených zistení konštatujeme, že všetky stanovené hypotézy môžeme podporiť.

Aké sú možnosti interpretácie výsledkov výskumu vo vzťahu k edukácii? Odporúčame:

- Socializovať človeka v smere androgýnie, ktorú pokladáme za vyvážený osobnostný konštrukt integrujúci maskulinitu a femininitu.
- V procese edukácie posilňovať schopnosť dieťaťa rozhodovať sa, vyberať si z možných ciest, vytvárať vlastné algoritmy a heuristiky.
- Posilňovať „inštrumentalitu“ s cieľom redukovať neistotu schopnosťou vytvárať si kognitívnu štruktúru
- Využívať možnosti problémového vyučovania a učenia na úkor zadávania úloh, v ktorých je možné a nutné získať riešenie použitím jedného, vopred zadaného algoritmu

7.3 VNÍMANIE RODU V RÓMSKEJ POPULÁCIÍ

Vo výskume³⁶ sme sa rozhodli pozrieť sa na rodovosť a jej vnímanie u rómskej minority. Práve táto etnická minorita pochádza pôvodne zo socio-kultúrneho prostredia determinovaného kolektivismom ako kultúrnou dimenziou. Hoci na území Slovenska žije už niekoľko storočí, najmä v uzavretých, segregovaných komunitách si zachováva socio-kultúrne špecifiká. Niektoré z nich sú zjavné (hierarchizácia, podriadenie sa skupine, vonkajšia homogenita skupiny, udržiavanie tradícií a pod.), iné fungujú na základe odkazov autorít a sú pre človeka zvonku nečitateľné a skryté (výchovné štýly, utváranie identity a pod.). Segregované rómske komunity sa však nevyznačujú iba silnejšími socio-

³⁶ Príspevok má názov Rodovosť a schopnosť jej posúdenia rómskou populáciou. Vyšiel v roku 2007.

kultúrnymi odlišnosťami, ale aj oklieštenou sociálnou kompetenciou svojich členov/členiek, ktorej príčinou a zároveň dôsledkom je sociálne vylúčenie.

Výskumnú vzorku tvoria Rómovia/Rómky žijúci/e v sociálne znevýhodnenom prostredí segregovaných komunit v obciach: Letanovce, Jarovnice, Košice, Spišská Nová Ves, Rudňany, Markušovce, Poprad, Lučenec, Fil'akovo, Kokava nad Rimavicou, Banská Bystrica, Brezno. Pomer mužov a žien 73 : 75, teda celkovo 148 ľudí. Druhou výskumnou skupinou boli slovenskí/slovenské vysokoškolskí/é študenti a študentky v zastúpení 44 : 112, teda celkovo 156 ľudí. Celú výskumnú vzorku tvorili 304 probantov/tiek.

Cieľom výskumu bolo zmapovať vnímanie vlastnej gender-identity u Rómov žijúcich v segregovaných komunitách. Zaujímalo nás, ako sa definujú ako muži a ženy, ale aj to, ako rozumejú charakteristikám osobnosti v administrovanom inventári a aká je schopnosť ich hodnotenia seba.

Predpokladali sme, že:

H1: v segregovaných rómskych komunitách budú prevládať rodové stereotypy v zmysle presného napĺňania očakávaní vzťahujúcim sa ku kategóriám žena – muž.

H2: slovenská populácia bude viac rodovo nešpecifická ako rómska populácia.

Probantom/kám sme administrovali ŠMŽ - Škálu mužskosti a ženskosti (autorka: Kusá, 2000; popísaná v kapitole 7.1).

Hypotézy sme testovali metódou t-testu a chí-kvadrátu.

Výsledky porovnaní sú uvedené v tabuľkách 6, 7, 8, 9, 10, 11 a v grafoch 4 a 5.

Tabuľka 6: Porovnanie výskumných skupín vzhľadom na národnosť

	národnosť	N	AM	SD	t	p
maskulinita	Róm/ka	137	53.69	14.47	1.121	nonsig.
	Slovák/enka	155	55.37	11.10		
femininita	Róm/ka	136	56.66	14.03	3.190	0.002
	Slovák/enka	155	61.42	11.40		
sociálna žiadanosť	Róm/ka	145	65.23	9.57	1.434	nonsig.
	Slovák/enka	155	66.89	10.38		

Tabuľka 7: Porovnanie mužov výskumných skupín vzhľadom na národnosť

	národnosť	N	AM	SD	t	p
maskulinita	Róm	69	60.70	12.13	0.371	nonsig.
	Slovák	44	59.86	10.74		
femininita	Róm	66	49.88	12.88	1.994	0.049
	Slovák	44	54.25	8.24		
sociálna žiadanosť	Róm	72	64.93	9.42	0.584	nonsig.
	Slovák	44	65.95	8.71		

Tabuľka 8: Porovnanie žien výskumných skupín vzhľadom na národnosť

	národnosť	N	AM	SD	t	p
maskulinita	Rómka	68	46.57	13.18	3.877	0.000
	Slovenka	111	53.59	10.78		
femininita	Rómka	70	63.06	11.97	0.684	nonsig.
	Slovenka	111	64.26	11.26		
sociálna žiadanosť	Rómka	73	65.53	9.76	1.090	nonsig.
	Slovenka	111	67.26	10.98		

Tabuľka 9: Intersexuálne rozdiely rodovej špecifickosti v rómskej skupine

		pohlavie		
		Rómovia	Rómky	Σ
rodová špecifickosť	špecifickí/é	27	36	63
	nešpecifickí/é	36	28	64
Σ		63	64	127

$$\chi^2 = 2,278, \text{ sig.} = 0,131$$

Tabuľka 10: Intersexuálne rozdiely rodovej špecifickosti v slovenskej skupine

		pohlavie		
		Slováci	Slovenky	Σ
rodová špecifickosť	špecifickí/é	25	45	70
	nešpecifickí/é	94	88	182
Σ		119	133	252

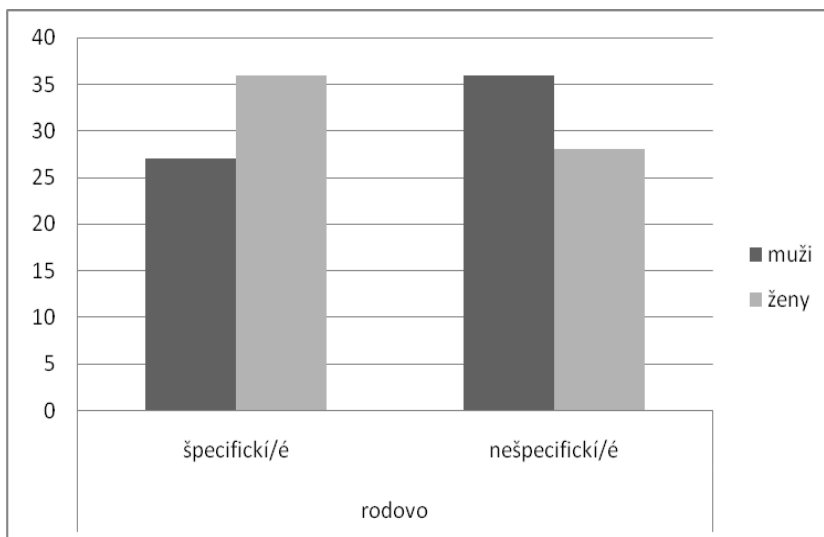
$$\chi^2 = 5,150, \text{ sig.} = 0,023$$

Tabuľka 11: Rozdiely v rodovej špecifickosti vzhľadom na národnosť

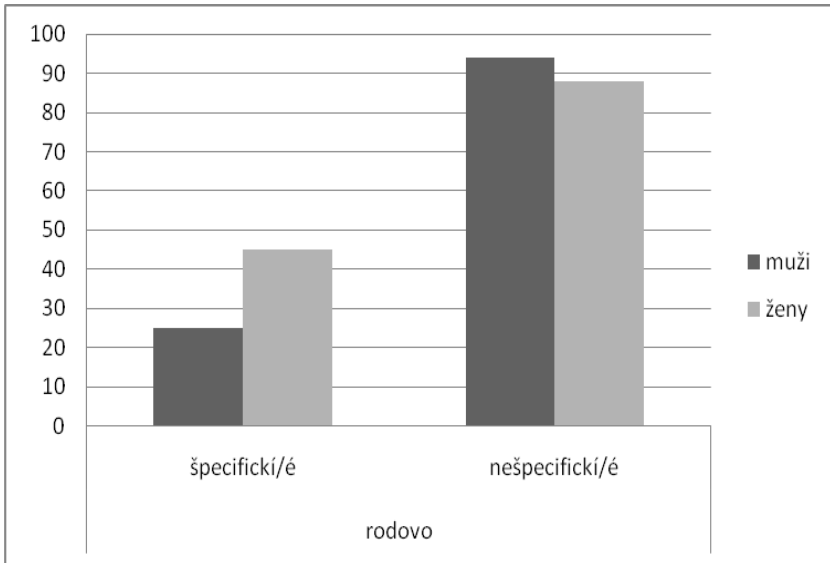
		národnosť		Σ
		Rómovia/ky	Slováci/enky	
rodová špecifickosť	špecifickí/é	63	70	133
	nešpecifickí/é	64	182	246
	Σ	127	252	379

$\chi^2 = 17,665$, sig. = 0,000

Graf 4: Rodová špecifickosť – Rómovia/Rómky

Graf 5: Rodová špecifickosť – Slováci/Slovenky (Čerešník, 2006)

Na základe výsledkov výskumu môžeme konštatovať, že u rómskej populácie žijúcej v segregovaných komunitách pretrváva rodová typizácia. Muži sa však javia ako viac rodovo nešpecifickí (19 androgýnnych, 9 feminínnych, 8 indiferentných), čo je možné interpretovať nasledovne:

Rómovia/Rómkky ako etnikum sa vyznačujú výraznou emocionalitou, ktorá sa odráža v ich správaní, konaní, myslení a je schvaľovaná (a žiadaná) skupinou. Tak ženy, ako aj muži prechádzajú socializáciou, ktorá sa vyznačuje rešpektovaním a nepotláčaním emócií, prežívanie je akoby nadradené nad sebareguláciu a vôľu. Emočné prejavy sú už u detí veľmi silné, a to pri negatívnych i pri pozitívnych emóciách, bez ohľadu na pohlavie dieťaťa. Tento fakt sa podieľal na tom, že Rómovia častejšie hodnotili seba prostredníctvom adjektív viažucich sa na femininitu. Rómske ženy sa, v porovnaní s výskumom na slovenskej populácii žien (Čerešník, 2006), prevažne charakterizujú ako rodovo špecifické. Rozdiel v maskulinite u žien oboch vzoriek je štatisticky významný. Gender-typizácia rómskej ženy jednoznačne preukazuje vplyv kolektivismu v rómskej komunite. Rovnako ale

konštatujeme, že práve u žien sú citelnejšie dôsledky sociálneho vylúčenia a dištancu majority. Pri administrácii dotazníka mali ženy častejšie problém s pochopením niektorých adjektív a s posúdením miery vlastností. Rómski muži žijúci v segregovaných komunitách majú častejší kontakt s príslušníkmi majority a dokážu využívať nadobudnuté skúsenosti pri komunikácii, v ktorej často vystupovali sebedomo.

Na základe analýzy a interpretácie hodnotíme stanovené hypotézy takto:

H1: v segregovaných rómskych komunitách budú prevládať rodové stereotypy v zmysle presného napĺňania očakávaní vzťahujúcim sa ku kategóriám žena – muž. – hypotézu nemožno podporiť z dôvodu nejednoznačnosti výsledkov

H2: slovenská populácia bude viac rodovo nešpecifická ako rómska populácia. – hypotézu možno podporiť

7.4 ZNEVÝHODŇOVANIE ŽIEN PROSTREDNÍCTVOM JAZYKA³⁷

Slová sú symboly nesúce význam. Označujú, popisujú a hodnotia nás a svet. Ich sila spočíva v tom, že sme schopní/é významy slov spoločne zdieľať. Sú teda určené na vzájomné dorozumenie a vytváranie spoločenského poriadku (Renzetti, Curran, 2003). Akceptovaním pravidiel reálne používaného jazyka sa teda učíme, ako sa máme správať a čo si máme myslieť.

Ak sme členkami a členmi jednej spoločnosti, ktorá reprezentuje špecifické kultúrne normatívy, mohli by sme predpokladať, že budeme používať jeden jazyk. Ekologická validita tohto tvrdenia je však veľmi sporná. Naša spoločnosť sa definuje ako egalitárska. Chceme vyznávať princíp rovnosti bez ohľadu na vek, rasu, národnosť, etnikum, pohlavie, či iné atribúty. Ale nerobíme to. Žijeme v stereotypoch. Stereotypy však niekto vytvára. Sú to členovia a členky dominantných skupín – dominantných rasovo (bieli ľudia); pôvodom (vyššia a stredná trieda),

³⁷ Príspevok sa volá Prečo je jazyk nástrojom rodovej nerovnosti. Vyšiel v roku 2010. Uvedený v plnom znení.

náboženstvom (kresťania a kresťanky), kultúrne (kultúra západnej Európy a USA), rodovo (muži) a inak (Bačová, 2003).

Životaschopnosť stereotypov je podmienená existenciou mechanizmov, prostredníctvom ktorých si ich ľudia osvojujú a učia sa ich vnímať ako prirodzené a nevyhnutné. A najefektívnejším prostriedkom na odovzdávanie stereotypov (a iných tvrdení typu a priori) je jazyk. Ak je spoločnosť nastavená na vytváranie dominantno-submisívnych vzťahov, potom musia príslušníčky a príslušníci jednotlivých spoločenských kohort používať odlišné formy a obsahy jazyka.

K tomuto problému sa vyjadrila aj Bem (1993) svojou teóriou „optiky genderu“. Bem (1993) konštatuje, že kultúra každej spoločnosti pozostáva zo súboru skrytých predpokladov o tom, ako by členovia/ky danej spoločnosti mali vyzerieť, uvažovať, cítiť a konať. Tieto predpoklady sú zabudované do kultúrnych diskurzov, spoločenských inštitúcií aj duševných dispozícií jednotlivcov, čím sa generáciu po generácii neviditeľne, ale systematicky reprodukovujú určité vzorce myslenia a správania. Tieto predpoklady nazýva Bem optikami a v súvislosti s rodom nachádza v americkej a celkovo západnej kultúre tri takéto optiky, ktoré nazvala:

- Genderová polarizácia - muži a ženy sú považovaní/é za bytostne odlišných/né, a to, že táto odlišnosť je jedným z ústredných princípov spoločenského usporiadania;
- Androcentrismus - predstavuje nadradenosť mužov nad ženami a chápanie muža ako štandardu alebo normy, s ktorou sú ženy porovnávané;
- Biologický esencializmus - slúžiaci k legitimizácii a racionalizácii predchádzajúcich optík, ktoré vysvetľuje ako prirodzený a nutný produkt vrozených biologických rozdielov medzi pohlaviami.

Genderová socializácia (alebo enkulturácia) má aj explicitnú stránku (prostredníctvom inštitucionalizovaných praktík). Bem sa však sústreďuje na metaodkazy o rode, na skryté spôsoby učenia sa genderovej polarizácii, ktorá prebieha zároveň s tým, ako ľudia usporadúvajú svoje životy a životy svojich detí. Bem (1993) však

nechápe deti ako pasívne pri prijímaní kultúry. Vníma ich ako schopné prijímať kultúrne signály a aktívne vyhľadávať stabilné vzorce.

Autorka nezabúda pripomenúť, že definícia pohlavia, ktorú si človek v detstve internalizuje, je skôr povahy socio-kultúrnej než biologickej, a že znaky, na základe ktorých rozdiely medzi pohlaviami dešifruje, sú tiež skôr socio-kultúrne než biologické. Poukazuje na nutnosť odstránenia spomínaných optík genderu v procese enkulturácie, úplnej premeny kultúrneho vedomia, s ktorou podobné pojmy úplne zmiznú z kultúry a duševných štruktúr človeka a akceptovania faktu, že jediné bezpodmienečne dané rozdiely medzi mužmi a ženami sú rozdiely anatomické a reprodukčné.

Vráťme sa ale k predpokladu odlišných jazykových prejavov odlišných skupín kultúry. Tannen (1990, 1994 in Renzetti, Curran, 2003) hovorí, že ženy a muži patria k odlišným jazykovým spoločnostiam (napriek príslušnosti k jednej kultúre), že používajú rôzne genderlekty. Ich odlišnosti sú v priamom vzťahu s očakávaným rodovým správaním, ktoré v našej kultúre môžeme označiť pojmami inštrumentalita (mužov) a expresivita (žien). Jazyková diferenciacia jednoznačne vedie k jazykovému sexizmu, t.j. jazykovému prezentovaniu jedného pohlavia (žien) ako menejcenného.

Jazykový sexizmus má viacero podôb. Môžeme sa stretnúť so

- sémantickou derogáciou,
- nerovnoprávnou pozíciou žien v spoločnosti až
 - ignorovaním, t.j. symbolickou anihiláciou,
 - využívaním generického maskulina.

(voľne podľa Renzetti, Curran, 2003)

Sémantická derogácia predstavuje z vulgarizovanie slova, získanie negatívnej sémantickej vlastnosti vo vzťahu k sociálnym stereotypom a hodnoteniu žien ako skupiny. Príkladom môže byť konotatívny význam slov patrón – matróna, ktoré ešte v stredoveku predstavovali konotatívne neutrálne významy otec a matka.

Nerovnoprávna pozícia žien sa vzťahuje kumelej preferencii vyššieho statusu muža v porovnaní so ženou. Príkladom môže byť odlišenie oslovenia slobodnej a vydatej ženy vo forme slečna – pani, ktorá vyjadruje (podriadený) vzťah k mužovi, ktorý je bez ohľadu na rodinný stav oslovovaný pán/pane.

Symbolickou anihiláciou (Tuchman et al., 1978 in Renzetti, Curran, 2003) rozumieme prehládanie, trivializovanie alebo odsudzovanie žien. Príkladom môže byť veta: „Tak dievčatá, všetci tliekame.“

Využívanie generického maskulina predstavuje používanie mužského rodu (v jazykovom zmysle) aj tam, kde sa hodí skôr dvojtvár alebo ženský rod. Príkladom môže byť oslovovanie študentskej obce s prevahou žien vo forme študenti (a nie študentky, prípadne študentky a študenti).

Jazykový sexizmus je teda špecifickou formou sexizmu, t.j. znevýhodňovania žien na základe príslušnosti k ženskému rodu a uplatňovania moci mužov voči ženám. Bačová (2003) uvádza, že možno identifikovať sexizmus benevolentný a hostilný. Oba sú však podriadené jednému cieľu. Tým je boj proti autonómii a nezávislosti žien a tlak na ženy, aby vyhovelí požiadavkám mužov (ktorí majú moc). Čo komunikujú muži ženám pri uplatňovaní sexizmu?

Hostilný sexista komunikuje: „Emancipácia žien? Hlúpost! Nemám rád feministky, kariéristky a ani tie, čo si myslia, že niečo dosiahnu sexom. Žena musí vedieť, kde je jej miesto.“

Benevolentný sexista komunikuje: „Prenechám ti moc v domácnosti, v rodení a výchove detí, napĺňaní sexuálnych potrieb. Očakávam, že tento prejav mojej dobrej vôle oceníš tým, že sa necháš ochraňovať. A ty sa predsa chceš a musíš nechať ochraňovať.“

Uplatňovanie moci mužov prostredníctvom nepriateľského postoja (sexizmu) sa posilňuje prostredníctvom už spomínaných rodových stereotypov, ktoré sú postavené na viacerých piliéroch. Ide o:

- charakter sociálneho systému, v ktorom majú moc v rukách muži – patriarchát,

- charakter sociálnych rolí, špecifických vlastností a zamestnaní mužov a žien – rodovú diferenciaciu,
- sexualitu – sociálna rola žien je primárne definovaná rodením a vychovávaním detí.

Všetky tieto atribúty sa navzájom kombinujú a sú východiskom pre obe formy sexizmu (Bačová, 2003).

Či sa nám to páči alebo nepáči, či je to v súlade s Národnou stratégiou rodovej rovnosti alebo nie, ženy vo všeobecnosti majú v našej spoločnosti submisívnu rolu. Či považujeme dôraz kladený na jazyk za kardinálny pri definovaní rodovosti a rodovej (ne)rovnosti alebo ho považujeme za malicherný a nemiestny, je to práve on (jazyk), ktorý sprostredkúva interiorizáciu kultúrnych noriem a stereotypov. Čo nás oprávňuje vysloviť takéto tvrdenia? Tu sú argumenty z pedagogickej reality.

Rodičia (matky a otcovia) a starí rodičia (starí otcovia a staré mamy) svojím udomácnením v kultúrnom diskurze väčšinou nie sú ochotní/é a schopní/é uvedomovať si nutnosť zmeny jazyka na rodovo citlivý. Pri výchove chlapcov väčšinou nemajú problém, pretože maskulínny jazyk je „prirodzený“ a žiadaný. Výchova dievčatiek je tiež bezproblémová, pretože pri nej možno uplatniť rovnaký jazyk, ako pri výchove chlapcov. Bežne môžeme počuť: „(akékoľvek dievčenské meno), ty ale vymýšľaš! Z teba bude vedec.“ Prvá skúsenosť dievčat s rodovou („prirodzenou“) nerovnosťou v podobe znehodnocovania až ignorovania pozície ženy.

Okrem toho sa v rodinách stretávame s množstvom anekdot a vtipov súvisiacich so ženami, ich správaním a rolami, ktoré sú podané preexponovane až pejoratívne. Ide o príbehy o potrebe komunikovať, svokrách, blondínkach, kvalite domácich prác a pod. Druhá skúsenosť dievčat v rodovú nerovnosťou v podobe sémantickej derogácie a symbolickej anihilácie.

Predpokladajme, že deti (dievčatá i chlapci) začnú navštevovať materskú školu. Pedagogičky, ktoré s nimi interagujú a sú spoluzodpovedné za ich výchovu a vzdelávanie, sú väčšinou tiež kultúrne konformné. Takže z hľadiska rodového partnerstva fungujú podobne ako

rodičia a starí rodičia. Ako usporadúvajú prostredie materskej školy? Existuje presne vymedzený formálny i neformálny priestor pre chlapcov a pre dievčatá. Hrajú sa oddelene. A hrajú sa s hračkami, ktoré sú rodovo „prípustné“. Dievčatá s bábikami, kuchynkami, kočkami. Chlapci s kockami, traktormi, loptami. Typické výroky:

- „Keď sa dohráme, hračky musíme upratať. Chlapci sem vpravo a dievčatá sem vľavo.“
- „Andrejka, prečo si zobrala Ferkovi autíčko? Veď to nie je hračka pre dievčatká! Vráť mu ju a zober si bábiku!“

Ďalšie skúsenosti detí s presnou rodovou diferenciáciou s dôrazom na formovanie odlišných svetov, medzi ktorými je komunikácia veľmi problematická.

Základná škola. Stačí sa pozrieť na šlabikáre a je nám jasné, aké roly zohrávame v spoločnosti ako muži a ženy. Typické výroky:

- „Chlapci sú trochu nedisciplinovaní, občas sa pobijú, behajú po chodbách a vykrikujú. Ale oni takí musia byť. Veď sú to chlapci.“
- „Kvetka má trošku problém s matematikou. Ale to je u dievčat bežné.“
- „Ticho, žiaci!“
- „Ktorý z vás to bol?“

Nadalej pokračuje proces rodovej diferenciácie a polarizácie. Dievčatá a chlapci si prostredníctvom skrytého kurikula osvojujú akceptovateľné formy rodového správania.

Potom sa veľmi nemôžete čudovať tomu, keď oslovíte skupinu vysokoškoláčok s jediným spolužiakom ako študentky, stretnete sa s verbálnymi i neverbálnymi prejavmi nesúhlasu až odporu s týmto oslovením s odôvodnením, že ony sú zvyknuté na oslovovanie študenti.

Tu sa dostávame k jadrovému argumentu, prečo je jazyk taký kľúčový element pri formovaní rodovej nerovnosti a prečo je také ťažké pre ženy dosiahnuť podobný status v spoločnosti ako majú muži. Ony (vo všeobecnosti) to nechcú. Nemôžu chcieť rovnocenné postavenie

v spoločnosti, pretože im nikto nekomunikuje, že naň majú právo (ak opomenieme individuálne snahy). My, muži, to komunikovať nebudeme. Prečo by sme ohrozovali vlastnú pozíciu? Vy, ženy, si to komunikujte. Vaše hlasy sú dosť slabé a je ich dosť málo na to, aby ich bolo počuť. A okrem toho, aj mimo edukácie veľmi dobre využívate skryté kurikulum. V tomto zmysle skryté preto, lebo ani vy samé neviete, že vychovávate ľudí (mužov a ženy), ktoré/í vyhovujú maskulínnej predstave organizácie sveta.

Národná stratégia a právne úpravy sú síce potrebné podmienky, ale pokiaľ bude naďalej zanedbávaná procesuálna stránka, budeme sa hýbať k rodovej rovnosti len veľmi pomaly.

Tento príspevok nie je o tom, či existujú rozdiely medzi mužmi a ženami alebo o tom, ktoré pohlavie (alebo skôr rod) je lepšie. Bolo by naivné myslieť si, že muži a ženy sú rovnakí/é a bolo by prinajmenšom neproduktívne bojovať o dominanciu niektorého z pohlaví (aj keď v reálnom živote tento boj prebieha).

Muži a ženy jednoducho sú rozdielni/e. Muži a ženy sa líšia vo fyziológii (mysliac tým aj sexualitu, hormonálne špecifikácie atď.), psychologických atribútoch (či už sú výsledky výskumov ovplyvnené osobnými presvedčeniami o rode alebo nie), sociálnom správaní (ktoré vyúsťuje do relatívne nemennej del'by práce). Je úplne jedno, či tieto rozdiely považujeme za prejav „ľudskej prirodzenosti“ alebo za „produkt socio-kultúrnych normatívov“. Determinizmus bokom.

To na čo chce upozorniť tento príspevok, je to, že napriek odlišným kvalitám, ktoré sa v našich spoločnostiach objavujú a sú hodnotené (aspoň navonok) ako cenné, nie je status ženy a muža rovnaký a zvýšenie statusu ženy vlastne znamená „zohavenie“ jej rodovej identity po vzore muža. Aspoň tak si to komunikujeme v slovenskom jazyku.

Na tomto mieste by sme chceli uviesť ešte jednu poznámku, ktorá nie je obsahom daného príspevku, ale veľmi dobre interpretuje nespravodlivé postavenie žien v našej spoločnosti, ktorého sa ťažko vzdávame najmä vďaka jazykovému znevýhodňovaniu. Ide o *teóriu ospravedlňovania systému*, ktorú vytvorili americkí sociálni

psychológovia Jost a Banaji (1994) a v rokoch 2003 až 2009 ju na viacerých miestach predstavuje Bačová.

Teória stojí na predpoklade, že ľudia veria v spravodlivosť, nutnosť a bezchybnosť sociálneho usporiadania. Nerovnosť pokladajú za legitímnu súčasť života a sú presvedčení o svojej „menšej kvalite“. Je to síce v protiklade s potrebou pozitívneho sebaobrazu, napriek tomu si toto presvedčenie udržiavajú. Práve ľudia, ktorých systém znevýhodňuje, majú tendenciu ospravedlňovať, podporovať a obraňovať sociálny systém, autority a dôsledky systému.

Motivácia k takémuto spôsobu uvažovania a správania je založená na:

- potrebe redukovať neistotu, potrebe štruktúry a uzavretosti, ktoré vychádzajú z hľadania konzistencie aj tam, kde ju nenachádzame,
- potrebe kontroly a potrebe viery v spravodlivý svet, ktoré vedú k racionalizácii, zníženiu citov viny a nepohody.

Napriek tomu však ľudia v znevýhodnených skupinách prežívajú psychickú nepohodu, pretože si čas od času uvedomujú nespravodlivosť a cítia vinu za to, že udržiavajú súčasný nespravodlivý svet vďaka svojej zmierlivosti a súhlasu s ním.

LITERATÚRA

Adler, A. 1935. Člověk jaký jest. Základy individuální psychologie. Praha: Orbis, 1935.

Archer, J. 1996. Sex differences in social behavior: Are the social role and evolutionary explanations compatible? In: *American Psychologist*, p. 909-917, 1996, 51. ISSN: 0003-066X.

Avsec, A. 2003. Masculinity and Feminity Personality Traits and Self-construal. In: *Studia psychologica*. Bratislava: Slovak Academic Press, str. 151-159, 2003, č.2. ISSN 0039-3320.

Bačová, V. 1989. Maskulinita a feminita ako seba-schéma a niektoré faktory jej vývoja. In *Vedecké informácie*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, str. 67-76, 1989.

Bačová, V. 1996. Spoločenská a kultúrna podmienenosť osobnej identity. In: *Československá psychologie*, str. 321-337, 1996, 40, 4. ISSN 0009-062X.

Bačová, V. 1999. Človek ako muž a človek ako žena v psychologickom bádání. In: Zborník „Súčasnosť a perspektívy psychológie na Slovensku“. Košice: Katedra psychológie FF PU. CD ROM.

Bačová, V. 2000a). Osobná identita – Od komponentov psychiky k textualite. Prešov: FFPU, 2000.

Bačová, V. 2000b). Súčasné smery v psychológii. Hľadanie alternatív pozitívizmu. Prešov: FFPU, 2000. ISBN 80-88885-81-7.

Bačová, V. 2009. Súčasné smery v psychológii. Hľadanie alternatív pozitívizmu. Bratislava Veda, 2009. ISBN 978-80-224-1068-7.

Bačová, V. 2003. Prečo ženy prijímajú svoje znevýhodnenia v spoločnosti. In: Cviková, J., Juráňová, J. (Eds.). *Ružový a modrý svet*. Bratislava: Aspekt, 2003. str. 47-61. ISBN 80-89140-02-5.

Badinter, E. 1999. XY. Identita muža. Bratislava: Aspekt, 1999. ISBN 80-85549-10-7.

- Bandura, A. 1986. Social foundations of thought and action. New Jersey: Prentice-Hall, 1986. ISBN 0-13-815614-X.
- Bandura, A., Bussey, K. 1999. Social cognitive theory of gender development and differentiation. In: Psychological review, p. 676-713, 1999, 106. ISSN: 0033-295X.
- Bar-Tal, Y., Kishon-Rabin, L., Tabak, N. 1997. The effect of need and ability to achieve cognitive structuring on cognitive structuring. In: „Journal of personality and social psychology“. American psychological association: 1997, Vol. 73, No. 6, p. 1158 – 1176.
- Bem, S.L. 1974. The measurement of psychological androgyny. In: Journal of Consulting and Clinical Psychology, p. 155-162, 1974, Vol. 42, No. 2. ISSN 0022-006X.
- Bem, S.L. 1975. Sex role adaptability: One consequence of psychological androgyny. In: Journal of personality and social psychology, p. 634-643, 1975, Vol. 31, No. 4. ISSN 0022-3514.
- Bem, S.L. 1981. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. In: Psychological Review, p. 354-364, 1981, Vol. 88, No. 4. ISSN 0033-295X.
- Bem, S.L. 1993. The lenses of gender: Transforming the debate on sexual inequality. New Haven: Yale University Press, 1993. ISBN 0-300-06163-3.
- Benard, Ch., Schläffer, E. 1997. Matky dělají muže. Praha: Pragma, 1997. ISBN 80-7205-435-X.
- Burman, E. 1996. Feminist Research. In: Qualitative methods in psychology A research guide. Buckingham: Open University Press, p. 121-141, 1996. ISBN 0-3351-9181-9.
- Buss, D. M., Schmitt, D. P. 1993. Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating. In: Psychological Review, p. 204-232, 1993, 100. ISSN: 0033-295X.
- Bútorová, Z. a kol. 2006. On a ona na Slovensku. Zaoštréné na rod a vek. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2006. ISBN 978-80-89345-10-6. 365 s.

Bútorová, Z. (Ed.) 2007. Ženy, muži a vek v štatistikách trhu práce. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2007. ISBN 978-80-88935-91-9. 117 s.

Capozza, D., Voci, A., Licciardello, O. 2000. Individualism, collectivism and social identity theory. In: Social identity processes. London: Sage publications, p. 62-80, 2000. ISBN 0-7619-6086-4.

Conway, M. 2000a). A status account of gender stereotypes: beyond communality and agency. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 181-199, 2000, 43, 3-4. ISSN 0360-0025.

Conway, M. 2000b). On sex roles and representations of emotional experience: masculinity, femininity, and emotional awareness. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 687-698, 2000, 43, 9-10. ISSN 0360-0025.

Cviková, J. 2003. Nerodíme sa ako muži a ženy. In: Cviková, J., Juráňová, J. (Eds.). Ružový a modrý svet. Bratislava: Aspekt, 2003. str. 9-30. ISBN 80-89140-02-5.

Cviková, J., Filadelfiová, J. 2008. Rodový pohľad na školstvo. Bratislava: Aspekt, 2008. ISBN 978-80-85549-82-9. 116 s.

Cviková, J., Juráňová, J. (Eds.). Ružový a modrý svet. Bratislava: Aspekt, 2003. 290 s. ISBN 80-89140-02-5.

Čerešník, M. 2006a). Gender a ortogonálna konfigurácia jeho komponentov.

In: Sociálne procesy a osobnosť. Košice: SAV, 2006. ISBN 978-80-969628-4-6, S. 159-168.

Čerešník, M. 2006b). Ortogonálne usporiadanie gender komponentov a jeho vplyv rozloženie gender typov. In: Medzinárodná konferencia doktorandov. Nitra: UKF, 2006. ISBN 80-8050-963-8, s. 187-196.

Čerešník, M., Čerešníková, M. 2007a). Rodovosť a schopnosť jej posúdenia rómskou populáciou v segregovaných osadách. In: Metanoia - Harmónia človeka: 25. Psychologické dni. Zborník príspevkov. Bratislava: Stimul, 2007. ISBN 978-80-89236-39-8, s. 278-283.

Čerešník, M., Čerešníková, M. 2007b). Utváranie genderu v intenciách individualizmu a kolektivismu. In: Balvín, J. (Ed.) Rubikova kostka.

Multikulturalita: mezinárodní konference 6. setkání národnostních menšin 25. setkání Hnutí R 12.-13 října 2006. Praha: Komise Rady hl. m. Prahy pro oblast národnostních menšin, 2007. ISBN 80-903727-2-4, s. 381-386.

Čerešník, M., Čerešníková, M. 2010. Prečo je jazyk nástrojom rodovej nerovnosti. In: Marková, D. (Ed.) Sexuality III: zborník vedeckých príspevkov. Nitra: UKF, 2010. ISBN 978-80-8094-745-3. s. 152-159.

Čerešník, M., Sarmány-Schuller, I. 2004. Kognitívne štrukturovanie a neistota z perspektívy maskulinity a femininity. In: Sociálne procesy a osobnosť. Bratislava: SAV, 2004. ISBN 80-88910-16-1, s. 325-327.

Downing, N. E. 1979. Theoretical and Operational Conceptualizations of Psychological Androgyny: Implications for Measurement. In: „Psychology of Women Quarterly“. Human Science Press, 1979, Vol 3, No. 3. ISSN 0361-6843.

Eagly, A. H. 1987. Sex differences in social behavior: A social role interpretation. Hillsdale: Erlbaum, 1987. ISBN 0-89859-804-4.

Epstein, C. F. 1990. Deceptive distinctions: Sex, gender, and the social order. New Haven: Yale University Press, 1990. ISBN 0-30004-694-4.

Erikson, H. E. 2002. Dětství a společnost. Praha: Argo, 2002. ISBN 80-7203-380-8.

Filadelfiová, J. 2008. Učiteľské povolanie. Aspekty rodovej rovnosti v škole. Bratislava: Aspekt, 2008. 150s. ISBN 978-80-85549-79-9.

Geis, F. L. 1993. Self-fulfilling prophecies: A social psychological view of gender. In: The psychology of gender, p. 9-54. New York: Guilford Press, 1993. ISBN 0-275-98244-0.

Gjuričová, Š. 1992. Gender či rod: užitečný pojem v psychológii? In: „Československá psychologie“. Praha: Academia, str. 57-61, 1992, č.26. ISSN 00096-062X.

Hoffman, R. M., Borders, L. D. 2001. Twenty-five years after the Bem Sex – Role Inventory: A reassessment and new issues regarding classification variability. In: Measurement and evaluation in counseling and development, p. 39-55, 2001, Vol. 34, No. 1. ISSN 0748-1756.

Hofstede, G. 1980. Culture's consequences: International differences in work-related values. Beverly Hills: Sage, 1980. ISBN 0-803-91444-X.

Hofstede, G. a kol. 1998. Masculinity and femininity, the raboo dimension of national cultures. London: Sage Publications, Inc., 1998. ISBN 0-7691-1029-8.

Horney, K. 2002. Psychológia ženy. Bratislava: Aspekt, 2002. ISBN 80-86549-36-2.

Hřebíčková, M. 2005. Osobnost žen a osobnost mužů ve světle NEO osobnostního inventáře (NEO-PI-R). In Svět žen a svět mužů: polarita a vzájemné obohacování: sborník příspěvků z konference Psychologické dny 2004. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci, 2005. ISBN 80-244-1059-1.

<http://glosar.aspekt.sk/>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Orthogonality>

Janošová, P. 2008. Dívčí a chlapecká identita. Vývoj a úskalí. Praha: Grada, 2008. ISBN978-80-247-2284-9.

Jung, C. G. 1994. Duše moderního člověka. Brno: Atlantis, 1994. ISBN 80-7108-087-X

Jung, C. G. 1995. Člověk a duše. Praha: Academia, 1995.

Kashima, Y. a kol. 1995. Culture, gender and self: A perspective from individualism - collectivism research. In: Journal of personality and social psychology, p. 925-937, 1995, 69, 5. ISSN 0022-3514.

Kiczková, Z. 1998. Príroda: vzor žena!?. Hľadanie alternatív v ekofeminizme. Bratislava: Aspekt, 1998. ISBN 80-967585-3-5.

King, G. 2000. User friendly journeys to self mastery: working with the emotionally impoverished male. <http://www.law.gov.au/aghome/commaff/lafs/frsp/mensforum/people/26.htm>.

Kolektív. 2002. Reprodukčné zdravie a reprodukčné práva pre tretie milénium. Bratislava: Charis, 2002. ISBN 80-88743-50-8.

Kováč, D. 1969. Subjektívna neistota-istota v senzorickej, percepčnej a kognitívnej rozlišovaní. In: Závěrečná správa úlohy X-18-1/1

„Percepcia v intermodálnom a intramodálnom kontexte“. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 1969.

Kusá, D. 2000. Psychologická androgýnia – evergreen v chápaní maskulinity – feminity?. In: Zborník „Psychologie pro třetí tisíciletí“. Praha: Testcentrum, str. 129-130, 2000. ISBN 80-86471-04-7.

Kusá, D. 2001. Androgýnia v diskurze sociálnej psychológie rodu. In: Zborník „Psychológia pre bezpečný svet“. Bratislava: Stimul, str. 331-335, 2001. ISBN 80-88982-53-7.

Kusá, D. 2002a. Dimenzie emocionality a rodová odlišnosť: „aktívna“ a „pasívna“ v emočnej bilancii mužov a žien. In: Zborník: „Psychológia na rázcestí“. Bratislava: Stimul, str. 439-445, 2002. ISBN 80-85697-88-2.

Kusá, D. 2002b. Psychological androgyny in gender ambience: considerations on gender variations. In: *Studia psychologica*. Bratislava: Slovak Academic Press, str. 327-337, 2002. ISSN 0039-3320.

Lišková, K. 2004. Pornografie a feministická teorie. In: „Gender, rovné príležitosti, výskum“, str. 1-3, 2004, č.1, roč. 5., ISSN 1213-0028.

Lorenzi-Cioldi, F. 1996. Psychological androgyny: A concept in search of lesser substance. Toward the understanding of the transformation of a social representation. In: *Journal of the theory of social behaviour*, 26, 2, p. 137-155. ISSN 0021-8308.

Lott, B. 1994. The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality. In: *Sex roles: A Journal of Research*, p. 375-383, 1994, 31, 5-6. ISSN 0360-0025.

Lukšík, I., Supeková, M. 2003. Sexualita a rodovosť v sociálnych a výchovných súvislostiach. Bratislava: Humanitas, 2003. ISBN 80-89124-01-1.

Marková, D. 2006. Rodovo citlivý prístup v práci s klientom a klientkou sociálnej práce In: Smutek, M., Kappl, M. (Eds.). *Proměny klienta sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. S. 297-305. ISBN 80-7041-716-1.

Marsh, H. W. 1985. The Structure of Masculinity/Femininity: An Application of Confirmatory Factor Analysis to Higher-Order Factor

Structures and Factorial Invariance. In: „Multivariate Behavioral Research“. Sydney: The University of Sydney, p. 427-449, 1985, Vol 20. ISSN 0027-3171.

Marusic, I. 1998. Relations of masculinity and feminity with personality dimensions of the five-factor model. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 29-44, 1998, 38, 1-2. ISSN 0360-0025.

Minarovičová, K. 2003. Čo sa v škole o nerovnosti naučíš... In: Cviková, J., Juráňová, J. (Eds.). Ružový a modrý svet. Bratislava: Aspekt, 2003. str. 248-259. ISBN 80-89140-02-5.

Norlander, T., Erixon, A., Archen, T. 2000. Psychological Androgyny and Creativity: Dynamics of Gender-role and Personality Trait. In: „Social Behavior and Personality“. Society for Personality Research, p. 423-436, 2000, Vol 28, No. 5. ISSN 0301-2212.

Oakley, A. 2000. Pohlaví, gender, spoločnosť. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.

Paulička, I. 2002. Všeobecný encyklopedický slovník G-L. Praha: Cesty, 2002. ISBN 80-7181-659-0.

Piaget, J., Inhelderová, B. 1997. Psychologie dítěte. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-407-9.

Pithers, B. 2000. Field dependence - field independence and vocational teachers. Queensland: UTS Reseach Centre for Vocation Education and Training, 2000. ISBN 1-920698-37-X. <http://www.uts.edu.au/fac/edu/rcvet/working%20papers/0051Pithers.pdf>

Průcha, J. 2004. Interkulturní psychologie. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-885-6.

Renzetti, C.M., Curran, D.J. 2003. Ženy, muži a společnost. Praha: Nakladatelství Karolínium, 2003. ISBN 80-246-0525-2.

Sarmány-Schuller, I. 1992. Kognitívne štýly – súčasný stav a perspektívy. In: Zborník „Praktická inteligencia I.“. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 1992. ISBN 80-901396-1-2.

Sarmány-Schuller, I. 1996. Podiel osobnostnej črty anxiety a impluzivity na štýl učenia. In: Zborník „ Retrospektíva, realita a perspektíva

psychológie na Slovensku.“ Bratislava: Stimul, str. 403-407, 1996. ISBN 80-85697-50-5.

Sarmány-Schuller, I. 1999. Neistota – istota (Prípád kauzálnej neistoty). In: Zborník „Reflexie súčasnej psychológie na Slovensku“. Bratislava: Stimul, 1999.

Sarmány-Schuller, I. 2001. Potreba štruktúry a schopnosť vytvárať štruktúry ako osobnostné konštrukty. In: Zborník „Psychológia pre bezpečný svet“. Bratislava: Stimul, str. 336-339, 2001. ISBN 80-88982-53-7.

Smiler, A.P. 2004. Thirty years after the discovery of gender: psychological concepts and measures of masculinity. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 15-26, 2004, 50, 1-2. ISSN 0360-0025.

Spence, J. T., Helmreich, R. L. 1980. Masculine Instrumentality and Feminine Expressiveness: Their Relationships with Sex Role Attitudes and Behaviors. In: „Psychology of Women Quarterly“. Human Science Press, 1980, Vol 5(2). ISSN 0361-6843.

Stainton Rogers, W., Stainton Rogers, R. 2001. The psychology of gender and sexuality. Philadelphia: Open University Press, 2001. ISBN 0-335-20224-1.

Stake, J.E. 1997. Integrating expressiveness and instrumentality in real-life settings: a new perspective on the benefits of androgyny. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 541-564, 1997, 37, 7-8. ISSN 0360-0025.

Streigler, B. 2002. Ako uplatňovať rodové hľadisko. Bratislava: Aspekt, 2002. ISBN 80-85549-32-8. 36 s.

Svoboda, M. 1999. Psychologická diagnostika dospelých. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-327-7.

Szondi, L. 2000. Človek a osud. Nové Zámky: Psychoprof; Dunajská Streda: Artus, 2000. ISBN: 80-968083-4-6.

Szondi, L. 2009. Člověk a osud. Ústí nad Orlicí: Pipex, 2009. ISBN 978-80-903991-2-9.

Šmausová, G. 2004. Normativní heterosexuality bez nátlaku k rekreaci? In: „Gender, rovné příležitosti, výzkum“, str. 1-4, 2004, roč. 5, č.2-3. ISSN 1213-0028.

Tavris, C. 1993. The mismeasure of woman. In: Feminism and psychology, 1993, 2, 3, str. 149-168. ISSN 0959-3535.

Terrell, S. R. 2002. The Use of Cognitive Style as a Predictor of Membership in Middle and High School Programs for the Academically Gifted. New Orleans, 2002. <http://137.99.89.70:8001/siegle/area/NewOrleans/SteveTerrell.pdf>.

Triandis, H.C., Bontempo, R., Villareal, M. 1988. Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. In: Journal of personality and social psychology, p. 323-338, 1988, 54, 2. ISSN 0022-3514.

Triandis, H.C., McCusker, C., Hui, C.H. 1990. Multimethod probes of individualism and collectivism. In: Journal of personality and social psychology, p. 1006-1020, 1990, 5, 59, ISSN 0022-3514.

Trivers, R.L. 1972. Parental investment and sexual selection. In: Sexual selection and the descent of man 1871-1971, p. 136-172. Chicago: Aldine, 1972. ISBN: 0202308456.

Výrost, J., Ruisel, I. 2000. Kapitoly z psychológie osobnosti. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 80-224-0622-8.

Ward, C.A. 2000. Models and Measurements of Psychological Androgyny: A Cross-Cultural Extension of Theory and Research. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 529-552, 2000, 43, 7-8. ISSN 0360-0025.

Wise, D., Stake, J. E. 2002. The Moderating Roles of Personal and Social Resources on the Relationship Between Dual Expectations (for Instrumentality and Expressiveness) and Well-Being. In: „Journal of Social Psychology“, p. 109-119, 2002, Vol. 142 No. 1. ISSN

Woodhill, B.M., Samuels, C.A. 2003. Positive and negative androgyny and their relationship with psychological health and well-being. In: Sex roles: A Journal of Research, p. 555-565, 2003, 48, 11-12. ISSN 0360-0025.

Woodward, K. 2002. Identity and differences. London: Sage publications, 2002. ISBN 0-7619-5434-1.

O MUŽOCH A O ŽENÁCH

Psychologický pohľad na problematiku rodu

Autor: © PhDr. Michal Čerešník, PhD.

Recenzentky: doc. PhDr. Eva Poliaková, CSc.
PhDr. Dagmar Marková, PhD.

Vydanie: prvé

Rozsah: 122 strán

Náklad: 250 ks

Jazyková korektúra: PhDr. Miroslava Čerešníková

Cover design: © Jozef Dobiš, akademický maliar

Motív na obálke: © Ray Scott

Technická úprava: Bc. Branislav Ziman

Vydavateľ: PF UKF v Nitre

ISBN 978-80-8094-874-0

EAN 9788080948740